

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HASAN BASRİ ÇANTAY VE MEÂL-İ KERİM'İNDEKİ
TEFSİR KISIMLARININ ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah YILMAZ

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhammed AYDIN

HAZİRAN 2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HASAN BASRİ ÇANTAY VE MEÂL-İ KERÎM'İNDEKİ
TEFSİR KISIMLARININ ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah YILMAZ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Bu tez 27/06/ 2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Veli ULUTÜRK Doç. Dr. Muhammed AYDIN Doç. Dr. Abdulvahit İMAMOĞLU

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Abdullah YILMAZ

27.06.2007

ÖNSÖZ

Yüce Allah, yaratıkların en şerefli ve en mükemmel olan insanı “ibadet” etsinler diye yaratmış, İnsanın yaratılış gayesi olan bu görevini yerine getirebilmesi için, Yaratanı’ nı tanıması, O’ na iman edip, O’ nun emir ve yasaklarına hüküm ve tavsiyelerine uyması için hak ile batılı birbirinden ayırt eden son ilahi kitap Kur’ an-ı göndermiştir.

Arapça olarak indirilen, muhtevastaki belâgat ve fesâhat’ iyle insanların benzerini getirmekten aciz kaldığı ilahi hitap, nazil olduğu andan itibaren üzerinde düşünölmeye ve tefsir edilmeye çalışılmıştır. Kur’ an’ ı insanlara tebliğ ve tebyinle vazifeli olan Hz. Peygamber, Kur’ an-ı ilk tefsir eden kişi olmuş, kendisinden sonra gelen Sahâbe, Tabiûn ve daha sonraki nesiller, Kur’ an tefsiriyle ilgilenmişler, bu yüce kitabın doğru anlaşılabilmesi için pek çok eser kaleme almışlardır. İşte bu önemli vazifeyi yerine getirenler arasında (1887-1964) yılları arasında yaşamış, Cumhuriyet döneminin önemli şahsiyetlerinden olan değerli İslam âlimi Hasan Basri Çantay da bulunmaktadır.

Çok yönlü bir aydın olan Çantay, hayatını Kur’ an’ a adanmış, pek çok sahada ilmî eserleri olmasına karşın, daha çok Kur’ ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı açıklamalı Kur’ an tercümesi niteliğindeki eseriyle ön plana çıkmıştır. Biz de, araştırmamızın konusunu teşkil eden günümüz Kur’ an tercüme çalışmalarının bağımsız kalamadığı bu muhtasar tefsir niteliğindeki eseri tanıtmaya, tefsir metodu açısından incelemeye ve sonuçlarını da örnekleriyle açıklamaya çalıştık.

Araştırmamızın tamamlanmasında; bize değerli vakitlerini ayırıp bilgi, öneri tenkit ve teşvikleriyle bizi destekleyen muhterem hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Muhammed AYDIN’ a, maddi ve manevi destekleriyle varlıklarını her daim yanımda hissettiğim aileme, değerli katkılarından dolayı tüm arkadaşlarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Abdullah YILMAZ

27.06.2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: HASAN BASRİ ÇANTAY'IN HAYATI VE ESERLERİ	4
1.1. Hayatı	4
1.1.1. Doğumu ve Nesebi	4
1.1.2. Memuriyeti ve Tahsil Hayatı	5
1.1.3. Basın Hayatı	6
1.1.4. Mebusluğu ve Âkif'le Olan Dostluğu	7
1.1.5. Vefatı	9
1.2. Eserleri	10
1.2.1. Kur'ân ve Hadis'e Dair Eserleri	10
1.2.2. Eğitimle İlgili Eserleri	11
1.2.3. Edebî Eserleri	11
1.2.4. Makaleleri ve Diğer Eserleri	12
1.2.5. Basılmamış Eserleri	20
BÖLÜM 2: KUR'ÂN TERCÜMELERİ VE HASAN BASRİ ÇANTAY'IN MEÂL-İ KERÎM'İ	22
2.1. Kur'ân'ın Tercümesi Meselesine Genel Bir Bakış	22
2.1.1. Hasan Basri Çantay'ın Kur'an Tercümesi Hakkındaki Görüşleri	23
2.1.2. Kur'ân'ın Tercümesini Gereksiz Görenlerin Değerlendirmeleri	25
2.1.3. Kur'ân'ın Tercümesini Gerekli Görenlerin Değerlendirmeleri	27
2.2. Cumhuriyet Döneminde Yapılan Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış	29
2.3. Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'i	31
2.3.1. Yazılış Gayesi	31
2.3.2. Metodu	32
2.3.3. Kaynakları Kullanımı	33
2.3.4. Sûrelerin Mekkî Ya da Medenî Olduğunu Beyan Etmesi	37

2.3.5. Huruf u Mukatta Hakkındaki Açıklamaları	37
2.3.6. Baskıları	38
2.4. Meâl-i Kerîm Hakkında Yapılan Değerlendirmeler	41

BÖLÜM 3: KUR'ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-İ KERÎM'İN TEFSİR KISIMLARININ ANALİZİ .....

3.1. Kur'ân'ı Kur'ânla Tefsiri Yönünden	46
3.2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri Yönünden.....	48
3.2.1. Ayetin Manasını Açıklama Mahiyetinde Olanlar	49
3.2.2. Ayetin Manasını Teyit Edenler	51
3.2.3. Ayette Geçen Kelimeleri İzah Edenler	52
3.3. Sahâbe ve Tabiîn Kavliyle Tefsiri Yönünden.....	53
3.4. Sebeb-i Nüzûl Yönünden	56
3.5. Nasih ve Mensuh Yönünden	59
3.6. Kırâat Yönünden	61
3.6.1. Ayetin Taşıdığı Manayı Açıklarken Kırâatlerden İstifade Etmesi.....	63
3.6.2. Sadece Kırâatlere İşaretle Yetinmesi	63
3.6.3. Kırâatler Arasında Tercihle Bulunması	64
3.7. Muhkem Müteşabih Yönünden.....	64
3.8. İsrailiyyat Yönünden	65
3.8.1. İsrailî Rivayetlere İtibar Etmemesi	67
3.8.2. İsrailî Rivayetlere Dair Kısa Bilgiler Vermesi.....	68
3.9. Fıkıh Yönünden.....	69
3.10. Kelam İlmi Yönünden.....	71
3.10.1. Tevhid	72
3.10.2. Sıfatullah	73
3.10.3. Rü'yetullah.....	74
3.10.4. Kaza ve Kader	75
3.10.5. Kabir Azabı	76
3.11. İşârî - Tasavvufî Yönden.....	76
3.11.1. Kelimeleri Tasavvufî Yönden İzah Etmesi	77
3.11.2. Ayetleri Mutasavvıfların Görüşlerine Dayanarak İzah Etmesi.....	78

3.12. Lügat Yönünden	80
3.12.1. Kelimelerin Manasını Hiçbir Nakle Dayandırmaksızın Vermesi.....	80
3.12.2. Kelimelerin Manalarını Lügatçilerin Görüşleriyle İzah Etmesi.....	81
3.13. Şiirle İstişat Yönünden.....	82
3.14. Sarf Nahiv Yönünden.....	84
3.14.1. Sarf İlmiyle İlgili Olarak Verdiği Bilgilere Örnekler	85
3.14.2. Nahiv İlmiyle İlgili Olarak Verdiği Bilgilere Örnekler	86
3.15. Belâgat Yönünden.....	87
3.16. Kaynakları	88
3.16.1. Tefsir Kaynakları	88
3.16.2. Hadis Kaynakları.....	90
3.16.3. Diğer Kaynakları.....	92
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	95
KAYNAKÇA	99
ÖZGEÇMİŞ.....	105

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
c.c.	: Celle Celâlüh
DİA.	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.H.L.	: İmam Hatip Lisesi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
mad.	: Maddesi
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
y.y.	: Baskı Yeri Yok
Yay.	: Yayınevi

Tezin Başlığı: Hasan Basri Çantay Ve Meâl-i Kerîm’indeki Tefsir Kısımlarının Analizi	
Tezin Yazarı: Abdullah YILMAZ	Tezin Danışmanı: Doç. Dr. Muhammed AYDIN
Kabul Tarihi: 27.06.2007	Sayfa Sayısı: V (Ön Kısım) + 105 (Tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Tefsir
ÖZET <p>Hasan Basri Çantay’ın “Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’indeki Tefsir Kısımlarının Analizi” adlı bu çalışmamızda öncelikli olarak eseri bir çok açıdan inceleyip araştırmayı ve elde ettiğimiz bilgiler ışığında onu daha detaylı olarak tanıyıp tanıtmayı hedefledik. Cumhuriyet dönemi ilk Kur’an çalışmaları arasında yer alan meâl-tefsir niteliğinde olan eserin, tefsir nükteleri açısından kritiğini yaptık. Bu tez çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Çantay’ın hayatı ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde Kur’an tercümeleri hakkında yapılan değerlendirmeler, Çantay’ın Kur’an tercümesi hakkındaki görüşleri ve Cumhuriyet döneminde yapılan Kur’an çalışmaları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra üzerinde çalıştığımız bu eser, yazılış gayesi, metodu, kaynakları kullanımı, baskıları ve hakkında yapılan değerlendirmeler başlıkları altında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, özellikle tefsir kısımları dikkate alınarak müellifin eserinde takip ettiği metot, ilgili başlıklar altında ele alınmış, tefsir ilmi açısından analiz edilerek, elde edilen veriler örneklerle açıklanmıştır.</p> <p>Sonuç bölümünde ise araştırmadan elde edilen önemli sayılabilecek bilgiler ve kanaatler ortaya konulmuş, aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, Hasan Basri Çantay’ın Kur’an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerîm adlı eserinin günümüze kadar önemini koruduğu ve kendisinden sonra yapılan çalışmalara da örnek ve rehber olma özelliğinin devam ettiğini çok bariz bir şekilde anlamış bulunmaktayız.</p>	
Anahtar Kelimeler: Hasan Basri Çantay, Kur’an Tercümeleri, Tefsir, Analiz,	

Title of The Thesis: Hasan Basri Çantay and analysing interpretation parts in his study which named Meâl-i Kerîm	
Author: Abdullah YILMAZ	Supervisor: Assoc Prof. Dr. Muhammed AYDIN
Date: 27.06.2007	Nu. of Pages: V (Pre Text) + 105 (Main Body)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: The Exegesis
SUMMARY <p>Our study is Hasan Basri Çantay and analysing interpretation parts in his study which named Meâl-i Kerîm. At first, our aims are inspecting and re researching of Hasan Basri Çantay's studying with these informations recognizing and advertising this study detailed. His study is gotten in first interpretation-meaning studies on period of Cumhuriyet. We criticize context of interpretation principles. Our study is formed introduction, three parts end conclusion. Introduction part is formed life end studies of Çantay. On second part, that is formed improuements about Quran meaning, Çantay's opinion about Quran meaning and improvements about Quran meaning on period of Cumhuriyet Then, inspecting aim of this study's writing, method, usuing origins, presses and improvements about this study. On thirth part, introducing author's method on this study, analyse on science of interpretation. However, introducing with examples and coming by datas.</p> <p>On the conslusion part, we put forward accessible datas and opinions. Inspite of a long time passing, his study hove been protected its importance, origin and guide of studies which writing after Hasan Basri Çantay's study.</p>	
Keywords: Hasan Basri Çantay, Translations of Quran, İnterpretation, Analyse	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Yaratılmışların en şerefli ve en mükemmel olan insan, her çağda kendisine yol gösterecek, problemlerini çözmeye kendisine yardımcı olacak ve başvurduğunda bilgi alabilecek bir klavuza ihtiyaç duymuştur. Yüce Allah, bu sebeptendir ki, seçtiği elçiler vasıtasıyla mesajlarını göndermiş ve insanların bunlara uymasını istemiştir. İşte bu ilahi mesajların sonuncusu da Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kişinin gerçek mutluluğa ulaşması, insanlık için bütün saadet ilkelerini içeren Kur'ân-ı Kerîm'in hikmet dolu prensiplerini uygulaması ve onun gösterdiği yola yönelmesiyle mümkündür. Bu hikmet dolu prensiplerin ruhuna uygun olarak davranabilmek için de Kur'ân'ın derinlemesine incelenmesi ve anlaşılması gerekmektedir.

Bu sebeptendir ki, insanlığın hidâyeti, mutluluğu ve refahı için Allah (c.c.) tarafından Hz. Peygamber'e gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu andan itibaren üzerinde düşünölmeye ve tefsir edilmeye çalışılmış, bu çalışmalar bizzat Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından başlatılarak, günümüze dek devam etmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir. İşte bu önemli vazifeyi yerine getirenler arasında, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîmadlı eseriyle ön plana çıkan, memleketimizin önemli şahsiyetlerinden olan değerli İslam âlimi Hasan Basri Çantay da bulunmaktadır. Bizim tezimizin konusu olan "Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'indeki Tefsir Kısımlarının Analizi" adlı çalışmamızda müellifin eserini pek çok açıdan inceleyip araştırmayı ve elde ettiğimiz bilgiler ışığında onu daha detaylı tanıyıp tanıtmayı hedefledik. Aynı zamanda tefsir kısımlarını da incelediğimiz eserde müellifin tefsir usûl ve anlayışını da belirlemeye çalıştık.

Çalışmanın Önemi

Şüphesiz ki pek çok tefsirle ilgili farklı konuları ihtiva eden tez düzeyinde olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, Arapça eserler üzerinde yoğunlaşmış tefsir inceleme çalışmalarıdır. Biz ise tezimizde Türkçe kaleme alınmış meâl/tefsir niteliğindeki bir eserin yöntemini, özellikle tefsir metodu açısından incelemeye çalıştık. Bu çalışmamızı önemli kılan hususların başında Çantay'ın düzenli bir eğitim almamış olmasına karşın baştan sona kendi belirlediği kurallar çerçevesinde özgün bir eser

oluşturmasıdır. Zira o, döneminde kaleme alınan tercüme eserlerden farklı bir metot benimsemiş, onun bu eseri Kur'ân tercüme faaliyetlerinin yoğun olarak tartışılmaya devam ettiği bir dönemde Türk halkı tarafından büyük ilgi görmüştür.

İlim adamlarının önemli ilgi alanlarından birisi de geçmişe ait ilmî ve kültürel eserlerin yeniden ele alınarak topluma kazandırılmasıdır. Bu nedenle Çantay'ın yeni bir metotla ortaya koyduğu eser, aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, Kur'ân tercüme faaliyetlerinde bulunan kimseler nezdinde önemini hala korumakta, günümüze dek yapılan tercüme çalışmalarında kendisinden istifade edilen bir eser olma özelliğini devam ettirmektedir. Kullanılan kaynakların belirlenmesi, müellifin ilmi durumunun tespit edilmesi, fikri ve itikâdi temayüllerinin ortaya konulması açısından oldukça önemli olan Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, müellifin tefsir usûl ve anlayışının tespit edilerek, fikhî ve kelamî görüşlerinin daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesi de çalışmamızı önemli kılan hususların başında gelmektedir.

Çalışmanın Amacı

Eser her ne kadar Kur'ân Meâlleri kategorisinde değerlendirilmişse de, meâller dışındaki kelime, cümle veya cümleciklerin parantez içinde verilerek, gerekli görülen yerlerde açıklamaların dipnotlarda gösterilmesi, eseri diğer benzeri eserlerden farklı kılmaktadır. Bizim böyle bir çalışma yapmaktaki asıl amacımız, Hasan Basri Çantay'ı tanımak ve Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı değerli çalışmasını tanıtmak, özellikle onun tefsir kültürünün mahiyetini ortaya koyarak üzerinde durduğu bu meselelerde vardığı neticeleri özetlemektir. Bu sebeptir ki, kendisinden sonra birçok esere kaynaklık eden bir nevî örnek ve rehber olma niteliği devam eden eserin ilmi bir disiplin içerisinde ele alınıp incelenmesi de bizce elzem görülmüştür.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızın ilk bölümünde Hasan Basri Çantay'ın hayatını ve eserlerini ulaşabildiğimiz kaynaklardan istifade ederek geniş bir şekilde anlatmaya çalıştık. Çantay'ın doğumu, nesebi, memuriyeti, tahsil hayatı, basın hayatı, mebusluğu, Âkif'le olan dostluğu ve vefatı hakkında gerekli bilgilere değindik. 1964 yılında vefat eden müellifin hayatını konu edinen eserlerin kısıtlı olması bizim işimizi daha da zorlaştırdı. Bu sebeptir ki imkanlar ölçüsünde ulaşabildiğimiz mevcut eserlerden istifade etmeye

çalıştık. Bu konuda faydalandığımız eserlerin en önemlisi Mücteba Uğur'un "Hasan Basri Çantay" adlı biyografi çalışmasıdır. Çantay'ın öğrencisi olma şerefine de nail olan Uğur, eserinde müellifi tanıttık, hakkında geniş malumat sahibi olunacak bilgilere yer vermiş, çalışmamızı bir nebze olsun kolaylaştırmıştır.

İkinci bölümde genel olarak Kur'ân tercüme çalışmalarından bahsederken, aynı zamanda Kur'ân'ın tercümesi hakkında yapılan değerlendirmelere ve Cumhuriyet döneminde yapılan Kur'ân çalışmalarına da yer vererek Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân tercümesi hakkındaki görüşlerini detaylı bir şekilde aktarmaya çalıştık. Çantay'ın metodu hakkında da değerlendirme yaptığımız bu bölümü, yazılış gayesi, kaynakları kullanımı, sûrelerin Mekkî ya da Medenî olduğunun beyan edilmesi, hurûf-u mukatta hakkındaki açıklamaları, baskıları ve hakkında yapılan değerlendirmeler başlıkları altında inceledik. Çalışmamızı yakından ilgilendirmediğinden, bu bölümde özellikle Kur'ân'ın tercümesi meselesine, tercüme hakkında yapılan büyük münakaşalara detaylı şekilde yer vermektan kaçınarak, daha çok konu hakkında özet bilgiler sunmaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ise açıklama kısımlarını dikkate aldığımız eserin, tefsirin kaynakları olan Kur'ân, sünnet, sahâbe ve tabiûn kavillerini ayrı ayrı başlıklar halinde inceledik. Bu konuda daha çok klasik tefsir usûlü kitaplarından istifade ettik. Çantay'ın tefsir metodunu belirleme çalışmalarımızda, müellife ait 3 ciltlik eserin Elif Ofset tarafından 1992 yılında bastırılmış baskısı temel kaynağımız oldu. Müellifin ayetlerin manalarının anlaşılması noktasında temas ettiği belâğat, kırâat, sebab-i nüzûl ve nesh konusundaki görüşlerini dikkate alarak, her bölümde konu hakkında genel bir değerlendirme yaptık. Çalışmamızın tamamında örnek âyet-i kerîmelerin meâllerinin verilmesinde Çantay'ın orijinal eserini tercih ettik. Bu tercihimizin her ne kadar anlaşılma noktasında günümüz Türkçe'si açısından sıkıntılı tarafları varsa da, böyle bir eseri araştırıp inceledikten sonra, müellife olan vefa borcumuzu yerine getirmeyi ve onu bu yönüyle de olsa hayırla yâd etmeyi kendimize görev bildik. Çalışmamızı alt başlıklar altında inceleyip, yaptığımız tespitleri örneklemeler yoluyla ortaya koyarak elde ettiğimiz bilgi ve kanaatleri de araştırmanın bitiminde sonuç ve öneriler başlığı altında sunduk.

BÖLÜM 1: HASAN BASRİ ÇANTAY'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl dünya tarihinin belki de en önemli olaylarının yaşandığı bir zaman dilimidir. Özellikle iki dünya arasında adeta sıkışıp kalan Anadolu topraklarında yaşayan insanlar için bu zaman dilimi, acının, ızdırabın, çaresizliğin ve değişimin çok yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemdir.

Anadolu insanı her ne kadar zorlu bir yaşama karşı direnç gösterebilme açısından oldukça dayanıklı bir millet olmasına rağmen 20. yüzyıl onlar için hiç de kolay geçmemiştir. Belki de bu Müslüman topluluktaki azim ve dayanıklılık sayesinde uzun bir mücadelenin ardından önemli bir zafere ulaşılmıştır.

İşte böyle bir dönemde, Müslüman Türk halkına yön veren, onlara hedef tayin eden, azimlerini arttıran, değerlerine paha biçilemez aydınlar yaşamıştır. Şu da bir gerçektir ki bir milletin içinden o milletin inançlarına ve kültürüne değer veren insanlığı iyiliğe, güzelliğe ve doğruluğa doğru yönlendiren aydınların yetişmemesi demek o millet için en büyük yıkım demektir.

Osmanlı'nın son demlerini yaşadığı bir dönemde doğan savaşa mücadeleyle geçen zor yılları atlatan, Cumhuriyetin kuruluş aşamasında önemli görevlerde bulunan son asrın önemli alim ve aydınlarından biri de Hasan Basri Çantay dır.

1.1.1. Doğumu ve Nesebi

Hasan Basri Çantay 18 Kasım 1887'de Balıkesir de Çantayzâdeler adıyla bilinen köklü bir Türk ailesinde dünyaya gelmiştir. Babası Çantayoğullarından Halil Cenabi Efendi, ticaretle uğraşan ahlak sahibi bir kimsedir. Annesi ise, Sincanlı ailesinden Hatice hanımdır.¹ Hasan Basri, bu ailenin tek erkek evladıdır. Aile ocağında aldığı terbiyeden sonra İbtidai Kebir'e (bugünkü ilkokula) başladı. 1903 yılında ise İdadi mektebine başladı. Ancak babasını ani vefatı ailesinin sorumluluğunu onun omuzlarına verdi. Bu yüzden İdadi mektebini 4. sınıfta bırakmak zorunda kaldı.² Babasının hayattayken işlerinin bozulmasına neden olan Balıkesir depreminde, yıkılan Zağnos Mehmet Paşa

---

¹ Uğur, Mücteba, *Hasan Basri Çantay*, TDV. Yay., Ankara 1994, s.1.

² Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İslam Âlimleri*, Nesil Yay., İstanbul 2005, s.37.

Camii, Balıkesir Mutasarrıfı olan Ömer Ali Bey tarafından 1919 yılında yeniden yaptırıldı. Bu tarih Hasan Basri'nin okulu bırakmak zorunda olduğu ve ailesinin sorumluluğunu üstlendiği yıla tesadüf eder. Hasan Basri, Mutasarrıf Ömer Ali Bey'in yapmış olduğu bu hayrı, kendisine yazıp gönderdiği aruz vezniyle yazılmış güç bir kafiyyeye sahip elli beyitlik bir şiir yazarak övmüştür. Mutasarrıf Ömer Ali Bey, şiiri çok beğenmiş, şairindeki üstün zeka ve yeteneği kendisiyle tanışarak fark etmiştir. Hasan Basri'deki çalışma azmini de gören Mutasarrıf Ömer Ali Bey, Çantay'ı Nafia (Bayındırlık) dairesinde memuriyetle görevlendirdi.³

1.1.2. Memuriyeti Ve Tahsil Hayatı

Hasan Basri'nin Nafia Dairesinde aldığı memuriyet, yükünü ciddi bir şekilde hafiflettiği gibi, kendisinde zaten var olan ilim tahsil etme aşkını yeniden ortaya çıkarmıştır. Mutasarrıf Ömer Ali Bey'in de destek ve teşvikleriyle ilim tahsil etmeye babasının eski dostlarından Rağıb-Zade Ahmet Naci Efendi ile devam etmiştir.⁴ Ahmet Naci Efendi'den Arapça okuyan Hasan Basri, azmi ve çalışkanlığı sayesinde bir müddet sonra ders okuduğu arkadaşlarına hocalık etmeye başlamıştır. Ahmet Naci Efendi, kendisine hocalığın ötesinde babalık da etmiştir. Hasan Basri, Arapçasını hayli ilerlettikten sonra tercümele de yapmaya başlamıştır. Edebiyata ve özellikle de şiire olan merakı onu devrin sanat dillerinden olan Farsça'ya sevk etmiştir. Farsça'yı devrin tanınmış âlimlerinden olan Müftü Osman Nuri Efendi ve Adil Efendi'den öğrenmiştir.⁵ Arapça ve Farsçaya olan yoğun ilgisinin yanında Çantay, Edebiyat, Hukuk ve Felsefe ile de meşgul oldu.⁶ Edebiyata olan sevgisini ömür boyu devam ettiren Çantay, mebusluk yaptığı dönemde de “Muallakat” okudu.⁷ Hukuk Maliye ve İktisat derslerini Mümtaz Bey'den alan Hasan Basri Çantay, Nafia dairesindeki işinden Ömer Ali Bey'in yerine Balıkesir Mutasarrıflığına atanan Mehmet Ali Ayni Bey'in Tahrirat kalemlğine getirildi. Bu görev değişikliğinde de yine yazmış olduğu bir şiirin etkisinin olduğunu görmekteyiz.⁸

---

³ Uğur, *a.g.e.*, s.3.

⁴ Uğur, *a.g.e.*, s.3.

⁵ Vakkasoğlu, *a.g.e.*, s.37.

⁶ Işık, Emin, “*Hasan Basri Çantay*”, *DİA.*, 8/218.

⁷ İz, Mahir, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1975, s.125.

⁸ Uğur, *a.g.e.*, s.4.

1.1.3. Basın Hayatı

Hasan Basri memuriyet hayatına devam ederken ikinci meşrutiyetin ilk yıllarında basın hayatına da giriş yaptı. Nasihat ve Balıkesir gibi gazetelerde ilmi, edebi, tarihi, içtimai ve hukuki yazılar yazdı.⁹ Bu iki gazete uzun soluklu olmamasına rağmen, Hasan Basri'nin hayatıyla ilgili önemli tecrübeler kazandırdı. 1911 ve 1912 yılları arasında ise, Mutasarrıf Samih Bey zamanında bu sefer tek başına Yıldırım Gazetesini çıkardı.¹⁰

Hasan Basri, 1913 yılında Balıkesir İl Daimi Encümeni Başkâtibi olarak görevlendirildi. Bu ağır göreviyle birlikte, gazeteciliğe de devam etti. Mutasarrıf Reşit Bey zamanında yarı resmi olan Karesi Gazetesini çıkarmaya başlar ve kısa bir süre sonra vilayet matbaasında basılmaya başlanarak yayın hayatına resmi bir halde devam eder. Hasan Basri yine çıkardığı bu gazetede de farklı alanlarda önemli yazılar kaleme alır ve halkın beklentilerine uygun bir aydın portresi çizer. Bundan dolayıdır ki, Karesi Gazetesi oldukça kâr getiren bir hal almıştır. Ancak Hasan Basri bu kârdan pay almayarak, Balıkesir Vilayet Matbaası'nın kurulması gibi bir hayra öncülük etmiştir.¹¹

Birinci dünya savaşının sonlarına doğru, artık yurdun hiçbir yerinde olmadığı gibi Balıkesir'de de güvenlik asayiş ve sükûnet kalmamıştı. Daha dün beraberce yaşadıkları azınlıklar, olmadık haksızlıklara zulümlere başlamışlardı. Hasan Basri bu duruma seyirci kalmamayacağı görüşündeydi. Bir şeyler yapılmalıydı. Bu sıkıntılı dönemde bazı samimi arkadaşlarının karşı çıkmalarına rağmen, Anadolu'nun bağımsızlık mücadelesinin sesi olması için, Ses Gazetesini çıkarmaya başladı.¹² Hasan Basri bu gelişmeleri şöyle dile getirir:

“Memleketin her yanında büyük bir ümitsizlik vardı. İstanbul ve birçok şehrimiz ecnebilerin boyunduruğu altında idi ve bu hal gitgide diğer şehirlerimizi de sarmak üzereydi. Gazeteler sansür altındaydı. İstanbul'daki mebuslar meclisinde bulunan Amanoloidi gibi Rum mebuslar ve diğer Rum ve Ermeni vatandaşlar açıktan açığa Türk'e hakaret ediyorlardı. İftiralar sayısızdı. Memleketin ileri gelen adamları hayatlarından emin değildi. Türkiye'de hele Balıkesir'de eşkiyalık o kadar ilerlemişti ki, bağlarımıza tarlalarımıza bile gidemiyorduk. Köyler kasabalar basılıyor, Türk ağaları en

⁹ *Türk İslam Ansiklopedisi*, Hasan Basri, Ankara 1971, s.19.

¹⁰ Işık, Emin, “*Hasan Basri Çantay*” *DİA.*, 8/218.

¹¹ Uğur, a.g.e., s.8.

¹² Işık, Emin, “*Hasan Basri Çantay*”, *DİA.*, 8/218.

fecî işkencelerle öldürülüyordu. Herkes ümitsizlikle susmuş gık diyemiyordu. Ben o kara günlerde Balıkesir’de Ses adında bir gazete çıkaracaktım. Türk’ün çığneden haklarını müdafaa edecektim. Birçok arkadaşlarımın, “canım senin gazeten mi bu dünyayı düzelterek? Başına felaket açacaksın, yapma, etme” demelerine rağmen 17 Ekim 1918 Perşembe günü ilk nüshasını çıkardım ve memleketin her yanına gönderdim.”¹³

Millî mücadeleyi alenen destekleyen, halkı bu harekete teşvik eden bu cesur gazete, Hasan Basri’ye büyük bir itibar kazandırmakla beraber, getirdiği külfeti de ağır olmuştur. Ses Gazetesinden rahatsız olan işgal güçleri, hakkında tutuklama emri çıkarttı. Bu emirden sonra dokuz ay boyunca kaçaklık dönemi yaşayan Hasan Basri Çantay, bu süre zarfında çok zor günler geçirdi. Ancak bu zor günlere rağmen arandığı günlerde dahi, halkı silahlı mücadeleye çağırmaya devam etti.¹⁴

1.1.4. Mebusluğu ve Âkif’le Olan Dostluğu

Hasan Basri’nin Millî şair Mehmet Âkif Ersoy’la olan ilk tanışıklığı 1908’e denk düşmektedir.¹⁵ Birinci millet meclisinde Hasan Basri Balıkesir, Mehmet Âkif’te Burdur milletvekili olarak meclise girmişlerdir. Aralarındaki bu dostluğun başlangıcı da bu tarihlere rastlar. Mebusluk dönemlerinde bir süre aynı evde kalan bu iki dost, bu zor yıllarda birbirlerine olan muhabbetlerini çok ileri bir düzeye çıkarmışlardır. Hasan Basri ile Mehmet Âkif’in bu muazzam dostluğu hakkında Mücteba Uğur’un şu tespitleri ve merhum Nurettin Topçu’nun aşağıda aktaracağımız tahlilleri ile yetineceğiz.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışında Ankara’da buluşan iki samimi dost, burada dostluklarını daha da pekiştirme imkânı bulmuşlardır. Böylesine derin ve sıcak bir dostluk kuşkusuz önce gönül birliğinden güç almıştır. Denilebilir ki, Balkan Harbi; arkasından Birinci Dünya Savaşı; onun ardından da İstiklal Savaşının zor günlerinde güçlenen kelimenin tam anlamıyla “kara gün dostluğu”dur. Belki değil, kesinlikle herhangi bir çıkar kaygısına dayanmadığından güçlü ve kalıcıdır. O zor günlerde sık sık işitilen felaket haberlerine beraber üzüldükleri, küçük de olsa başarıya birlikte sevindiklerinden yaklaşıcıdır. Onları birbirlerine öylesine yaklaştırmıştır ki,

---

¹³ Vakkasoğlu, *a.g.e.*, s.3.

¹⁴ Işık, Emin, “*Hasan Basri Çantay*”, *DİA.*, 8/218.

¹⁵ Uğur, *a.g.e.*, s.20.

aralarından su sızmamıştır. Fikirleri birbirini tutmuş; duygu ve düşünceleri, zevk ve heyecanları çok kere bir noktada birleşmiştir.

Milli mücadelenin binlerce isimsiz mücahidinden bu ikisinin dostluğu gün geçtikçe öylesine derinleşmiştir ki, özellikle Ankara’da Mehmet Âkif’siz Hasan Basri düşünülemez hale gelmiştir. Hasan Basri’nin olmadığı çok yerde ise, Mehmet Âkif’de yoktur.¹⁶

İstiklal Harbi müddetince Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yan yana oturan Âkif’le Çantay, fazilet ve salâbet itibarıyla bir vücut gibydiler. İstiklal Savaşının bin bir heyecanlı günlerini bu iki fazilet ve mücahede arkadaşı böylece aynı sırada yan yana geçirdiler.¹⁷

Nurettin Topçu, bu güzel dostluğu o kendine has psiko-sosyal tahlilleriyle şöyle anlatmıştır: “Büyük sırra götüren yolda istiklal ezanlarının inlediği Ankara’nın kıyısındaki Taceddin dergâhında cezbelerini yaşarken, çok sevdiği ve adına “Bülbül” ünü ithaf ettiği, o zaman Karesi mebusu olan Hasan Basri Bey, sanatkârın vecdinin yakından şahidi olmuştu. Bu esnada şairin dünyasındaki fütuhâtı, Anadolu’nun mübarek toprağının dokuz yüz yıl önceki ilk fetihleri gibi şaşaalı; Yunus’un cezbeleri gibi derindi. O derinlikleri bugün biz ölçemeyiz. Sanki bir güneşten kopup gelmişçesine Ankara’ya sığmayan adam oradan, “Bülbül”deki hıçkırıklarla kararmış semalara haykırdığı gibi, Allah’ın en ulvî ihsanı olan hiç sönmeyecek ümitle de Malta’da esir olan vatanın kara gün dostu Süleyman Nazif’i selamlıyordu.

O acı günlerde en yakın dostlarından olan ve kendisiyle sürekli temas halinde bulunan Hasan Basri Çantay, alelade bir müşahit değildi. İslam ilimleri üzerine geniş vukuf sahibi âlim, şair, muharrir, musikiye de aşına bir şahsiyetti. Zeka ile hassasiyet tek bir ışık halinde birleştiği zaman ne kadar ince ve ne derecede keskin bir kuvvet hâsıl olursa o öyle bir insandı. Tarihin böylesine bir lûtfu olan o iman ve ilham devrinde Âkif’i tanıdı, onu sevdi, ona bağlandı. Devrimizin artık anlamadığı bir dîni derinlikte ona dost oldu. İnsanî anlayış bakımından derin zekâsı, hâdiseleri anlatma hususunda ince ve akıllı ifadesi ile, Mehmet Âkif’i yeni nesle tanıtmada onun büyük rolü olmuştur. O “Safahât” şairinin şiiriyle yan yana giden hayatını yakından takip etti. Sanatkârın büyük

---

¹⁶ Uğur, *a.g.e.*, s.20-21.

¹⁷ Vakkasoğlu, *a.g.e.*, 46.

sırrı olan bu içsel münasebet sırrını ifşa etti. Âlim ve şair şahit, onun büyüklüğüne hayranlıkla geçirdiği yılları anlattı. Âkif'in daha eski dostları arasında bile onu hiç anlamayan, onun kutsal davasını yer yer küçümseyenler olmuştu. Hasan Basri Çantay gibi bir dost, şüphesiz ki talihin güzel cilvelerindendi.¹⁸

İstiklal Marşı Şairi Mehmet Âkif, Yunan istilasının vatansever gönüllerde açtığı derin yarayı dile getiren, daha doğrusu o yarayla inleyen “Bülbül” şiirini Hasan Basri Bey’e ithaf etmiştir. Bugün edebiyatımızın nimetlerinin en büyüğünü, hür vatan üstünde hür yaşam sevincini terennüm eden İstiklal Marşı ile, düşman ayakları altındaki vatan topraklarının acısıyla inleyen bir “Bülbül” şaheserine sahipse bunu biraz da Mehmet Âkif – Hasan Basri Çantay dostluğuna, bu dostluğu pekiştiren ortak duygulara borçludur demek, herhalde yanlış sayılmayacaktır.¹⁹

1.1.5. Vefatı

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönemi sonunda Balıkesir'e edebiyat öğretmeni olarak dönen Çantay, şehit çocuklarının eğitimi için kurulan yetiştirme yurdunda müdürlük yapmış, Zaferi Milli Gazetesinde de yazılar yazmıştı.²⁰ Balıkesir'de de bu şekilde yoğun bir hayat yaşayan H. Basri, bir müddet sonra zihin yorgunluğu hastalığına düşer oldu. Dr. Mazhar Osman Bey tarafından İstanbul'da tedavi altına alınan Hasan Basri'ye emekli olması gerektiği söylendi. Bir müddet tarımla uğraşan Çantay, bu alanda başarılı olamadı. Daha sonra bir arkadaşıyla hukuk bürosu işleten Çantay, arkadaşının Hakîmliğe atanmasıyla bu işten de vazgeçti. Yine bir süre İstanbul İ.H.L.'de öğretmenlik de yapan Hasan Basri, asıl olarak ilmi çalışmalara yöneldi.²¹

1950 yılından itibaren demokratik yönetimin sağladığı kısmi din ve vicdan hürriyetiyle başlayan İslam dininin öğrenilmesi, öğretilmesi, yaşanması, yayınlar ve diğer vasıtalarla desteklenmesine dönük faaliyetlere katılmıştır. Onun çalışmaları bir taraftan yol göstermek, uyarılarda bulunmak, bir taraftan da te'lif eserler oluşturmak şeklinde olmuştur. Hasan Basri, zengin ilmi, fikri birikimi, siyasi tecrübesi ve güvenilir şahsiyetiyle devrinde oluşan farklı düşünce grupları arasında hakemlik yapmış, görüş ve

¹⁸ Çantay, Hasan Basri, *Akifnâme*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1966, s.8-9.

¹⁹ Uğur, a.g.e., s.20-21.

²⁰ Işık, “Emin, Hasan Basri Çantay”, *DİA.*, 8/218.

²¹ Uğur, a.g.e., s.41.

metodunun isabetli ve uygulanabilir olanlarını belirlemeye çalışmış, böylece din âlimlerinin muhafazakar aydınların hamiyetli zenginlerin yol göstericisi olmuştur.²²

Hemen hemen ilk devrelerinden itibaren mücadele ile geçen yetmiş sekiz yıllık hayatı 3 Aralık 1964 Perşembe günü İstanbul'da sona erdi. Cenazesi vasiyeti gereği Edirnekapı şehitliğinde toprağa verildi. 1971'de toprağa verildiği yerden çevre yolu geçtiği için mezarının yeri değiştirilerek, can dostları olan Mehmet Âkif Ersoy ile Ahmet Naim Bey'e yakın bir yere nakledildi.²³

1.2. Eserleri

Tarihî, ilmî, dînî, ahlakî, hukukî, edebî ve sosyal konularda pek çok makalesi olan Hasan Basri Çantay, eserlerinde daha çok dînî, tasavvufî ve edebî konuları işlemiştir. Şairlik yönü de güçlü olan Çantay'ın Özellikle Milli Mücadeleden sonra yazdığı şiirlerinde Mehmet Akif'in etkisi altında kalmıştır.

1.2.1. Kur'ân Ve Hadis'e Dair Eserleri

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm: Hasan Basri Çantay ismini ölümsüzleştiren Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîmadlı eser, açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm tercümesi olup, 3 cilt ve 1252 sayfadan müteşekkildir. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden eser hakkında, şimdilik bu kadarla iktifa edip, yeri geldiğinde daha detaylı bilgiler vereceğiz.²⁴

Hadisler (On Kere Kırk Hadis): Çeşitli hadis kaynaklarından derlenmiş hadis tercüme ve açıklamalarıdır. Hadis Edebiyatı içinde önemli bir yer tutan kırk hadislik bölümlerden oluşur. Hadisler kitabı, 400 hadisin yer aldığı 10 kitapçığın bir araya gelmesiyle oluşur. Tamamı 1200 hadislik derleme niteliğindedir. Kitapta yer alan bütün hadislerin metni ayrıca verilmiş, kaynakları gösterilmiştir. Kimi hadisler sadece tercüme edilerek bırakılmış, kimileri için kısa açıklamalar eklenmiştir. Küçük boyda üç ayrı cilt halinde 1958'de basılmıştır.²⁵

---

²² Işık, "Emin, Hasan Basri Çantay", *DİA.*, 8/218-219.

²³ Uğur, *a.g.e.*, s.41-42.

²⁴ Uğur, *a.g.e.*, s.69.

²⁵ Uğur, *a.g.e.*, s.65.

1.2.2. Eğitimle İlgili Eserleri

Mektepli Yavrularıma: Kurtuluş Savaşından sonra Balıkesir’e dönünce yöneticiliğini üstlendiği “Şehit Çocukları Yuvası” öğrencileri için hazırlanmıştır. Vatan, millet, istiklal kavramlarını işleyen okul piyesleri şeklindedir. 1922 yılında iki kitaplık bir seri olarak yayınlanmıştır.²⁶

Müslümanlıkta Himaye-i Etfal: Çocukları korumanın, onları yetiştirip topluma faydalı olmalarını sağlamanın, dini ve sosyal açıdan önemine dairdir. “Himaye-i Etfal” (Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi)’nin emri üzerine hazırlanmış, 1922’de Ankara’da basılmıştır.²⁷

1.2.3. Edebi Eserleri

Ülkü Edebiyatı: İkinci Meşrutiyeti takip eden yıllarda kimi sanat çevrelerinde ve aydın kesimlerde geniş yankılar uyandıran, dahası pek çok genç sanatçının ilgisini çeken “Sanat sanat içindir” felsefesinin eleştirisi konusundadır. Her türlü sanatın toplum için olduğu tezini savunur. Edebi sanatları olabildiğince ustalıkla kullanarak şiirler yazan genç bir şairle karşılıklı konuşma ve tartışma şeklinde kaleme alınmıştır. 1939’da Balıkesir’de basılmıştır.²⁸

Zeka Demetleri: Mecani’l-Edep isimli derlemeden seçilmiş bazı fıkra, latife ve vecizelerin tercümesidir. Son kısma bir kısım Türkçe fıkralar eklenmiştir. Baştan sona edebi bir eser niteliğindedir. Basıldığı yıl göz önüne alındığında, lise Edebiyat Öğretmenliği sırasında hazırlandığı söylenebilir. İçeriği dikkate alındığında ise öğrencilere Şark-İslam kültürünün edebi verilerinden örnekler sunmak ve onlara kompozisyon derslerinde işleyecekleri konular vermek gayesiyle hazırlandığını söylemek mümkündür. İlk olarak 1939’da Balıkesir’de, ikinci olarak 1964’te İstanbul’da basılmıştır.²⁹

---

²⁶ Uğur, *a.g.e.*, s.64-65.

²⁷ Uğur, *a.g.e.*, s.63.

²⁸ Uğur, *a.g.e.*, s.63.

²⁹ Uğur, *a.g.e.*, s.63-64.

1.2.4. Makaleleri ve Diğer Eserleri

Hasan Basri Çantay'ın basın hayatına girdiği günlerden başlayıp ömrünün son günlerine kadar yazdığı makaleleri çeşitli yayın organlarında neşredilmiştir. Başta kendi çıkardığı Balıkesir, Karesi, Yıldırım ve Ses gazeteleri olmak üzere Zafer-i Milli, Türk Dili gazetelerinde, İstanbul'da yayınlanan Sebilürreşad ve 50'li yıllarda Ankara'da yayın hayatına giren İslâm dergileri olmak üzere, pek çok makalesi yayınlanmıştır. Çantay'ın makalelerinin isim listesini tefsirle ilgili olanlar ve olmayanlar şeklinde iki kısma ayırdık.

Çantay'ın tefsirle ilgili makalelerinden eski ve yeni harflerle yayınlanan ve Sebilürreşad dergisinde neşredilenlerin harf sırasına göre düzenlenmiş başlıkları şöyledir:

1.Hadis-i Şerif Açıklaması: 14(355) 7/1332, s. 130-131.³⁰

2.İnkisar-ı Hayal (Manzum): 18 (468) 2/1337, s. 307.

3.İrşad Meselesi: 20(509) s. 171-172.

4.Mechul Vatanperverlerden Balyalı Mustafa Çavuş: 19 (477) 4/1337, s. 85-87.

Bunlar eski harflerle yazılmış, 1912-1925 yılları arasında Sebilürreşad dergisinde yayınlanan makaleleridir.³¹

Yeni harflerle Sebilürreşad dergisinde yayınlanan makaleleri ise şunlardır:

Baltacıoğlu ve Kur'ân: 11(256) 11/1957, s. 82.

Baltacıoğlu ve Kur'ân: 11(257) 11/1957, s. 100.

Baltacıoğlu ve Kur'ân: 11(257) 11/1957, s. 130-131.

Baltacıoğlu ve Kur'ân: 11(260) 1/1958, s. 146-147.

Kur'ân-ı Kerîm'de Türkçe Kelimeler mi?-1-: 10(242) 4/1957, s. 261-263.

---

³⁰ İki noktadan sonra ilk gelen rakam: cilt, parantez içindeki rakam: sayı, daha sonra gelen rakamlar ise: ay, yıl ve sayfa'yı belirtir.

³¹ Ceyhan, Abdullah, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991, s.10.; Uğur, a.g.e., s.49-57.

- Kur'ân-ı Kerîm'de Türkçe Kelimeler mi?-2-: 10(243) 4/1957, s. 275-276.
- Kur'ân-ı Kerîm'de Türkçe Kelimeler mi?-3-: 10(244) 5/1957.
- Kur'ân-ı Kerîm'de Türkçe Kelimeler mi?-4-: 10(245) 5/1957, s. 307-311.
- Kur'ân-ı Kerîm'de Türkçe Kelimeler mi?-5-: 10(246) 6/1957, s. 326-328.
- Tefsir'i Şerif, İsrâ 84: 1(2) 5/1948, s. 18.
- Tefsir'i Şerif, Nâzi'at 30: 1(5) 6/1948, s. 68.
- Tefsir'i Şerif: 1(6) 6/1948, s. 84.
- Tefsir'i Şerif, Enfâl 27: 1(7) 7/1948, s. 98-99.
- Tefsir'i Şerif: 1(9) 7/1948, s. 130,131.
- Tefsir'i Şerif: 1(11) 8/1948, s. 62.
- Tefsir'i Şerif, İbrahim 6: 1(13) 9/1948, s. 194,196.
- Tefsir'i Şerif, Sa'd 46: 5(112) 10/1951, s. 178-179.
- Tefsir'i Şerif: 5(113) 10/1951, s. 194-195.
- Tefsir'i Şerif, Nahl 68-69: 5(118) 1/1952, s. 274.
- Tefsir'i Şerif, Bakara 255: 5(120) 2/1952, s. 306.
- Tefsir'i Şerif: 5(122) 3/1953, s. 338.
- Tefsir'i Şerif: 14(328) 10/1961, s. 34-35.
- Türkçe Kur'ân mı?-1-: 11(252) 8/1957, s. 23.
- Türkçe Kur'ân mı?-2-: 11(253) 9/1957, s. 35-37.
- Türkçe Kur'ân mı?-3-: 11(254) 10/1957, s. 50-51.
- Türkçe Kur'ân mı?-4-: 11(255) 10/1957, s. 67-68.
- Yüce Peygamberimizin Mübarek Hadislerinden Me'aller: 4(98) 3/1951, s. 354.
- İslâm dergisinde neşredilen makalelerinin başlıkları ise yayın sırasına göre şöyledir:

Asr Suresi: 1(1) 4/1956, s. 6.

İslâmiyette Mücadele Yolları: 1(2) 5/1956, s. 2.

Allah Uğrunda Mücahede: 1(3) 6/1956, s. 2.

Basiret Hakkında: 1(5) 8/1956, s. 2.

İçki, Fal ve Kumar Hakkında: 1(6) 9/1956, s. 2-3.

Molla Fenari'nin Hayatı ve Eserleri: 1(7) 10-11/1956, s. 8-9.

Bozgunculuk Hakkında: 1(8) 12/1956, s. 2-3.

Kötülere İyilikle Mukabele Etmek: 1(9) 2/1957, s. 2-3.

Milletler Layık Oldukları İdareye Kavuşurlar: 1(10) 3-4/1957, s. 2-3.

Mü'minler Mü'minlerin Velileridir: 1(11) 5/1957, s. 2.

Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, Âl-i İmran Sûresinin İlk Âyetleri: 1(12) 8/1957, s. 3.

Kur'ân ve Namaz: 2(1) 1/1958, s. 2.

İslâm Nizamında Cihad: 2(2) 2/1958, s. 2.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yakut Kelimesi: 3(1) 10/1959, s. 12.

Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, Duha Suresi: 3(2) 11/1959, s. 35.

Meâller ve İzahlar: 3(3) 12/1959, s. 67.

Meâller ve İzahlar: 3(4) 1/1960, s. 399,100.

Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, Meâller ve İzahlar: 3(5) 2/1960, s. 131.

Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, Meâller ve İzahlar: 3(7) 4/1960, s. 195.

Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, Meâller ve İzahlar: 3(8) 5/1960.

Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, Dalkavukluk Etmeyiniz: 5(40) 1/1961, s. 98.

Kur'ân Tefsiri, Selamlaşmak: 5(46) 7/1961, s. 290.

Tefsir-i Şerif, Meâller ve İzahlar: 5(52) 1/1962, s. 99.

Hac Hakkında Meâller: 5(54) 3/1962, s. 163.

Meâller ve İzahlar: 5(7) 4/1962, s. 195.

Diyanetçe Neşredilen Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi Hakkında Tenkitler(1): 5(9) 6/1962, s. 261-265.

Diyanetçe Neşredilen Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi Hakkında Tenkitler(2): 5(10) 7/1962, s. 291-293.

Diyanetçe Neşredilen Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi Hakkında Tenkitler(1): 5(11) 8/1962, s. 323-325.

Hasan Basri Çantay'ın pek çok konu hakkında Sebilürreşad ve İslam dergilerinde yayınlanan makaleleri ise şöyledir:

Abdulkadir İştî'nin İrtihali: 5 (123), 3/1952, s. 362.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (285), 1/1959, s. 146.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (286), 2/1959, s. 162.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (287), 2/1959, s. 178-179.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (288), 3/1959, s. 194.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (289), 3/1959, s. 210.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (290), 4/1959, s. 226.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (291), 4/1959, s. 242.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (292), 5/1959, s. 258.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (296), 18/1959, s. 332.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (297), 11/1959, s. 348.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 12 (300), 12/1959, s. 396.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 13 (302), 1/1960, s. 18.

Ahâdîs'i Şerife Meâlleri: 13 (303), 2/1960, s. 34.

- Ahâdis'i Şerife Meâlleri: 13 (305), 3/1960, s. 66.
- Ahâdis'i Şerife Meâlleri: 13 (306), 3/1960, s. 82.
- Ahâdis'i Şerife Meâlleri: 13 (307), 4/1960, s. 98.
- Ahâdis'i Şerife Meâlleri: 14 (328), 10/1961, s. 36.
- Asıl Mürteci Onlardır (Sözün Özü) : 1(13), 9/1948, s. 200.
- Bir Şaheser, Kur'ân, Garp Müteferriklerine göre: 11 (270), 6/1958, s. 309.
- Bir Tedai, İstanbul Valisinin İcraatı Münasebetiyle: 11 (264), 3/1958, s. 219,220.
- Biz Böyle Din İstemiyoruz, (Sözün Özü) : 1 (10), 8/1948, s. 160.
- Çocuklara Karşı Peygamberimizin Sevgisi: Sebilürreşad 1 (19), 11/1948, s. 292,293.
- Dinde Reform (Sözün Özü) : 1 (13), 9/1948, s. 197.
- Dinde Reform Ne Demek? (Sözün Özü) : 1 (11), 8/1948, s. 170.
- Dünya Hayatında Ahirete İnanmanın Tesiri: 1 (18), 10/1948, s. 275.
- Ebedi Hayata İnanmak (Sözün Özü) : 1 (12), 8/1948, s. 189.
- Eserler Arasında "İmriul-Kays Yedi Askı: 5 (116), 12/1951, s. 246-248.
- Fuhuş Salgını (1) : 12 (298), 12/1959, s. 369.
- Fuhuş Salgını (2) : 12 (299), 12/1959, s. 287,288.
- Fuhuş Salgını (3) : 12 (300), 12/1959, s. 400-402.
- Gevezelik ve Küstahlık (Sözün Özü) : 1 (17), 10/1948, s. 263.
- Hadis'i Şerif İdman ve Yarış Hakkında: 1 (11), 8/1948, s. 163,4.
- Hadis'i Şerif İdman ve Yarış Hakkında: 5 (105), 6/1951, s. 66.
- Hadis'i Şerif İdman ve Yarış Hakkında: 5 (106), 7/1951, s. 82.
- Hadis'i Şerif İdman ve Yarış Hakkında: 5 (107), 7/1951, s. 98.
- Hadis'i Şerif İdman ve Yarış Hakkında: 5 (108), 7/1951, s. 114.

Hadis'i Şerif İdman ve Yarış Hakkında: 5 (109), 8/1951, s. 130.

Hadis'i Şerif İdman ve Yarış Hakkında: 5 (110), 9/1951, s. 146.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 5 (111), 9/1951, s. 162.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 5 (112), 10/1951, s. 180.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 6 (126), 5/1952, s. 3.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 11 (270), 6/1958, s. 306.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 11 (271), 6/1958, s. 306.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 11 (272), 7/1958, s. 338.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 11 (273), 7/1958, s. 354.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 11 (275), 8/1958, s. 372.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (280), 11/1958, s. 66.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (281), 11/1958, s. 82.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (285), 1/1959, s. 146.

Hadis'i Şerif Meâlleri : 12 (286), 2/1959, s. 162.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (287), 2/1959, s. 178.

Hadis'i Şerif Meâlleri : 12 (288), 3/1959, s. 194.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (298), 3/1959, s. 210.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (290), 4/1959, s. 226.

Hadis'i Şerif Meâlleri : 12 (291), 4/1959, s. 242.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (292), 5/1959, s. 258.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (296), 10/1959, s. 332.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (297), 11/1959, s. 348.

Hadis'i Şerif Meâlleri: 12 (300), 12/1959, s. 396.

- Hadis'i Şerif Meâlleri: 13 (302), 1/1960, s. 18.
- Hadis'i Şerif Meâlleri: 13 (303), 2/1960, s. 34.
- Hadis'i Şerif Meâlleri: 13 (305), 3/1960, s. 66.
- Hadis'i Şerif Meâlleri: 13 (306), 3/1960, s. 82.
- Hadis'i Şerif Meâlleri: 13 (307), 4/1960, s. 98.
- Hadis'i Şerif Meâlleri: 14 (328), 10/1961, s. 36.
- Hazreti Halid (Sözün Özü) : 1 (8), 7/1948, s. 114.
- İctima'ıyyat: 1 (12), 8/1948, s. 179.
- İhtisasa Kıymet Verelim (Sözün Özü) : 1 (10), 8/1948, s. 150.
- Kanaat Sahibi Olmak (Sözün Özü) : 1 (8), 7/1948, s. 116.
- Kırk Hadis'i Şerif: Yüce Peygamberimizin Mübarek Hadislerinden Me'aller: 4 (98), 3/1951, s. 354.
- Kırk Hadis'i Şerif, Yüce Peygamberimizin Mübarek Hadislerinden Me'aller: 4 (99), 4/1951, s. 370.
- Kırk Hadis'i Şerif, Yüce Peygamberimizin Mübarek Hadislerinden Me'aller: 4 (100), 4/1951, s. 386.
- Kur'ân'ı Ezberleyen Hafızlara Peygamberimizin Bahşettiği Yüksek Şeref: 3 (8), 7/1948, s. 123–124.
- Maarifin Acıklı Durumu (Sözün Özü) : 1 (10), 4/1948, s. 152.
- Mehmet Âkif Gecesinde: 14 (342), 4/1962, s. 265,266.
- Müslümanlık Hayat Dinidir (Sözün Özü) : 1 (14), 9/1948, s. 217.
- Neme Lazım (Sözün Özü) : 1 (7), 7/1948, s. 106.
- Oruç Allah İçin Olursa Oruçtur: 9 (218), 4/1956, s. 279.
- Örnek Adam, Ali Sa'ib Ece Bey: 1 (8), 7/1948, s. 127,128.

Said b. Cübeyr Şehit Edilirken: 11 (275), 8/1958, s. 373–374.

Sual Cevap: Hüda- Siryet, Hüda- Meşreb: 11 (258), 12/1957, s. 125.

Sualler-Cevaplar: Müdahane, Müdara: 11 (268), 4/1958, s. 280.

Tarihimizin Temeli (Sözün Özü) : 1 (12), 8/1948, s. 187.

Molla Fenari'nin Hayatı ve Eserleri: 1 (7), 10-11/1956, s. 8,9.

Fuğuş Salgını: 3 (6), 3/1960, s. 172,3.

Fuğuş Salgını: 3 (7), 4/1960, s. 204.

Fuğuş Salgını: 3 (10), 7/1960.

İstidrac: 5 (42), 3/1961, s. 162.

İbadete açık İstanbul Camileri: 5 (51), 12/1961, s. 94.

Ölüye Ağlamak: 5 (52), 1/1962, s. 126.

Mehmet Âkif Hakkında (Konferans Özeti) : 6 (5), 3/1963, s. 142, 32.

İsm-i Tafdil Bahsi: 5 (12), 9/1962, s. 355.

Fıkh-ı Ekber Tercümesi: İmâm'ı Âzam Ebu Hanife'ye nispet edilen el Fıkhü'l Ekber isimli risalenin Türkçe çevirisidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın isteği üzerine hazırlanmıştır. İkinci baskısı Ankara'da 1982 tarihlidir.³³

Kara Günler ve İbret Levhaları: Balıkesir'de yayınlanan Türk Dili Gazetesi'nde 18–27 Ocak 1939 tarihleri arasında neşredilmiş kaçaklık günlerine ait hatıralarıdır. Ses Gazetesinde yazdığı bazı yazılarla birlikte 1964' de İstanbul'da yayınlanmıştır.

The Straight Path of İslam: Amerikalı ilahiyatçı Kenneth Morgan'ın yaşayan dünya dinleri konusundaki aynı isimde eserinin, İslam dinine ayrılmış kısmıdır. Kenneth Morgan, yeryüzünde taraftarı bulunan dinlerin, her birini o dine inanan bir âlimin

---

³² Uğur, *a.g.e.*, s. 49-57.

³³ Uğur, *a.g.e.*, s. 64-65.

yazdığı yazıyla anlatmıştır. İslamiyete ayrılan kısım, Hasan Basri Çantay'ın kaleminden çıkmıştır. İngilizceye çevrilerek Amerika'da yayınlanmıştır.³⁴

Âkıfname: Dostu, arkadaşı ve hocası Mehmet Âkif'in kısa hayat hikayesi, sanatı, fikirleri, onunla ilgili hâtıralar ve ölümünü izleyen günlerde onun hakkında çıkan yazılardan bir kısmına dâirdir. Hâtıra türünde sayılabilecek bir eserdir. 1966'da İstanbul'da basılmıştır.³⁵

1.2.5. Basılmamış Eserleri

Divan-ı Lügati't-Türk Tercümesi: Kaşgarlı Mahmut tarafından Araplara Türkçe'yi öğretmek ve Türkçe'nin de Arapça kadar önemli bir dil olduğunu kanıtlamak amacı ile yazılan ve Abbasi halifesi el-Muktedi Billah Abdullah b. Muhammed'e hediye edilen eser, Çantay tarafından Türkçeye çevrilmeye çalışılmış ancak tamamlanamamıştır.

Şifayı Şerif Tercümesi: Kadı İyad b. Musa el-Yahsubi'nin İslam aleminde çok tutulan tanınmış eseri “eş-Şifa bi-Ta'rifi Hukuki'l Mustafa” isimli eserinin çevirisidir. Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'den de alıntılar yaptığı bu çalışma, Çantay'ın titiz tutumu yüzünden bitirilememiştir.

Hucetullâhi'l-Bâliğa Tercümesi ve Şerhi: Şah Veliyullah ed-Dihlevi'nin önemli eserinin çevirisi ve yorumlanmasıdır. Şifa-yı Şerif tercümesi gibi bu eserinden de Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'de geniş ölçüde alıntılar yapmıştır.

Türk Savlari: Türk Dili'nde çok kullanılan bir kısım atasözlerinin kaynağını ve kullanılış yerlerini açıklayan bir çalışmadır.

Kalendername: Felsefe niteliğinde bir denemedir.

İslamda Cihad ve İdman

Dokuz Derste Arapça ve Farsça Elifba

Ülkü Edebiyatı'nın sonundaki listede basılmak üzere kaydıyla şu eserlerinin ismi yazılmıştır:

1. Maneviyat-ı Askeriye Dersleri

---

³⁴ Uğur, *a.g.e.*, s.64–65.

³⁵ Uğur, *a.g.e.*, s.64–65.

2. Edebi Kaideler

3. Gazetecilik Yüzünden

4. Ticari İkrar

5. İstimlak ³⁶

Hasan Basri'nin böyle kıymetli eserlerinin sayfalarda kalması, kitap dolaplarında ata yadigârı olarak saklanması, bir gün yok olup gitmeleri elbetteki doğru değildir. Milli kültürümüzü yakından ilgilendiren bu eserlerden hiç değilse önemlilerinin gün ışığına çıkarılması milletimizin istifade etmesi açısından faydalı olacaktır.

---

³⁶ Basılmamış Eserleri başlığı altında verilen bütün bilgiler, Mücteba Uğur'un "Hasan Basri Çantay" adlı eserinden alınmıştır. s.66-67.

BÖLÜM 2: KUR'ÂN TERCÜMELERİ VE HASAN BASRİ ÇANTAY'IN MEÂL-İ KERÎM'İ

Hasan Basri Çantay'ın 'Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı eseri, meâl özellikleri taşımasının yanı sıra aynı zamanda tefsir niteliklerini de içermektedir. Bu bakımdan tezimizin daha iyi anlaşılması için bu bölümü üç başlık altında değerlendirmeye çalıştık. İlk başlıkta, Kur'ân'ın tercümesinin caiz olup olmadığı hususundaki tartışmalara değindik. İkinci başlıkta Cumhuriyet Dönemi Kur'ân tercümeleri hakkında genel bir bilgi verdik. Üçüncü başlıkta da Çantay'ın Meâl-i Kerîm'inin özelliklerini incelemeye aldık.

2.1. Kur'ân'ın Tercümesi Meselesine Genel Bir Bakış

Arapça ترجم kökünden gelen 'Tercüme' kelimesi, sözlükte, 'bir kelâmı bir dilden başka bir dile çevirmek', 'bir sözü başka bir dilde açıklamak' ve 'bir lafzı başka bir dilde kendisinin yerini tutacak bir lafızla değiştirmek'³⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Tercüme kelimesinin terim manası ise, 'bir kelâmın manasını diğer bir dilde dengi bir lafızla aynen ifade etmektir.'³⁸

Kur'ân'ın ilk tercümesi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yabancı devlet başkanlarına gönderdiği diplomatik mektuplarda³⁹ yer alan bazı ayetlerin⁴⁰ tercüme edilmesiyle gerçekleşmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gönderdiği mektuplarla birlikte bu ayetler de tercüme edilmiş ve muhtemelen söz konusu tercüme işi de elçiler tarafından yapılmıştır.⁴¹

Kur'ân tercümesinin başlangıç çalışmalarından biri de, Selmanî Farisî'nin bazı İranlıların isteği üzerine yaptığı Fatiha suresinin tefsiridir. Bu sebeple Kur'ân'a dair

³⁷ Cevheri, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihah Tacü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafir), Mısır 1376, 2/7288; İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, *Lisan'ül-Arab*, Beyrut 1990, 12/66; Okıç M. Tayyib, *Hadiste Tercüman*, AÜİF., Ankara 1967, sayı,14, s.31 .

³⁸ Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Mukaddime), (Sad. İsmail Karaçam, Heyet), Azim Dağıtım, İstanbul ts., 1/9.

³⁹ Resulüallah (s.a.s) bu mektupları Habeş kralı Necaşi'ye, Mısır kralı Mukavkıs'a, Bizans kralı Heraklius'a, İran hükümdarı Kisra'ya göndermiştir. Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991, 1/308, 319, 343, 365.

⁴⁰ Ayetler için bkz. Tâhâ: 20/47; Âl-i İmrân: 3/64; Nisâ: 4/171; Tevbe: 9/29.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1960, 1/258.

gerçekleştirilen ilk tercüme faaliyetinin Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında yapıldığı söylenebilir.⁴²

Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını içeren ilk tercüme, hicri 127 yılında Berberice'ye yapılan tercümedir.⁴³ Bunun dışında kaynaklar hicri 270 yılında yapılan Kur'ân tercümelerinden de bahsetmektedirler.⁴⁴ Zamanımıza ulaşan en eski tercüme ise, Samanoğulları emiri Mansur b. Nuh (ö. 365/976) tarafından yaptırılan Farsça tercümedir.⁴⁵

Batıda gerçekleştirilen en eski Kur'ân tercümesi, 1143 tarihinde hazırlanıp 1543 yılında İsviçre'de basılan Latince tercümedir.⁴⁶ Bunlardan sonra da gerek doğuda gerek batıda Kur'ân'ın pek çok tercümesi yapılmıştır.

Bir lafzı bir dilden başka bir dile tüm mana ve maksatları gözeterek nakletmek, tabiatı itibariyle zor bir durumdur. Söz konusu mesele ilahi vahiy olan Kur'ân-ı Kerîm için düşünüldüğünde çok daha büyük bir önem arz etmektedir. Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerîm'in tercüme edilmesi daha ilk dönemlerden itibaren tartışmaya konu edilmiştir. Bu konuda görüş bildirenlerden bir kısmına göre, hem lafzen hem de manen mucize olan Kur'ân'ın tercüme edilmesi mümkün değildir. Ayrıca bu görüşü savunanlar, tercümenin tebdil ve tahrife yol açacağı düşüncesiyle böyle bir yola girmenin uygun olmayacağı, onun Arapça olarak indirilmesinin Allah'ın bir muradı olduğu ve tercüme ihtiyacı duyulmadığı gibi sebepleri de ileri sürmüşlerdir. Çoğunluğu oluşturan diğer bir kısım âlimlere göre ise, Kur'ân'ın ilâhi kitapların sonuncusu olması ve mesajının tüm insanlara ulaştırılmasının gerekliliği, tercüme edilmesinin zaruri olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.1. Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân Tercümesi Hakkındaki Görüşleri

Kur'ân'ı Kerîm'in hem söz, hem de mâna yönünden mûciz olduğunu, onu bir başka dile çevirmekten insanlığın aciz kaldığını ifade eden Hasan Basri Çantay, aslından veya yabancı dillerden tercüme edilmiş hayli özenişler görüldüğünü belirterek, Kur'ân'ın tercüme edilmesi hususundaki zorlukları şu cümlelerle dile getirmiştir : “Kur'ân'ın bir tek lafzında paha biçilmez, atlanıp geçilmez nadide cevherlerden üstün ve gömülü öyle

⁴² Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s.214.

⁴³ Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, (trc. Salih Tuğ) İstanbul 1993, s.102.

⁴⁴ El-Akk, Halid Abdurrahman, *Usûlü't-Teftir ve Kavâiduh*, Beyrut 1406/1986, s.466.

⁴⁵ Demirci, a.g.e., s.204.

⁴⁶ Demirci, a.g.e., s.215.

muhtelif manalar var ki, bütün onlar dinimizin pırlantadan kıymetli temel taşlarıdır. Bunların hepsini tercümenin metninde sıralarsak, o tercüme olmaz, izah veya tefsir olur, ihmal edersek taksir olur.

Nihayet Allah kelâmı ile beşer kelâmı arasındaki fark, yaratanla yaratılan arasındaki fark gibidir. Bu gerçektir, muhakkaktır. Bu farkı gidermeye insanlar ve cinler şöyle dursun, melekler ve peygamberler muktedir değildir. Çünkü o (Kur'ân) ezeli, bu, (tercüme) fani bir dildir.⁴⁷

Diğer taraftan müellif, Kur'ân'ı Kerîm anlaşılacak için değil de sadece okunmak için mi inzal buyuruldu? şeklinde bir soru sormakta ve yine kendisi şöyle cevaplamaktadır:

“Biz bunu iddia etmedik. “Hakkıyla tercümesi kâbil değildir” dedik. Bugün beşer kelâmının bile, bir dilden diğer bir dile çevrilmesinde asla, aslın bütün hususiliklerine ve o hususiliklerdeki kuvvete tıpkı tıpkısına uyarlık sağlanabiliyor mu? Gönüller bunlara asılları gibi kayıtsız şartsız incizab ve itimat ile bağlanabiliyor mu? İşte iki basit misal: “Ak akçe kara gün içidir” savımızı dünyanın bütün dillerine çevirelim. Ondaki bu hususiliği tefsir ve izaha girmeden tam bir sûrette ifade edebilir, bu ifadeden öz malımız gibi istifade edebilir miyiz?” diyerek,⁴⁸ Kur'ân'ı Kerîm'in tercümesi meselesinde bu teknik yönden başka daha pek çok incelik ve hususiyetlerin var olduğunu ifade etmiştir.

Döneminde ortaya çıkan Türkçe Kur'ân'la ibadet tartışmalarına bizzat katılmış, konuyla ilgili yazılar yazmıştır. Bu yazıların birinde şöyle demektedir: “Türk harfleri bugün dilimizde ve yazımızda yaşayan Arapça ve Farsça harflerin telaffuzuna ve imlâsına bile müsait değilken, Kur'ân-ı Kerîm'in ihtiva ettiği kelimelerin tam yazılış ve okunuşunu nasıl temin edebilir? Haydi dilimizde yaşayanları az çok munis olduğu için müsamaha ile karşılayalım, fakat Kur'ân kelimeleri öyle midir? Üstelik O'nun bir de kendine mahsus okunuş tarzı ve ilmi vardır ki, çok mühimdir.

Müsteşriklerin; İslâmî metinleri güya doğru okutmak için kabul ettikleri işaretleri gördük. Kayıtsız şartsız garbî taklit gayreti güdenler de bunları benimsemişler. Meselâ Hazreti Ebu Bekir'i “Abubakr”, Abdül Kerîm'i “Abdal Kerîm” yapmışlardır. Bugün

---

⁴⁷ Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset Yay., İstanbul 1992, 1/6.

⁴⁸ Çantay, *a.g.e.*, 1/5.

Kur'ân'ı yeni harflerle yazmayı uygun gören bilgiçler, işte o taklitçilerdir. Bu hususta onlara salâhiyet vermek en büyük cinâyettir.”⁴⁹

Kur'ân'ı Kerîm'in Meâllerinde ne kadar olgunluk hasıl olursa olsun, Allah kelamının tam hakkını verebilmek, hiçbir zaman ve hiçbir vech ile kabil olmayacaktır⁵⁰ diyerek, beşerin Kur'ân'ı Kerîm'in tam ve hakiki manasını vermekten aciz olduğuna işaret etmiştir.

Hasan Basri Çantay, Kur'ân metnini herhangi bir istihaleye uğratmanın hiçbir fayda getirmeyeceğini, bilakis buna yeltenenlerin Kur'ân'ın tahrifine sebep oldukları için hem manen hem de tarih önünde sorumlu olduklarını ifade etmiştir. Bugün nüfusu yüz milyonlara ulaşan bütün İslam âleminin Kur'ân'ı aynı harflerle okuduğuna dikkat çeken müellif, İslam milletlerinin ana vahdet merkezinin Kur'ân olduğunu, dolayısıyla yok yere şüphe ve endişe uyandırabilecek hareket ve faaliyetlerden kaçınılması gerektiğini beyan etmiştir.⁵¹

2.1.2. Kur'ân'ın Tercümesini Gereksiz Görenlerin Değerlendirmeleri

Kur'ân'ın tercüme edilmesini gereksiz görenler, Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmiş benzersiz bir kitap olduğunu ve hiçbir beşer sözüyle dile getirilemeyeceğini söyleyerek, tam bir tercümeden bahsetmenin imkânsız olduğunu vurgulamışlardır. Bu düşüncüyü savunanlara göre, Kur'ân'ın aslına uygun bir şekilde tercümesinin yapılabilmesi için, din bilimlerinin bilinmesiyle birlikte, sosyal ve fen bilimlerinin de iyice bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca bu görüşteki âlimler, hem Kur'ân dilinin, hem de tercüme yapılacak dilin iyi bilinmesini, tercüme tekniklerine vâkıf olunmasını, yüksek derecede edebî ve sanat zevkine ve doğuştan gelen bir takım yeteneklere sahip olunmasını da şart koşmaktadırlar. Oysa Kur'ân tercümesi yapanlar bu niteliklerden yoksun olduklarından eksik ve hatalarla dolu tercüme yapılmaktadır. Bu yüzden böyle bir duruma sebebiyet vermemek için tercüme yapılmasından kaçınmak gerektiğini söylemişler ve bunun gerekliliğini çeşitli sebeplere dayandırmışlardır.⁵²

⁴⁹ Vakkasoğlu, *a.g.e.*, s.54-55.

⁵⁰ Çantay, *a.g.e.*, 1/9.

⁵¹ Vakkasoğlu, *a.g.e.*, s.55.

⁵² Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Kahire 1943, 2/134-135.

Örneğin; nasıl ki İncil, tercüme edilmek suretiyle tebdil ve tahrife uğramışsa aynı şekilde Kur'ân'ın da tercüme edilmek suretiyle böyle bir neticeyle karşı karşıya kalabileceğini ifade etmişler; bu sebeple Kur'ân'ı muhtemel tehlikelerden uzak tutmak gerektiğini savunmuşlardır.⁵³

Kur'ân'ın tercüme edilmesine karşı çıkanların dayanak noktalarından biri de, onun apaçık bir Arapça ile indirilmiş olması ve benzerinin bütün insanlar ve cinler tarafından meydana getirilememesidir. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir. *Elif Lam Ra. Bunlar, apaçık Kitabın ayetleridir. Biz onu akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.*⁵⁴ *Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.*⁵⁵

Vahyin ilk muhatapları olan o günkü Arap toplumundan kıyamete kadar, bütün insanlara benzerini getirmeleri hususunda meydan okuyan Kur'ân-ı Kerîm'e, tarih boyunca kimse cevap verememiştir. Bunun sebebi ise, Kur'ân'ın her yönüyle mucize oluşudur. Şayet Kur'ân tercüme edilirse apaçık bir Arapça kitap ve her yönüyle mucize olma özellikleri ortadan kalkacak⁵⁶ ve beşeri alana indirgenen bir kitap konumunda olacaktır.

Müslümanların birliğinin korunmasında Kur'ân'ın aslı üzere bırakılmasının büyük bir önem arzettiğini düşünen Reşid Rıza, onun tercüme edilmesini uygun bulanları şiddetli bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre Müslümanların kalkınmaları ve birliklerini gerçekleştirmeleri Kur'ân'ın diline bağlı kalmakla mümkündür.⁵⁷

Kur'ân'ın tercüme edilmesini caiz görmeyenlerin eleştirilerinden biri de, tercümelerin çok fazla olması ve birbirlerinden farklı manalar içermesidir. Zira bunların neticesinde Kur'ân'ın farklı ve çelişkili bir anlam içerdiği gibi bir takım mahzurlar oluşmaktadır.

---

⁵³ el-Akk, Hâlid Abdurrahman, *Târîhu Tevsiki Nassi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dimaşk, y.y., 1978, s.146; Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerîmin Tercümesi Meselesi*, Kur'ân Okulu Yay., İstanbul 1996, s.220.

⁵⁴ Yusuf: 12/1-2.

⁵⁵ Yunus: 10/38

⁵⁶ İbnü'l-Hatîb, *el-Furkân*, Beyrut, ts., s.228.

⁵⁷ Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm (el-Menâr)*, Kahire 1935, 9/296-297.

Bununla beraber farklı tercüme görüş ve yorumlarını onlara dayandıran mezhep mensupları arasında da ihtilafların çıkmasına sebebiyet vermektedir.⁵⁸

Ayrıca ilahi menşe'li olması dolayısıyla Kur'ân'ın farklı anlam içeren ayetleri başka bir dile aktarılırken ayetlerde kastedilen manayı Allah'ın murad ettiği şekilde tercüme edememe ve Kur'ân'da olmayan bir şeyleri ona ilave etme gibi durumlarla karşı karşıya kalınmaktadır ki, bu da Kur'ân'ın tercümesinin doğru olmadığını bir kanıttır.⁵⁹

2.1.3. Kur'ân'ın Tercümesini Gerekli Görenlerin Değerlendirmeleri

Kur'ân'da 'Ey insanlar' tarzında pek çok ayet bulunmaktadır.⁶⁰ Onda bu tür hitapların bulunması ve bütün insanları ilgilendiren meselelere yer vermesi, evrensel bir kitap olduğunun ve bütün insanlara ulaştırılması gerektiğinin ve dolaylı olarak da tercüme edilmesinin bir işaretidir.

En'âm suresinin 156 ve 157. ayetlerinde şöyle buyrulmaktadır. '*Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hıristiyanlara) indirildi. Biz onların okumalarından habersizdik' demeyesiniz yahut 'eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk' demeyesiniz diye bu Kur'ân'ı indirdik. İşte size Rabbinizden açıkça bir delil, bir hidayet ve rahmet geldi. Artık Allah'ın ayetlerini yalanlayan ve (insanları) onlardan çeviren kimseden daha zalim kim olabilir?*⁶¹ Bu ayet, Kur'ân'ın bütün insanlara ulaştırılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Aksi takdirde kendilerine Kur'ân ulaşmayanlar, bu mazeretin arkasına sığınacaklardır. İşte bu sebeple Kur'ân'ın tercümesi zorunludur.⁶²

Hz. Muhammed (s.a.s.), pek çok hadisinde ashabına kendisinden öğrendiklerini başkalarına ulaştırmaları hususunda emir ve tavsiyelerde bulunmuştur.⁶³

Vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sabit'e ihtiyaç üzerine İbranice ve Süryanice öğrenmesini emretmiştir.⁶⁴

Selmânî Farisî'nin Fatıha suresini tercüme etmesine izin vermiştir.⁶⁵

⁵⁸ Sabri, Mustafa, *Mes'ele-tü Tercemeti'l-Kur'ân*, Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1351, s.51-83.

⁵⁹ Aydar, a.g.e., s.215.

⁶⁰ Bkz. Bakara: 2/21-22; Nisâ: 4/1; Araf: 7/158; Yunus: 10/23, 57, 104; Hacc: 22/1, 5, 49, 73; Nur: 24/35.

⁶¹ En'âm: 7/156-157.

⁶² Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, MÜİF. Yay., İstanbul 1997, s.212.

⁶³ Buhârî, *Enbiya*, 50; Tirmizî, *İlim*, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/ 159, 214, 606.

⁶⁴ İbn Sa'd, a.g.e., 2/ 358-359.

Hz. Peygamber (s.a.s.), gönderdiği diplomatik mektuplara⁶⁶ tercüme edileceğini bildiği halde ayetler yazdırmıştır.

Yukarıdaki rivayetlerin de işaret ettiği gibi Kur'ân'ın tercüme edilerek bütün insanlara ulaştırılması bir ihtiyaçtır.

Kur'ân-ı Kerîm Araplar arasından seçilen bir peygambere kendi diliyle hitap etmiştir. Evrensel mesajının diğer milletlere ulaştırılması için tebliğe muhtaç olanların dillerine aktarılması zorunlu hale gelmektedir. Zira, ancak bu şekilde o insanlar da Kur'ân'ın mesajını anlayacaklardır. Bu sebeple bütün insanlara kendi dillerinde ulaştırılmalı yani çeşitli dillere tercüme edilmelidir.⁶⁷ Kur'ân'daki apaçık tebliğ⁶⁸ ilkesinin gereği de budur.

Allah tarafından açıkça bir delil, bir hidayet ve bir rahmet olarak indirilen⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm, aynı zamanda İslam dininin de temel kaynağıdır. Onun muhtevasının, öğüt ve irşatlarının, Allah'ın emir ve yasaklarının bilinmesi için Kur'ân'ın tercümelerine ihtiyaç vardır. Aksi halde Arapça bilmeyen insanlar onun içeriğine vâkıf olamayacaklardır. Herkesin Arapça öğrenmesi de zorunlu tutulamayacağına⁷⁰ göre doğrusu, çeşitli dillere tercüme etmektir.

Başta oryantalistler ve misyonerler olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm pek çok gayri Müslim ve İslam hakkında ön yargılara sahip kişiler tarafından çeşitli dillere tercüme edilmiştir ve bu faaliyet halen de devam etmektedir. Bu kimselerin büyük bir kısmı ön yargılı ve taraflı hareket ettikleri tercüme tekniklerine hiç dikkat etmeden çevirilerde bulunmuşlar ve böylelikle kendi halklarını İslam'a karşı yanıltmayı hedeflemişlerdir. Kur'ân, İslam âlimleri tarafından İslamî bakış açısı ve doğru yorumlarla tercüme edilmediği sürece, oryantalistlerin bu tutumu devam edecektir. Kur'ân'ın ve İslam'ın gayri Müslim toplumlarda doğru bir şekilde anlaşılması ve müsteşriklerin tahribatlarının önlenmesi açısından Kur'ân'ın ona ehil olan âlimler tarafından tercüme edilmesi gerekmektedir.⁷¹

---

⁶⁵ Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, İstanbul 1403/1983, 1/37.

⁶⁶ Hamidullah, *a.g.e.*, 1/305.

⁶⁷ Aydar, *a.g.e.*, s.178-179.

⁶⁸ Ali İmrân: 3/20; Maide: 5/92; Ra'd: 13/40; Nahl: 16/35.

⁶⁹ En'âm: 7/157.

⁷⁰ İbnü'l-Hatîb, *a.g.e.*, s.207.

⁷¹ Aydar, *a.g.e.*, s.185.

Netice itibariyle buraya kadar yapılan değerlendirmelere baktığımızda Kur'ân'ın tercüme edilmesini gerekli görenlerin delillerinin, uygun görmeyenlere göre daha mesnetli ve daha tutarlı olduğu görülmektedir. Tercüme, beraberinde birtakım olumsuzluklar getirmiş olsa da, sağlayacağı faydalar çok daha fazladır. Bu da tercümenin zorunlu olduğunu gündeme getirmektedir. Bundan dolayı tercümeye karşı çıkmak yerine, ehil kişiler tarafından yapılacak doğru tercümelere yaygınlaştırılmasına önem verilmeli, yanlış ve maksatlı yapılan tercümelere de dikkat çekilmesi duyarlı bir yaklaşım olacaktır.

2.2. Cumhuriyet Döneminde Yapılan Kur'ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış

Modernleşme/Batılılaşma hareketleriyle birlikte toplum yapısında meydana gelen gevşemeler, değişiklikler, ulemâ sınıfının zayıflaması ve zamanla ortadan kalkması, matbaanın yaygınlaşmasıyla paralel olarak bilginin insanlara ulaşmasında önemli değişikliklere yol açmış, bilginin insanlara artık sözlü kültürün normları çerçevesinde ulaşmasının imkânları iyice zorlaşmıştır. Dini tefekkürde meydan gelen değişiklikler münevverlerin Kur'ân'a bakış tarzını etkilemiş ve Kur'ân'ı halka “anlayabilecekleri bir dille ve hurafelerden âri bir surette arz etmek” en önemli vazifelerden biri sayılmıştır.⁷²

20. yüzyıl, Kur'ân'ın tarihte hiçbir dönemde olmadığı kadar farklı dillere tercüme edildiği ve tercümelere yine tarihte hiçbir dönemde olmadığı kadar yaygınlaştığı bir yüzyıl olmuştur. Kur'ân tercümelerinin bu dönemde yaygınlaşmasında matbaanın büyük etkisi olduğu gibi, bu dönemin imparatorlukların yıkılıp ulus devletlerin ortaya çıktığı, milliyetçi hareketlerin doruğa ulaştığı, İslam dünyasının parçalandığı bir dönem olmasının da Kur'ân'ın milli dillere çevrilmesinin arkasında yatan sebeplerin en önemlileri arasında olduğu muhakkaktır.⁷³

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra bir taraftan tefsir ve meâller yazılırken diğer yandan sadeleştirme ve Arapça'dan Doğu ve Batı dillerine tercüme edilen Kur'ân'ın çevirileri bu dillerden Türkçe'ye tercüme edilerek neşredilme çalışmalarına devam edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yetkili yetkisiz pek çok kişinin bu

⁷² Cündioğlu, Dücane, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, İstanbul 1997, s.165 vd.

⁷³ Cündioğlu, Dücane, “*Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu*,” 2. Kur'ân Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1996, s.165.

alandaki kalem oynatmaya başlaması,⁷⁴ sadece şikâyetlerin değil ciddi eleştirilerin de konusu olmuştur. Her önüne gelenin Kur'ân-ı tercüme etmeye kalkışması ve bu sûretle hatalı çevirilerle halkın zihninin teşviş edilmesi pek tabiidir ki şikâyetleri mucip olacaktı. Bu durumda Diyanet İşleri Reisi göreve çağırılmış, kendisinden bu keşmekeşe müdahale etmesi istenmiştir.⁷⁵

Diyanet İşleri Reisliği'nin pek çok hatalarla dolu Kur'ân çevirileri hakkında susması düşünülemezdi. Bu yüzden Rıfat Börekçi, bu tür çevirilere aldanmamaları için halkı ikaz etmek lüzumunu hissetmiş ve gazetelere bir açıklama göndermiştir. Gerek Diyanet İşleri Reisi'nin bu ikazları, gerekse basında çıkan eleştiri yazıları neticesinde işin ehli ve erbabı olmayan birtakım fırsatçıların Kur'ân tercümesi meselesini istismar etmelerini engelleyecek bazı tedbirlerin alınması lüzûmu kendini hissettirmeye başlamıştır.⁷⁶

Efkar-ı umûmiyedeki tartışmalar semeresini vermiş ve Kur'ân tercümesi meselesi Meclis'in gündemine gelmiştir. Eskişehir Mebusu ve Şer'îye ve Evkaf Vekâleti eski vekili, ilmiyeden Abdullah Azmi Efendi (ö. 1937) Meclis Başkanlığına 53 imzalı bir takrir (önerge) sunmak sûretiyle, gerek Kur'ân-ı Kerîm'in, gerekse bazı âsâr-ı İslamiyenin Türkçe'ye tercüme edilmesi amacıyla 214. fasla 8. madde olarak 20.000 liranın zam ve tahsisini teklif etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararla Kur'ân-ı Türkçe'ye çevirme vazifesi Mehmed Âkîf'e tevdi edilmiş, ancak bu mümkün olmayınca, tefsir'le birlikte çeviri işinin de Elmalılı Hamdi Yazır'a verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷ Böylelikle yoğun bir şekilde tartışmaya konu edilen Kur'ân'ın tercümesi meselesi, cumhuriyet döneminde ilk olarak devlet eliyle yapılmaya başlanmıştır.

Bugün için artık sıradan (İslamî ilimlerle ilgili özel bir eğitim almamış) insanların İslam'ın temel direği ve kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'le olan ilişkilerinde, onu anlamaya çalıştıkları öncelikli araç ve en önemli zemin konumunda Kur'ân tercümeleri bulunmaktadır. Tefsirler pek çok nedenden (zaman olmaması, tefsir kitaplarının hacimli olması, bazılarının uslûbunun, dilinin ve muhtevasının ağır olması, içlerinde birden fazla yorumların bulunması, yalnız Kur'ân'la yetinme arzusu vs.) dolayı okur kitlesinin

⁷⁴ Cündioğlu, *a.g.e.*, s. 186.

⁷⁵ Cündioğlu, *Düçane, Bir Kur'an Şâiri Mehmed Âkîf ve Kur'ân Meâl'i*, Kültür Sanat Yay., İstanbul 2000, s. 102-103

⁷⁶ Cündioğlu, *a.g.e.*, s.106-107.

⁷⁷ Cündioğlu, *Düçane, Türkçe Kur'ân ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998, s. 20

çoğunluğu tarafından birincil kaynak olarak tercih edilmemektedir.⁷⁸ Kur'ân'ın ne dediğini anlamak isteyen genel okur kitlesi Kur'ân tercümelerine bakarak merakını gidermeye çalışmaktadır.

Bununla birlikte son yıllarda ortaya çıkan Kur'ân meâlleri, yerel ve bölgesel değerlerin ivme kazandırdığı samimi bir proje olmaktan çıkarak Tefsir geleneğinin imkânları ve referanslarına atıfla kendini inşâ etmeye başlamıştır. Ayrıca ilmi ve dini kaygılara sahip ilim ehli tarafından Kur'ân meâllerinin hazırlanması da sevindirici bir gelişmedir.⁷⁹

2.3. Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'i

2.3.1. Yazılış Gayesi

Kur'ân'ın tercüme edilmesi hususunda karşılaşılabilecek olası zorluklara uzun uzadıya değinen Hasan Basri Çantay, kendisinin neden böyle bir işe kalkıştığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Tibyan gibi, Mevâkib tercümesi gibi eski Türkçe eserler hem bugünün dilinden ve tercüme tekniğinden uzak, hem onlarda asılsız veya faidesiz katmalar kucak kucaktır. Bugünün nesli bunları anlamaz, anlayanlar bulunsa bile onlar zamanımızın ruhî ve hakikî ihtiyaçlarını doyurmaya asla yaramaz.

Şu son yılların imzalı imzasız Kur'ân tercümelerine gelince: bunlarda ya Hak dinimizin temellerine bomba yerleştirmekten zevk alan garazkar müsteşriklerin şeytani tercümelerini ve ma'hud meslek ve mektebini, yahut dünyanın her hangi bir bucağındaki bazı zümrelerin bize ve gerçeğe uymayan batıl ve menfî mezhebini dile getiren propaganda eserleridir. Onları ilmin ve hakikatin sınırları dışında tanısak elhak yeridir. Onların vatanda ulu orta intişarı müminlerin pek haklı bâisi inkisarı olmuştur.”⁸⁰

Kendisinden önce yapılan tercüme çalışmalarına da değinen Çantay, bu tercümelerde pek çok eksikliğin olduğuna dikkat çekerek, bu eksiklikleri sıralamış, neden bir “İzahlı Meâl-i Kerîm'e ihtiyaç olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir; “ Görüyoruz ki elde halkın da münevverlerin de hep birden aradığı fâideyi temin edecek “İzahlı Meâl-i Kerîm” yoktur. “Mevcutların da ya hem dili ve şivesi pürüzlü, hem gidişi münafık, iki

⁷⁸ Yıldırım, Suat, “Kur'ân'ı Kerîm'in Meâl'i Hakkında”, *Tefsirin Dünü Bugünü Sempozyumu*, Samsun 1992, s.62

⁷⁹ Ekin, Yunus, “*Etimolojik Anlamın Kur'ân Çevirileri Açısından Konumu ve Sınırları*”, Usûl, sy. 2, Temmuz-Aralık 2004, s.9

⁸⁰ Çantay, a.g.e., 1/6.

yüzlü; ya görünüşte dili oldukça akık, fikri ve mezhebi sapık, ya da dil yanı şöyle böyle usta malı, tetkik ve teknik tarafı hatalı; ya dili çok zayıf, ilmi ve görünüşü bugünün ihtiyacına göre pek hafif yahut dili düzgün, ilmi seviyelerden cidden üstündür.”⁸¹

Müellif, gerek bu anlatılanlar vesilesiyle, gerekse müsteşriklerin bütün köylere varıncaya kadar Türkçe İnciller vb. materyalleri dağıtmak sûretiyle faaliyetlerini olanca hızıyla devam ettirmeleri sebebiyledir ki, tüm insanların zevk alarak ve istifade ederek bıkmadan yorulmadan okuyabilecekleri bir izahlı Meâl-i Kerîm’in vucuda getirilmesine kat’i bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.⁸²

2.3.2. Metodu

Hasan Basri Çantay, hem halkın hem de aydın kesimin yeterince istifade edebilecekleri açıklamalı Kur’ân Meâl’i’nin olmadığından yola çıkarak, o gün için öyle bir Meâl ihtiyacı vardır ki, dili günün yaşayan dili olmalıdır. Metin dışındaki izahlarda hurafelere ve uydurmalara yer vermemelidir. Güvenilir kaynaklara dayanmalıdır. Tercüme sırasında çeşitli manalardan yeğlenen metne alıp diğerlerini dipnotlarda göstermelidir, karşılığı Kur’ân’ı Kerîm metninde olmayan ve tercüme tamamlamak maksadıyla alınan kelime veya cümleleri çeviriye yamamaktan çekinmelidir. Metin dışındaki açıklamaları parantez içine almalıdır. Bu açıklamalarda Kur’ân’ı Kerîm’i en iyi anlamış ve anlatmış olan Hz. Peygamber’in sahih hadislerini gözden uzak tutmamalıdır. Metindeki bütün kelime ve cümlelerin tam karşılıklarını bulma konusunda olanca titizliği göstermelidir. Allah kelamı ile ilmi nazariyeleri birbirine karıştırmamalıdır. Meâlleri okuyan her meslekten insan, kendi zevk ve uzmanlık alanı içinde onlardan nasibini alabilmelidir diyerek, bir meâlde olması gereken özellikleri böylece açıklamıştır.

Çantay, kendi eserinde bu kıstaslara imkan ölçüsünde uyduğunu söylemiş, bunu gerçekleştirebilmek için uzun yıllar çalıştığını, göz nuru dökerek dikkatli ve itinalı bir şekilde, yorulmadan, usanmadan, büyük gayretler gösterdiğini anlatmıştır. Eserinde yüzde yüz başarılı olduğu hususunda ise “haddimi bilirim, böyle bir şey iddia edemem” diyerek büyük tevazu örneği göstermiş, çalışmasının kendinden öncekilere kıyasla daha

---

⁸¹ Çantay, *a.g.e.*, 1/6-7.

⁸² Çantay, *a.g.e.*, 1/8.

derli toplu ve yepyeni bir eser olduğuna, sonra yazılacaklara da çığır açacağına ve örnek olacağına inandığını beyan etmiştir.⁸³

2.3.3. Kaynakları Kullanımı

Hasan Basri Çantay'ın Meâl-i Kerîmadlı eseri incelendiğinde görülecektir ki müellif, çalışmasının tamamında dikkati ve titizliği elden bırakmamış, dolayısıyla o gün için ihtiyaç duyulan Kur'ân-ı Kerîm çevirisinde aranılan özellikleri eserinde yansıtmıştır. Bunu sağlamak belki onun uzun yıllarını almış, yılmak yorulmak bilmeyen gayretlerine mâlolmuştur. Her sahifesinde hatta her satırında onun bilgi birikiminin tecrübesinin izleri vardır. Yani o birkaç kitabı bir araya getirerek yeni bir eser oluşturma kolaycılığına kaçmamış, aksine her satırına büyük emekler verilen muhteşem bir eser ortaya koymuştur. Dolayısıyla o, eserini hazırlarken, pek çok kaynaktan istifade etmiş, istifade ettiği kaynakları da, dikkat ve titizlikle seçmiş, Ehl-i Sünnet çizgisinin dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Şimdi de müellifin, kaynakları kullanım metoduna dair örnekler verelim.

Çantay, eserinin tefsir kısımlarında genelde kısa kısa açıklamalara yer vermiştir. Onun verdiği bu bilgiler, geniş hacimli tefsir kaynaklarının özeti niteliğindedir. Daha çok Celaleyn, Beyzavi, Medarik, ve Hazin'den iktibas eden müellif, eserinin Meâl kısmını oluşturma hususunda da bu eserlerden oldukça istifade etmiştir.

Örneğin Saffat suresindeki “(Nitekim) Bu dediler, apaçık bir sihirden başkası değildir”⁸⁴ ayetinin dipnot açıklamasında, Müşriklerin ayın ikiye ayrılması münasebetiyle böyle bir sözü söylediklerini Celaleyn'den nakille aktarmıştır.⁸⁵

Nur suresinin 4. ayetinde geçen “Muhsanat” kelimesi ile ilgili olarak, “evli, yahut bekar, iffetli, hür ve mükellef kadınlara denilir” şeklindeki açıklamayı Medarik'ten nakletmiştir.⁸⁶

---

⁸³ Çantay, *a.g.e.*, 1/8–9.

⁸⁴ Saffât: 37/15.

⁸⁵ Çantay, *a.g.e.*, 2/794; Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/162-338-375-500-600; krş., Mahallî, Celaleddin Muhammed b. Ahmed – Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî-Bekr, *Tefsiru'l Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi Yay. İstanbul 1983, s. 128

⁸⁶ Çantay, *a.g.e.*, 2/629; Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/341-374, 2/600-633,767; 3/1090-1151-1167; krş. Neseî, Ebi'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Neseî, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye*, Beyrut 1988, s. 132

Tevbe suresinin 84. ayetinde geçen “Salât” kelimesinden kastedilenin “lugat manası olan dua ve istiğfardır” şeklindeki izahı Beyzavi’den aktarmıştır.⁸⁷

Yine En’am sûresindeki “De ki: “Ey kavmim, elinizden geleni (komayın) yapın. Ben (vazifemi) hakkıyla yapanım”⁸⁸ ayetini tefsir ederken, Hazin’de geçen, “Küfrünüzde, düşmanlığınızda sebat edin. Ben de İslamda ve sabrı mücahedemde sabit kademim” açıklamasını Hazin’den naklederek aktarmıştır.⁸⁹

Bazı ayetleri tefsir ederken müellif, konuyla ilgili geniş malumat verdikten sonra, bahsettiği bu bilgilerin ve eserlerin kimlere ait olduğu hakkında bilgi vermemiştir.

Örneğin Fatır suresindeki “Kim ululanmak hevesine düşerse (bilin ki) bütün ululuk Allah’ındır. Güzel kelimeler ancak Ona yükselir. Onu da iyi amel (ve hareket) yükseltir”⁹⁰ ayetiyle ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada, “Denildi ki: Güzel kelimeler zikrullahıdır. Salih amel de farzları edadır. Kim zikrullah ile iştiğal eder de farzları yerine getirmezse zikri ret olunur. İman temenniden ibaret değildir, onunla istifade etmek, onunla bezenmektir. O kalplerde istikrar bulur, iyi amel ve hareketler de sıdkını ispat ederse o vakit makbul olur” şeklinde açıklamalarda bulunmuş, fakat bilginin kaynağının kim veya kimler olduğu hususunda beyanda bulunmamıştır.⁹¹

Yine Âraf suresindeki “İki (taraf) arasında (surdan) bir perde ve A’raf üzerinde de (cennetlik ve cehennemliklerin) her birini simalarıyla tanıyacak (muvahhid) rical vardır...”⁹² ayetinde geçen “Âraf” kelimesinin ne olduğu hususunda açıklamalarda bulunurken, “Müfessirlerin beyanına göre cennetle cehennem arasında surdan bir perdenin yüksek tepeleridir. Bazı tefsircilere göre ise hasenatı (iyilikleri, sevapları) ile seyyiatı (kötülükleri, günahları) denk gelenler, bir müddet burada kalırlar, bilahare en son girenlerden olarak cennete konulurlar. Bazılarına göre de fetret devirlerinde ölecek kimselerin kalacakları yerdir” şeklinde açıklamalarda bulunmuş, fakat bu izahların

---

⁸⁷ Çantay, *a.g.e.*, 1/293; Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/226-294-329-354-376; 2/530-573-619-672-725-794-844; 3/912-1067-1086-1116-1171; krş. Beydavi, Ebi Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, Dersaadet, İstanbul ts., s.416

⁸⁸ En’am: 6/135.

⁸⁹ Çantay, *a.g.e.*, 1/206, Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/196-293-311; 2/685; 3/1020-1115-1210; krş. Hazin, Alaaddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, *Lübabu’t-Te’vil fi-Meâni’t-Tenzil*, Daru’l-Mârifet, Beyrut ts., s.55-56

⁹⁰ Fâtır: 35/10.

⁹¹ Çantay, *a.g.e.*, 2/772.

⁹² A’raf: 7/46.

kaynağı olan, müfessirlerin, bazı tefsircilerin ve bazılarının kim oldukları hususunda herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.⁹³

Tevbe suresindeki “İçlerinden sadakalar (ın taksimi) hususunda seni ayıplayacaklar da var. Çünkü eğer içlerinden kendilerine (diledikleri bir şey) verilirse hoşlanırlar. Şayet yine kendilerinden olanlara (diledikleri şey) verilmezse derhal kızarlar”⁹⁴ ayetinin sebebi nüzulünü açıklarken, “Bazılarına göre bu ayet-i celile, adı Hurkus b. Zübeyr olan (Zü’l-Uveysireti’t-Temimi)’nin yapacağı ve nihayet yaptığı bir küstahlık hakkında nâzil olmuştur”⁹⁵ diyerek, bazıları dediği kimselerin kim oldukları hakkında bilgi vermemiştir.⁹⁶

Kimi ayetleri teferruatlı bir şekilde izah eden müellif, yapmış olduğu açıklamaların sonunda, faydalandığı bilgilerin kaynaklarının tamamını beyan etme yoluna gitmiştir.

Örneğin Sâd suresindeki “Biz de onu salih (bir zat olarak) intihab ettik. Nezdimizde onun muhakkak bir yakınlığı ve bir akibet güzelliği vardır”⁹⁷ ayetini tefsir eden müellif, Davut (a.s.) hakkında yapılan ithamların hiçbirisinin gerçeği yansıtmadığını, bunların olsa olsa hikâyecilerin uydurmaları olduğunu beyan etmiş, yapılan ithamlara karşılık verilen gerekli cevapları detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra, rivayetlerin kaynaklarını sıralamıştır.⁹⁸

Hasan Basri Çantay, bazen kaynak belirtirken sadece müellifin ismini zikretmekle yetinmiş, müellife ait aktarma yaptığı eseri beyan etmemiştir.

Âl-i İmran sûresindeki “Allah’ın fazl (-u kereminden) kendilerine verdiğini (sarf-u infakta) cimrilik edenler zinhar bunun, kendileri için bir hayır olduğunu sanmasın (lar). Bilakis bu onlar için bir şerdir. Onların cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah ne yaparsanız (hepsinden) hakkıyla haberdardır”⁹⁹ ayetini izah ederken, Hz. Peygamberin Muaz b. Cebel (r.a.) i Yemen’e (vali ve kadı = Hâkim) gönderirken aralarında geçen diyalogu aktardıktan

---

⁹³ Çantay, *a.g.e.*, 1/223.

⁹⁴ Tevbe: 9/58

⁹⁵ Çantay, *a.g.e.*, 1/285.

⁹⁶ Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/71-72-87; 3/1004.

⁹⁷ Sâd: 38/25.

⁹⁸ Çantay, *a.g.e.*, 2/812-813; Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/197-254-297- 2/495-761; 3/1016-1096.

⁹⁹ Âl-i İmrân: 3/180.

sonra sadece Buhari demekle yetinmiş, kaynağın cildi, sayfası ve bâbı hakkında bilgi vermemiştir.¹⁰⁰

Âl-i İmran sûresi 194. âyeti açıklarken İmam Caferi Sadık'tan aktarma yapar; ancak bu görüşün yer aldığı eseri belirtmemiştir. Yine Âraf suresinin 199. Âyetini açıklarken Caferi Sadık'tan aktarma yapmasına rağmen yine kaynak eser bildirmemiştir.¹⁰¹

Örneğin Âl-i İmran sûresinin 92. âyetini izah ederken “birr” kelimesinin izahında Ashab'dan Ebu Talha'nın tasaddukla ilgili hâdisesini aktarırken sâdece Buharî ve Müslim'den alıntı yaptığını belirtmiş; ama bu müelliflerin hangi eserlerinin hangi cilt, bab ve sayfasından aktarma yaptığını belirtmemiştir.¹⁰²

Bakara sûresinin 240. âyetinde de Mücahit'in yorumuna yer veren Çantay, aktarma yaptığı eseri belirtmemiştir.¹⁰³

Bâzen de müellif, nakil yaptığı eserin ismini vermekle yetinmiş, eserin kime ait olduğu hususunda bilgi vermemiştir. Örneğin, el-Misbahu'l Münir (Kamus'ı Arabi) i kaynak olarak kullanmasına rağmen hiçbir yerde yazarını bildirmemiştir.¹⁰⁴

Hasan Basri Çantay, eserinin pek çok yerinde kaynak, sayfa ve cilt numaralarını vererek izahlarda bulunmuştur. Örneğin; Yunus suresi 91. âyetin tefsirinde “Tahrîru'l-Murad” adlı Edirne Müftüsü ve Balıkesir Merkez Nâibi Hacı Mehmet Fevzi Efendi'ye ait eserin kaynağını matbaa, basım tarihi ve sayfa numarasıyla açıklamıştır.¹⁰⁵ Pek çok âyetin izahında Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsirine yaptığı işaretleri de yine açık bir şekilde kaynak olarak göstermiştir.¹⁰⁶

Müellifin eseri, günümüz akademik kriterleri açısından değerlendirildiğinde, her ne kadar eksik, hatalı durumlar var gibi ise de, kendi dönemi göz önünde bulundurulduğunda, günün şartlarına uygun bir eser oluşturulduğu hususunda hiçbir tereddüt yoktur.

---

¹⁰⁰ Çantay, *Meâl-i Kerîm*, 1/113, Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/98-285-340-343-368; 2/562-620-632-699-722-736-737-738-781-835; 3/917-972-1004-1042-1126.

¹⁰¹ Çantay, *a.g.e.*, 1/251.

¹⁰² Çantay, *a.g.e.*, 1/98.

¹⁰³ Çantay, *a.g.e.*, 1/66.

¹⁰⁴ Çantay, *a.g.e.*, 1/78, Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/83- 90- 169- 244.

¹⁰⁵ Çantay, *a.g.e.*, 1/322.

¹⁰⁶ Çantay, *a.g.e.*, 1/245, Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/286-332; 2/477-478.

2.3.4. Sûrelerin Mekkî Ya da Medenî Olduğunu Beyan Etmesi

Hasan Basri Çantay'ın sûreler hakkında yapmış olduğu açıklamalar daha çok Mekke'de mi ya da Medine'de mi indirildiklerine ve ayet sayılarının ne kadar olduklarına dairdir.¹⁰⁷ Sûreler hakkında yapılan teferruatlı açıklamalara ise nadiren yer vermiştir.¹⁰⁸

1. Örnek: Âraf sûresi hakkında, “Bu sûre-i celile Mekke-i Mükerrermede nazil olmuştur. 206 ayettir. Bazılarına göre 163. ayetten 171. ayete kadar olan kısmı Medine-i Münevvere'de inmiştir”¹⁰⁹ açıklamasında bulunmuştur.

2. Örnek: İbrahim sûresi hakkındaki açıklamasında, “Kitab ilmi cümlesinden olan ve İbrahim (a.s.) in duasını da ihtiva eden bu sûreyi celile Mekke de nazil olmuştur. 52 ayettir. Bazılarına göre 28. ve 29. ayetler Mekki değildir. Nişaburi tefsirine göre bunlar Bedir de nazil olmuşlardır”¹¹⁰ şeklinde ifadeler yer vermiştir.

3. Örnek: Müminün sûresi hakkında müellif, “Mekke de nazil olmuştur. Yalnız 64. ayetinden 77. ayetine kadar olan kısmı istisna edilmiştir. 118 ayettir. Tirmizi ve Ömer (r.a) den şu meâlde bir hadis rivayet edilmiştir: Müşarun'ileyh dedi: Hz. Peygamber'e vahiy nazil olduğu vakit yüzünün yanından arı sesi gibi bir ses iştilirdi. Yine bir gün Cenab-ı Hak ona (bazı ayetler) indirdi. Bu hal bir saat devam ettikten sonra nâzil oldu. Hemen Hz. Peygamber “قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ” ayetinden onuncu ayete kadar olan kısmını okudu ve şöyle buyurdu. “Kim bu on ayetin hükmünü yerine getirirse cennete girer.” Sonra kibleye yöneldi, ellerini kaldırarak dedi ki; “Yarab bizi azaltma, çoğalt. Bizi şerefli kıl, zebun etme. Bize ihsan et, bizi mahrum etme. Bizi üstün kıl, mağlup etme. Yarab bizi hoşnut et, sen de bizden razı ol”¹¹¹ şeklinde detaylı açıklamalarda bulunmuştur.

2.3.5. Huruf'u Mukatta Hakkındaki Açıklamaları

Hasan Basri Çantay, eserinin üç yerinde “Hurûf-u Mukatta ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Bunların ilki Bakara sûresinin birinci ayetinde yapılan izahattır. Müellif, “الم”

¹⁰⁷ Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/13-81-155-215-253-304-367-376; 2/485-508-533-564-655-705-808; 3/904-913-965-1021-1031-1105-1184-1194-1230.

¹⁰⁸ Çantay, *a.g.e.*, 3/1065.

¹⁰⁹ Çantay, *a.g.e.*, 1/215.

¹¹⁰ Çantay, *a.g.e.*, 1/376.

¹¹¹ Çantay, *a.g.e.*, 2/615.

gibi sûrelerin başlarında görülen bu gibi harflere “Hurûf-u Mukatta” veya sadece “Mukattât” denildiğini ifade ettikten sonra, müfessirlerin bu konu hakkında pek çok görüş beyan ettiklerini zikrederek, bu harflerin Cenab-ı Hakla sevgili Peygamberi arasında birer şifre olduğunu dile getirmiştir.¹¹²

Yasin sûresinin başında yaptığı açıklamada müellif, sûre başlarında bulunan Huruf-u Mukatta'nın anlamları hakkında selefin görüş beyan etmediklerini, konu hakkındaki bilgiyi ilmullaha havale ettiklerini ve kendisinin de şimdiye kadar bunlarla ilgili şu veya bu manaları olduğuna dair tefsirlere iltifat etmediğini ve etmeyeceğini açık bir şekilde beyan etmiştir. Ancak “يس” ayeti hakkında oldukça güvenilir bazı rivayetlerin olması hasebiyle bu rivayetleri de zikretmeden geçememiştir.¹¹³

Kalem sûresinin baş tarafında yaptığı açıklamada ise müellif, “ن” hakkında yapılan çeşitli tefsirlerden en önemli iki tanesini şöyle açıklamıştır: “1. O, heca harflerinden biridir, mânâsını ancak Allah bilir. 2. Nun mürekkep hokkası demektir. Bu İbn. Abbas'ın görüşüdür.”¹¹⁴

2.3.6. Baskıları

Hasan Basri Çantay'ın ismini, Türk Kültür ve bilim tarihine yazdıran en önemli eseri olan “Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm” Cumhuriyet dönemi Kur’ân çalışmaları içerisinde, geçen bunca yıla rağmen hâlâ önemini koruyarak aşılammış bulunmakta, kendisinden sonra yazılan Meâller için bir örnek ve rehber olma özelliğini korumaktadır.¹¹⁵

Söz konusu edilen eser, 1952-1953 tarihlerinde İstanbul’da basılmış olup, 1252 sahifeden oluşmaktadır. Eser, yoğun ilgi görmesi üzerine, 1957, 1958, 1959, 1962, 1965, 1969, 1972, 1973, 1974, 1980, 1984 yıllarında tekrar basılmış olup, son olarak 16. baskısı 1992 yılında yapılmıştır.

---

¹¹² Çantay, *a.g.e.*, 1/13.

¹¹³ Çantay, *a.g.e.*, 2/779.

¹¹⁴ Çantay, *a.g.e.*, 3/1072.

¹¹⁵ Çantay, Hasan Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, (Sad., M.Ali Yekta Saraç), Risale Yay., İstanbul 2005, 1/7-8.

1993 yılında Risâle yayınları tarafından biri üç, diğeri bir cilt olmak üzere iki farklı baskısı yapılmış, üç ciltlik baskıda yeni olan, dizgi ve mizanpaj iken, tek ciltlik baskıda tefsir bölümü atılarak eser, standart meâl formuna dönüştürülmüştür.¹¹⁶

M. Ali Yekta Saraç, Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîmadlı eserini günümüz diliyle sâdeleştirmiş, "Sunuş" başlığı adı altında eserle ilgili görüşlerini beyan etmiştir. Ona göre eserin kendisine has imla ve iç düzen hususiyetlerinin olması, günümüzde kullanılması terkedilmiş bazı kelimelerin bulunması, okuyucunun eserden istifadesini zorlaştırmaktadır. Bu sebeptendir ki Saraç, okuyucunun daha fazla istifade edebilmesi için eserle ilgili olarak birtakım yenilikler ve değişiklikler yapmıştır. Yaptığı değişiklikleri şöyle özetleyebiliriz.

Eserin imlasını Türk dilinin yapısını ve ses uyumlarını göz önünde tutarak yenilemiştir. Bu hususta en belirgin değişikliği uzatmalarda yapmıştır. Eserin orjinalinde, uzun ünlü bulunduran Arapça ve Farsça kökenli kelimeler, uzatma işareti veya çift ünlü ile yazılmıştır. Saraç, bu işareti sadece inceltme fonksiyonu ile kullanmış, bununla birlikte kâtil-katil gibi birbirine karışma ihtimali olan ve az kullanımından dolayı nasıl okunacağından şüpheye düşülme ihtimali bulunan kelimelerde de bu uzatma işaretine yer vermiştir.

Özel isimlerin asıllarının telaffuzu değil, kullanılan Türkçeleşmiş şekilleri esas alınmış, Umer, Usman yerine Ömer Osman şeklinde bu isimler yazılmıştır. Azap, tekzip, ahit, ispat gibi artık Türkçemize mal olmuş kelimelerde de Türkçe'nin kendi ses kuralları esas alınmıştır. Bununla birlikte artık kullanımı terk edilmeye başlayan bazı kelimeler bundan istisna tutulmuştur.

Eserin yazılmış olduğu dil, kelime kadrosu bakımından da günümüz için yer yer eskimiş ve anlaşılması güç bir hal aldığından, eseri ele alırken iki farklı yaklaşım gösterilmiştir. Eserin Meâl kısmının diline, kelime kadrosuna dokunulmamış, yerine bazı kelimeler köşeli parantezler içinde açıklanmıştır. Bu kuralın dışına az da olsa çıkmıştır. Günümüz insanı için anlaşılması çok güç olan bir kısım kelimeler bugünkü karşılıkları ile verilmiştir. Bunlar sanılanın aksine sadece Arapça ve Farsça kökenli kelimeler

---

¹¹⁶ Cündioğlu, "Matbu Türkçe Kur'ân Çevirileri ve Kur'ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu," s. 200.

olmayıp, bunlar arasında “inan”, “sızıltısız”, “güvenek” gibi kelimeler de bulunduğunu, fakat bu kelimelerin sayılarının az olduğunu beyan etmiştir.

Ayetlerin tefsiri niteliğinde olan dipnotlar kısmında ise, kelime kadrosuna aynı hassasiyetle yaklaşılmakla hatta “mâl-i helâl” gibi terkipler mümkün olduğunca aynı kelimeler ile “helâl mâl”olarak çözülmekle birlikte “işrâb etmek”, tehakkümde bulunmak” gibi artık bütünüyle terkedilmiş ifadeleri günümüz Türkçesine aktarma yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte eğer kelime bir terim ise veya o kelimenin çağrıştırdığı, işaret ettiği birden fazla mana varsa onlara dokunulmamış, sadece bazen köşeli parantezler içinde o kelimenin anlamı açılmaya çalışılmıştır. Mesela H. Basri Çantay’ın Şeyhülislam Musa Kazım’dan iktibas ettiği metinler sadeleştirildiği takdirde – eğer sadeleştirilebilirse – ortaya çıkan herhalde Musa Kâzım’ın yazdığı ve söylediğinden farklı bir şey olacaktır. Aynı durum müellifin Hücetullâhi’l Bâliga Tercümesi ve Şerhi isimli eserden yaptığı iktibaslar için de geçerlidir. Bu parçalar tasavvufî ve felsefî nitelikli pek çok kavram bulundurmaktadır. Saraç, bundan dolayıdır ki bu metinlerin günümüz Türkçesine sıhhatli bir şekilde aktarılamayacağını açıkça beyan etmiştir. Takriz ve önsözler de birer üslûp örneği olduklarından – ses uyumları dışında – oldukları gibi korunmuşlardır.

Kısacası Meâl kısmında çok sınırlı değişikliğe gidilmiş, dipnotların eskiyen dili ise anlaşılır ve açık bir hale getirilmiştir.

Esere bir takım ilavelerde de bulunarak bunlar (*) işaretleriyle gösterilmiştir. Bu notlandırmalarda Elmalılı M. H. Yazır’ın “*Hak Dini Kur’ân Dili*”, M. A. es-Sabuni’nin “*Safvetü’t-Tefasir*” ve V. Zuhayli’nin “*et-Tefsîrü’l-Münir*” isimli eserlerinden istifade edilmiştir.

İç dizaynı tamamen değiştirilmiş olan eserde, Kur’ân’ın metni, Meâl’i ve Meâl’in izahlarının beraberce görülmesi sağlanmaya çalışılmıştır.¹¹⁷

---

¹¹⁷ Çantay, *a.g.e.*, (Sad., M.Ali Yekta Saraç), 1/7-8.

2.4. Meâl-i Kerîm Hakkında Yapılan Değerlendirmeler

Ülkemizde diğer meâller arasında üstün bir yere sahip olan Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm isimli eseri, çeşitli özellikleri ile Kur'ân-ı Kerîm üslubuna yaklaşımda büyük başarı örneği sergilemiştir.¹¹⁸ Bilindiği gibi, hem ilmi hem de edebi bir seviyeyi gerektiren, hem din ilimlerine vukufu hem de dilin inceliklerinin farkında olmayı icap ettiren Meâl çalışmaları, Cumhuriyetten günümüze kadar artarak devam etmiştir. Çantay'ın bu eserinin aşılamamış olması, kendisinden sonra yazılan meâller için bir örnek ve rehber olma özelliğini koruması sebebiyledir ki, meâl çalışması yapan hemen hemen hiç kimse bu eserden bağımsız kalamamıştır.¹¹⁹

Sonraki dönemlere örnek olan bu eser hakkında, farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Biz bu değerlendirmeler içerisinde eserle ilgili eleştiri yapanların eleştirilerini ve bu eleştirilere verilen cevaplar varsa o cevapları vermek sûretiyle eser hakkındaki değerlendirmeleri aktarmaya çalışacağız. Bunu yaparken de öncelikli olarak, Ali Fikri Yavuz, Orhan Karmış ve Salih Akdemir gibi bilim adamlarının eserini değişik yönleriyle ilgili olarak yapmış oldukları tenkitlere ve değerlendirmelere yer vereceğiz.

Ali Fikri Yavuz'a göre, Çantay'ın eserindeki ifade ve uslûbu sade ve akıcı olmakla beraber şu mahzurlu tarafları vardır:

- a. Ayet meâlleri kısa olduğundan bazen kast edilen mana anlaşılmıyor. Dipnotlara müracaat ediliyor. Dipnotu yoksa kapalı kalıyor.
- b. İzahların dip not olarak verilmesi zaman kaybına sebep olmakta ve okuyucuyu yormaktadır.
- c. Meâller metinle bir arada olmadığından ayetleri meâllerle karşılaştırmak zor oluyor.
- d. Eser üç cilt oluşundan kullanılışı kolay değil.
- e. Kağıt ve baskısı hiç de iyi değil.¹²⁰

---

¹¹⁸ Uğur, *a.g.e.*, 69-106.

¹¹⁹ Çantay, *a.g.e.*, (Sad., M.Ali Yekta Saraç), 1/7-8.

¹²⁰ Yavuz, Ali Fikri, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl-i Âlisi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979, Önsöz.

Mücteba Uğur, Hasan Basri Çantay adlı eserinde Meâl-i Kerîm’le ilgili yapılan tüm tenkitlerin bir değerlendirmesini yapmış ve Ali Fikri Yavuz’un bu eleştirilerine şöyle cevap vermiştir:

Hasan Basri Çantay, sûre ve ayetlerdeki ifade güzelliklerini ayetler arasındaki bağları, kelimelerin dizilişindeki akıcılığı, aralarındaki ahenk ve uyumu çeviriye yansıtmak için elinden geleni hakkıyla yapmıştır. Bu bir anlamda Kur’ân’ı Kerîm’e has bir özellik olan i’caz hususiyetlerinin imkan ölçüsünde meâllerde gösterilmesine çalışmaktan ibarettir. Bunun içindir ki, Meâl-i Kerîm, isminden de anlaşılacağı üzere açıklamalı tercüme tipinde bir eserdir. Âyetlerin Meâllerine yerine göre kısa, gerektiğinde ise uzunca açıklamalar eklenmiştir. Sözkonusu açıklamaların teknik zorunluluk gereği dipnotlar şeklinde verilmesi ve bütün kitaba şâmil olmayışı, gerçekten önemli bir sakıncadır. Bu sakınca eseri okurken zaman kaybına yol açmaktadır. Meâllerin metinle bir arada olmayışından doğan aslıyla karşılaştırmak güçlüğü de buna eklenebilir. Daha çok teknik zorunluluklardan kaynaklandığı söylenebilecek bu sakıncanın, eserin bütününe gölge düşürecek boyutta olmadığı kolayca söylenebilir.

Uğur, eserin hacmi kâğıdı ve baskısı ile ilgili yapılan eleştirilere şöyle cevap vermiştir: H. Basri Çantay, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı gibi yıllar süren savaşların içinde güçlükler ve yokluklarla pişerek yetişmiş bir kişiliğe sahiptir. Savurganlığa karşıdır. Eserinin düşük kaliteli kağıda basılması ucuza mal olmasını; ucuza mal olması ise ucuz satılmasını sağlayacaktır. Geçim sıkıntısı içinde kitap almaya imkanları elvermeyen halkın, öncelikle öğrencilerin, nisbeten az bir bedelle eseri elde etme imkânına kavuşmaları için olacak, lüks ve pahalı baskıdan kaçınılmıştır.¹²¹

Meâl-i Kerîm’e içerik yönünden de bir takım eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştiri sahiplerinden birisi de Orhan Karmış’tır. Onun eser hakkındaki eleştirileri şöyledir:

Hasan Basri Çantay, Meâl’inde Türkçeyi maharetli bir tarzda kullanmasına rağmen, az da olsa kulağa hoş gelmeyen, ifade nezahetini zorlayan bazı tabirlere de rastlanmaktadır. Örneğin Kehf Sûresinin 50. âyetinde “bedel” kelimesine mukabil, İtalyanca bir kelime olan “trampa” kelimesinin kullanılması bu kabildendir. Yabancı asıllı ve biraz da argo kokan bu kelime yerine daha uygun ve nezih bir tâbir

---

¹²¹ Uğur, *a.g.e.*, 92-93.

kullanabilirdi. Kaldığı, “...Zalimler için ne kötü trampadır bu!” ifadesi, müfessirlerce âyetin tefsiri münasebetiyle söz konusu edilen önemli görüş ve tevcihleri de kapsamamaktadır.¹²²

Mücteba Uğur, Orhan Karmış’ın bu eleştirilerine şöyle cevap veriyor: Tevbe Sûresinin 98. âyetindeki “mağramen” sözcüğüne verilen “angarya” karşılığı da buna eklenebilir. Bunlar Çantay’ın Türkçeyi maharetle kullandığı Meâllere yakışmayan karşılıklardır. Hem yabancı asıllı, hem de argo kokan bu kelimeler yerine, kulağa daha hoş gelen Türkçe kelimeler bulunsaydı elbette fazlasıyla uygun düşerdi. Ancak işaret etmek gerekir ki Meâl-i Kerîm’de bu kabil kulağa hoş gelmeyen, üstelik yabancı kökenli olan, dahası argoya kaçan bir üçüncü kelime bulmak hayli müşkildir. O iki kelime ise herhalde yerlerine başka Türkçe kelime bulunamadığı için değil, sanırız halk arasında fazlaca kullanıldıklarından dolayı meâl’e alınmış olmalıdır. Binlerce fasih kelime içinde kullanılmaması daha uygun düşecek iki kelimenin bulunuşu ise pek fazla kusur oluşturmayacaktır.¹²³

Meâl-i Kerîm’e içerik yönünden yöneltilen eleştirilerden ikincisi ise, Salih Akdemir’e aittir. Akdemir’e göre, Çantay’ın Meâl’i, önsözünde ifade ettiği şartları gerçekleştirmekten uzaktır. En çok eleştirilmesi gereken yönü, dili olmalıdır. Allah kelâmını mümkün olduğunca doğru tercüme edeyim derken Türk Diline uygun düşmeyen bazı ifadeler kullanmaktan kurtulamamıştır. Diğer taraftan eleştirilmesi gereken bir başka yönü de, müracaat ettiği tefsirlerin etkisinde kalması sonucu, farkında olmadan bazı âyetlerin mânâlarını saptırmasıdır. Bu husus bazen bizzat Kur’ân metninde, bazen de âyet-i Kerîmeyi açıklamak için verdiği dipnotlarda açıkça görülmektedir.

Yine Hasan Basri Çantay’ın Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan, Kur’ân-ı Kerîm tercümesi hakkında yazdığı tenkidide değerlendiren Akdemir, Çantay’ın Meâl’i’nin Kur’ân metnini aksettirmekten çok uzak olduğunu beyan etmiş, her şeyden önce tercümede bütün fiilleri “miş”li zaman ile tercüme etmesinin hatalı olduğunu bildirmiştir. Çünkü bu kip (siga) Türkçede, kesinliğin ötesinde şüphe ifade eden bir

---

¹²² Karmış, Orhan, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türklerin Tarih Boyunca Ona Hizmetleri*, 50.yıl, Ankara 1973, s.94.

¹²³ Uğur, a.g.e., s.94.

kip'tir. Diğer taraftan, metinde soru edatı bulunmadığı halde, ibareleri soru kipinde tercüme etmesi de doğru değildir.¹²⁴

Bu eleştirilere de Mücteba Uğur şöyle cevap veriyor: Meâl-i Kerîm'e dil yönünden söylenebilecek son söz, Orhan Karmış'ın yukarıda nakledilen sözü olabilir. Bunun dışındaki her söz, iddia veya zandan öte gitmez. Oysa iddia ilim değildir. Gerçeği de hiçbir zaman yansıtmaz. Zan da ilim değildir. O da gerçeği aksettirmez. Üstelik kimi zanlar vebal getirir. Çantay öz Anadolu Türkçesi konuşur ve yazardı. Ayrıca yıllarca edebiyat öğretmenliği yapmış olması ona Türkçeyi harikulâde bir biçimde kullanma yeteneği kazandırmıştı. Yazılarında akıcılık ve sâdelik göze çarpar. Meâl-i Kerîmdışındaki eserlerinde bu özellik açıkça belli olur. Meâl-i Kerîm'de ise metne sadık kalmayı ön plana almıştır. Tek bir harfin mânâsını bile çevirilerine yansıtmaya çalışan Çantay, Kur'ân'daki bedi, beyan özellikleriyle birlikte, söz güzelliklerini ifade edebilmek için büyük gayret göstermiştir. Ayetlerdeki kelimeler arasındaki ahenk ve uyumu, üslup özelliklerini çeviride göstermeye çalışmak Çantay'ın başlıca hedefi olmuştur. Bu yöntemler Meâlleri az da olsa alışılmışın dışına çıkarmıştır. Ancak bunlarda hataya düştüğü, hele Türkçeye ters düşen ifadelerden kurtulamadığı asla söylenemez.¹²⁵

Bütün fiilleri "miş"li zaman ile tercüme etmesinin sebebi, âyet'e ehl-i Sünnet inancı paralelinde mânâ vermekten ibarettir. Fiillerin "miş"li sigayla Türkçeye çevrilmiş olması yanlış sayılmaz. Bu siga yerine göre geçmiş zamanın hikâyesi için de kullanılır. O takdirde şüphe ifâde edeceği, gülünç bir iddia olmaktan öte bir değer taşımaz. Öte yandan metinde soru edatı bulunmadığı halde soru edatı varmış gibi çevirmiş olması sâdece Ehl-i Sünnet inancına uygun düşmesi içindir ve doğrusunu yapmıştır. Şu da var ki Araplar, kimi soruları soru edatı kullanmaksızın söyledikleri sözlerdeki ses tonuyla ifâde ederler. Aynı şey Türkçede de vardır. Kur'ân metnini aslına uygun olarak tercüme edeceğiz diye ilâhi Kelâm'a ters düşen çeviriler yapmaya kimin hakkı olabilir? O hale göre, Meâl-i Kerîm'de âyetlerin çevirilerinde ve açıklamalarında Ehl-i Sünnet inancı

---

¹²⁴ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri*, Akid Yay., Ankara 1989, s.51-59.

¹²⁵ Uğur, *a.g.e.*, 95-96.

esas alınmıştır. Bu esasa göre yapılan çeviriler, Kur'ân metnine uygun düşmemiş görünse bile, hiçbir şekilde yanlış sayılamaz.¹²⁶

Hasan Basri Çantay'ın eserindeki tercüme metodu hakkında bir çalışma yapan İbrahim H. Karşlı da eserle ilgili özetle şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

Eserde esas itibariyle harfi tercüme usûlü kullanılmıştır. Ancak bu tür çeviri tarzına birtakım eleştiriler yapılmıştır. Bunlar: 1. Harfi tercüme eserin aktarıldığı dildeki tercümesini anlaşılabilir hale getirmektedir. 2. Her ne kadar kaynak metnin üslup ve edasını korumak amacı güdülse de bu mümkün olamamaktadır.¹²⁷ 3. Kaynak dildeki kelimelerin her yönden tercüme edilen dilde karşılıklarını bulmak mümkün olamamaktadır. Bunun sebebi ise her dilin kendine özgü bir düzeni öngörmesi, dış gerçeği ve bunun oluşturduğu evreni kendine has bir biçimde yorumlayıp parçalara ayırması ve kavramlaştırmasıdır.¹²⁸

Bununla beraber dilde akıcılığı sağlamak ve anlaşılabilirliği temin etmek maksadıyla Türkçe cümle yapısı esas alınmıştır. Tercümede çok sayıda parantez ve açıklayıcı dipnot bulunmaktadır. Şüphesiz ki bunlar, Kur'ân mesajının daha iyi anlaşılmasında katkı sağlamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, aynı zamanda bunlar okuyuşta akıcılık ve anlaşılabilirliğin önünde engel de oluşturmaktadır. Fiillerin zaman kiplerinin aslına uygun bir şekilde tercüme edilmesi konusunda büyük titizlik gösterilmiş, fiil baplarının mana özellikleri tercümeğe yansıtılmaya çalışılmıştır. Eser belirli Kur'ân tefsirlerinden istifade etmektedir. Bunlar da daha ziyade, Ehl-i Sünnet anlayışına sahip insanların yayıldığı çevrelerde kullanılan kaynaklardır. Mütercimın eserinde Türk dilini başarılı bir şekilde kullandığı görülmektedir. Fakat eserde geçen bazı kelimeler, günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Buna ilave olarak diğer bazı Türkçe kelimeler de mânâ içeriği itibariyle değişmiştir. Bu sebeple eser, günümüzde yapılacak yeni baskılarında Türkçe açısından gözden geçirilerek yayınlanmalıdır.¹²⁹

---

¹²⁶ Uğur, *a.g.e.*, 95-101.

¹²⁷ Devrim, İzzet Melih, *Edebi Tercüme*, (Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi), Haz. Öner Yağcı, Ankara 1999, s.14.

¹²⁸ Vardar, Berke, *Dilbilim Açısından Çeviri*, Türk Dili, say.322, Temmuz 1978, s.67.

¹²⁹ Karşlı, İbrahim H., *Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'deki Tercüme Metodu*, EKEV Akademi Dergisi, Yıl 6, Sayı 13, Erzurum 2002, s.153-182.

BÖLÜM 3: KUR'ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-İ KERÎM'İN TEFSİR KISIMLARININ ANALİZİ

3.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri Yönünden

Şüphesiz Kur'ân'ın anlaşılmasında en önemli tefsir kaynaklarından biri yine Kur'ân'ın kendisidir. Zira ondaki ayetler birbirleriyle karşılaştırılsa bir kısmının mücmel, bir kısmının mübeyyen, bazısının mutlak, bazısının mukayyet, bazı kıssaların bir yerde kısa ve özlü olarak anlatılmasına mukabil diğer bir sûrede geniş bir şekilde anlatıldığı görülür.¹³⁰ Dolayısıyla bir ayette geçen müphem bir ifadenin başka bir ayette izah edilmesiyle Kur'ân'ın maksat ve manası daha açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın tevatür yoluyla nakledildiği kesin delillerle sabittir.

Ayrıca İslam âlimleri müphem ve mücmel olan ayetlerin izahı hususunda en iyi ve en sağlam yolun yine Kur'ân olduğunda ittifak halindedirler.¹³¹

Hasan Basri Çantay'ın, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri hususunda klasik tefsir usûlü kitaplarında geçen, mutlakı mukayyet, mücmeli mübeyyen, muhtasarı mufassal, âmmı tahsis ve farklı kırâatlerin birbirlerini tefsiri ile gerçekleştirilen izah şekillerine itibar etmediği dikkat çekmektedir. Daha çok onun kullandığı metot, bir ayetin manasını başka bir ayete veya ayetlere atıf yapmak sûretiyle açıklamak, ayetin maksat ve manasını atıf yaptığı ayetlerle te'yit etmek şeklindedir.¹³² Örnek olarak şunları zikredebiliriz:

1.Örnek: خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ
“Gökler ve yer durdukça orada ebedi kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği (müddet) başka. Çünkü Rabbin ne dilerse hakkıyla onu yapandır.”¹³³ Hasan Basri Çantay bu ayette zikredilen gök ve yerden maksadın, ahirete mahsus olan gök ve yer olduğuna delil olarak; “يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ” O gün ki yer

¹³⁰ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1988, 1/42.

¹³¹ Suyûtî, Celaledin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul 1978, 2/175; Bilmen, Ömer Nahuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul 1973, 1/46; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/42.

¹³² Çantay, a.g.e., 2/521.

¹³³ Hud: 11/107.

başka bir yere, gökler de (başka göklere) tebdil olunacaktır”¹³⁴ ayetini zikretmiş, dünyadaki yer ve göğün fani olduğuna işaret etmiştir. ¹³⁵

2. Örnek: *تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا* “Yedi gökle yer ve bunların içinde bulunan (melekler, cinler, insan) lar onu tesbih (ve tenzih) eder (ler). Hiçbir şey hâriç değil, hepsi ona hamd ile tespih eder. Fakat siz, onların tespihini iyi anlamazsınız. O, hakîkaten halimdir, gerçekten yarlıgayıdır.”¹³⁶ Müellif, bu ayeti tefsir ederken; Cenab-ı Hakk’ın yalnız canlı ve şuurlu görülen mahlûkların değil, şuarsuz bildiğimiz hayvanların, hatta güneşin, ayın, yıldızların, dağların, ağaçların ve hayat eserinden mahrum oldukları sanılan cansızların bile tespih ve tenzih etmekte olduklarını hatırlatmaktadır. Buna delil olarak da, Hac Sûresi’ndeki, *أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنَ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ* “Görmedin mi, göklerde olan herkes (her şey) ve yerde bulunan herkes (her şey), güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların bir çoğu hakikaten Allah’a secde ediyor. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi (bedbahlıkta) hor kılarlsa onu sadete kavuşturacak (hiçbir kuvvet) yoktur. Şüphesiz ki Allah ne dilerse (onu) yapar”¹³⁷ ayet-i kerîmesini göstermektedir.¹³⁸

3. Örnek: Yine müellif, *فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا* “Demek bu söze (Kur’ân’a) inanmazlarsa bir üzüntü duyarak arkalarından kendini âdeta tüketeceksin.”¹³⁹ ayetini tefsir ederken, bu ayetin Peygamber efendimize ilahi bir teselli ve ikram ifade eden ayetlerden olduğunu,¹⁴⁰ Şuara sûresindeki *لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا* “(Habibim) Onlar mü’min olmayacaklar diye âdeta kendine kıyacaksın”¹⁴¹ ve Hicr Sûresindeki, *وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ* “Andolsun, biliyoruz ki onların

¹³⁴ İbrahim: 14/48.

¹³⁵ Çantay, a.g.e., 1/342.

¹³⁶ İsrâ: 17/44.

¹³⁷ Hac: 22/18.

¹³⁸ Çantay, a.g.e., 2/515-516.

¹³⁹ Kehf: 18/6.

¹⁴⁰ Çantay, a.g.e., 2/533.

¹⁴¹ Şu’arâ: 26/3.

söyleyip durduklarından göğsün cidden daralıyor (habibim)''¹⁴² ayet-i kerîmelerinin de aynı manaya geldiğini vurgulamış,¹⁴³ 1. ayetin manasını teyit etmek maksadıyla 2. ve 3. ayeti Kerîmeleri de zikretmiştir.¹⁴⁴

Örneklerden de anlaşıldığı gibi müellif, âyetleri açıklarken Kur'ân'daki diğer âyetlere de atıfta bulunmuş; dolayısıyla Kur'ân tefsirinde en geçerli yöntem olan Kur'ân'ın Kur'ânla Tefsiri ilkesinden istifâde etmiştir.

3.2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri Yönünden

İslâm'ın şer'î delillerinden ikincisi olan sünnet, Kur'ân tefsirinin de en önemli kaynaklarından birisidir. İlahi hitap, her ne kadar kendisini bazı hususlarda açıklığa kavuşturmuşsa da, Yüce Allah (c.c.) muhtevasının kavranması ve daha iyi anlaşılması için Hz. Peygamber'e elçilik görevi yüklemiş, Kur'ân-ı insanlara tebliğ etme ve tefsir edip açıklama vazifesini elçisine bırakmıştır. Nitekim Cenab-ı Hak, وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِلْبَيِّنَاتِ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (Bu kitabı sana (başka bir hikmetle değil) ancak hakkında ihtilaf ettikleri şeyleri açıkça anlatman için ve iman edecek her hangi bir kavme bir hidayet ve rahmet olarak gönderdik.)¹⁴⁵ ve وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رِسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki (emrolunduklarını) onlara apaçık anlatsın)¹⁴⁶ buyurmaktadır. Hz. Peygamber de "Bana Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte (onu açıklamak için) bir misli daha verildi."¹⁴⁷ demek sûretiyle bu tebliğ ve tebyin vazifesine işaret buyurmuştur.

Bilindiği gibi Kur'ân ayetlerinin hepsi muhatapları açısından anlaşılabilirliği aynı seviyede değildir. Nitekim vahyin ilk muhatabı olan sahabe, anlayamadıkları ayetleri Hz. Peygamber'e soruyor, bazen de Hz. Peygamber, ayetlerde geçen garip kelimelerin manalarını önce onlara soruyor, sonra da bizzat kendisi cevaplıyordu.¹⁴⁸ Şer'î hükümler

¹⁴² Hicr: 15/97.

¹⁴³ Çantay, a.g.e., 2/533.

¹⁴⁴ Daha fazla bilgi için, bkz. Çantay, a.g.e., 1/18-36-42-79-145-187-201-231-258; 2/512-518-519-521-529-781-795; 3/1062-1066-1084-1105-1207.

¹⁴⁵ Nahl: 16/64.

¹⁴⁶ İbrahim: 14/4.

¹⁴⁷ Ebu Davud, Sünnet, 5; Ahmet b. Hanbel, Müsned, 4/13

¹⁴⁸ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim, Mukaddime fi Usûli't-Tefsir, Dımaşk 1936, s.24; Cerrahoğlu İsmail, Tefsir Tarihi, 1/42.

noktasında Kur'ân'a müracaat eden Sahâbe, ayetlerin çoğu zaman kısa ve öz olarak gelmesi, emredilenlerin tafsilatının verilmeyişi sebebiyle açıklamaya ihtiyaç duymuş ve ayetlerin açıklanması hususunda Resûlullah'a müracaat etmişlerdi.¹⁴⁹ Dolayısıyla sünnet, daha ilk dönemlerde başvurulması kaçınılmaz kaynaklardan birisi haline gelmişti. Zira Kur'ân-ı Kerîm, herhangi bir konuda esâsı belirlerken, sünnet ise o esâsın teferruatını ortaya koymuştur. Mesela Kur'ân, وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ “*Namazı kılınız*”¹⁵⁰ diyerek tafsilata girmemişken, Hz. Peygamber “Ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın”¹⁵¹ buyurmak sûretiyle namaz ibadetinin nasıl yapılması gerektiğini tafsilatıyla beyan etmiştir.

Hasan Basri Çantay da ayetleri açıklamak için sünnete oldukça fazla yer vermiş, açıklamalarını hadislerle desteklemiştir. Eserinde yer verdiği hadislerin ilk ravilerini zikretmemiş, hadis sonlarında naklettiği kaynaklara işaret etmiş, cilt ve sahife numarası vermemiştir. Balıkesir'in en büyük merkez Camii olan Zağnos Paşa Camii'nde vaaz eden birkaç vaiz'in uydurma hadisler sıraladıklarını görmesi üzerine, onları kürsüden indirmeye çalışması, hadisleri ne derece sıkı bir tenkide tâbi tuttuğuna örnek gösterilebilir. Eserine aldığı hadisleri ikinci, üçüncü, dördüncü veya beşinci derecede hadis kitaplarından değil, hadis ilminin birinci, en orjinal kaynaklarından seçmiştir.¹⁵² Genelde Buhari ve Müslim'in sahihleri; Tirmizi, Ebu Dâvud, Nesâi, İbn. Mâce, Dârimî, Dârekutni' ve Beyhaki'nin sünenleri; Taberâni'nin Mu'cemi; Ahmed İbn. Hanbel, Tayâlisi, Ebu Ya'la'nın müsnetleri; Hâkim'in müstedreki gibi hadis ilminin önemli kaynaklarından naklettiği hadislerde ilk râvinin ismini zikrederken,¹⁵³ bazen de hadisleri tefsirlerden nakille aktarmıştır.¹⁵⁴

Bu konudaki örnekleri başlıklar altında verelim.

3.2.1. Ayetin Manasını Açıklama Mahiyetinde Olanlar:

1. Örnek: Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى “*Kim benim zikrimden yüz çevirirse onun hakkı da dar bir*

¹⁴⁹ Kara, Necati, *Kur'ân – Sünnet Bütünlüğü*, İhtar Yay., İstanbul 1995, s.235.

¹⁵⁰ Bakara: 2/110.

¹⁵¹ Buhari, Ezan, 18; Adab,27; Dârimî, Salât, 42; Müsned, 5/53.

¹⁵² Âşık, Nevzat, “*Hasan Basri Çantay'ın Hadisçiliği*,” Merve (Balıkesir İ.H.L. ve Anadolu İ.H.L. Yayın organı), yıl 3, sayı 5, Balıkesir Mayıs – Haziran 1995. s. 5.

¹⁵³ Çantay, *a.g.e.*, 1/99-276-310.

¹⁵⁴ Çantay, *a.g.e.*, 2/832.

geçimdir ve biz onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz.”¹⁵⁵ buyurmaktadır. Hasan Basri Çantay, bu ayeti Kerîmeyi tefsir ederken Hz. Peygamber’in, “Mü’min, kabrinde yemyeşil bir bahçe içinde bulunur. Kabri yetmiş zira genişletilir. Ve içi ayın on dördüncü gecesi gibi aydınlatılır. Biliyor musunuz, فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا ayeti kimin hakkında inzal buyrulmuştur? Dediler Allah ve Resülü bilir. Buyurdu: O, kâfirin kabrinde göreceği azaba dairedir. O kâfire doksan dokuz tinin musallat olur. Tinin nedir biliyor musunuz? Dediler: Hayır, buyurdu ki; O, yedi başlı bir yılanıdır. Kâfirleri kabirlerinden kaldırdıkları zamana kadar ısırırlar, sokarlar ve şişirirler”¹⁵⁶ hadisi şerifini naklederek, ayetin manasını açıklama yoluna gitmiştir.¹⁵⁷

2. Örnek: Yine Kur’ân-ı Kerîm’de حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى وَفُؤُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ *“Namazlara ve orta namaza (vakitlerinde rukunları ve şartları ile) devam edin. Allah’ın (divanına) tam huşu ve taatle durun.”*¹⁵⁸ Müellif bu ayetin dipnot açıklamasında Hz. Peygamberden nakledilen “Hendek muharebesi günü düşmanlar bizi orta namazdan, ikinci namazından alıkoydular,”¹⁵⁹ hadisini zikrederek ayette geçen orta namazın hangi namaz olduğunu beyan etmiştir.¹⁶⁰

3. Örnek: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ *“Allah’ın fazl-u (kereminden) kendilerine verdiğini (sarf-u infakta) cimrilik edenler zinhar bunun, kendileri için bir hayır olduğunu sanmasın (lar). Bilakis bu, onlar için bir şerdir. Onların cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyularına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah ne yaparsanız (hepsinden) hakkıyla haberdardır.”*¹⁶¹ Çantay bu ayeti açıklarken Hz. Peygamber’in Muaz b. Cebel’i Yemen’e vali gönderirken ona hitaben “Onları Allah’tan başka tanrı olmadığını, benim de onun hak peygamberi bulunduğumu, gözleriyle görür gibi, bilerek iman etmeye, imanlarını dilleriyle de söylemeye davet et. Eğer bu iki şehadeti kabul ve itaat ederlerse o halde Allah’ın onların üzerine her gün ve her gece beş vakit namazı farz etmiş olduğunu bildir. Eğer

¹⁵⁵ Taha: 20/124.

¹⁵⁶ İbn. Hibban, 7/3122.

¹⁵⁷ Çantay, a.g.e., 2/577.

¹⁵⁸ Bakara: 2/238.

¹⁵⁹ Buhari, Tefsir, 42; Tirmizi, Tefsir, 2; Nesâi, Salat, 470;

¹⁶⁰ Çantay, a.g.e., 1/64.

¹⁶¹ Âl-i İmrân: 3/180.

bunu da kabul ve itaat ederlerse yine onlara anlat ki Allah, zenginlerinden alınıp fakirlerine ret ve iade edilmek üzere uhdelerine sadakayı (zekatı) farz kılmıştır”¹⁶² hadisini hatırlatarak,¹⁶³ ayetin zımında var olan zekat ve sadaka anlamını açıklama yoluna gitmiştir.¹⁶⁴

3.2.2. Ayetin Manasını Te’yid Edenler:

1. Örnek: Yüce Rabbimiz Kur’ân-ı Kerîm’de, بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، *İنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ* “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler îmar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.”¹⁶⁵ buyurmuştur. Çantay bu ayetin dipnot açıklamasında, “bazı hadisler” diyerek Hz. Peygamberden nakledilen; “Allah’ın yeryüzünde evleri mescitleridir. Kendisini oralarda ziyaret edene ikram etmek ulu ve büyük Allah üzerinde bir haktır.”¹⁶⁶ yine “Bir kimsenin mescitlere devam i’tiyadında bulunduğunu gördünüz mü, onun imanına şahit olun. Çünkü Allah Azze ve Celle، *إِنَّمَا اللَّهُ يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ* buyurmuştur.¹⁶⁷ Ve yine “Kim Allah için, Allah’ın rızasını isteyerek bir mescit bina ederse, Allah da ona cennette bir ev (saray) yapar”¹⁶⁸ hadisi şeriflerini zikrederek ayette geçen manayı te’yit etme yoluna gitmiştir.¹⁶⁹

2.Örnek: Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’de، *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا* “*Hakikat îman edip de iyi yi işler yapanlar (yok mu?) çok esirgeyici (Allah) onlar için (gönüllerde) bir sevgi verecektir.*”¹⁷⁰ Müellif bu ayeti tefsir ederken, Hz. Peygamberden nakledilen “Cenab-ı Hak bir kulunu sevdiği zaman Cebrâile der ki, ben filanı sevdim sen de sev. Bunun üzerine Cerâil aleyhisselam da onu sever ve semâvat ehline; Allah filanı sevmiştir, siz de seviniz diye nida eder. Artık göklerdeki de onu

¹⁶² Buhari, Zekat, 41

¹⁶³ Çantay, *a.g.e.*, 1/113.

¹⁶⁴ Daha fazla bilgi için, Bkz. Çantay, *a.g.e.*, 1/70-207-251-258-290-291-299-340-368-370-; 2/484-620-632-634-673-712-722-736-737-757-781-835-845-848-864-868-872; 3/900-906-909-917-934-972-988.

¹⁶⁵ Tevbe: 9/18.

¹⁶⁶ Taberani, 10/161.

¹⁶⁷ Tirmizi, İman, 2617-3093; İbn. Mace, Mescit, 802.

¹⁶⁸ Buhari, Salat, 65; Müslim, Zühd ve Rikak, 43; Tirmizi, Salat, 318; Nesâi, Mescit, 686.

¹⁶⁹ Çantay, *a.g.e.*, 1/275.

¹⁷⁰ Meryem: 19/96.

sever. Sonra onun için yeryüzünde dahi bir sevgi yerleşmiş olur¹⁷¹ hadisini zikrederek ayetin manasını te'yt etmiştir.¹⁷²

3. Örnek: Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâla, *تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَنْفَطِرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ* “Gökler nerdeyse tepelerinden çatlayacaklar. Melekler Rablerine hamd ile tespih ediyorlar. Yerdeki kimselerin de yarlığanmalarını istiyorlar. Gözünüzü açın. Şüphesiz Allah, O, çok yarlıgayıcıdır, çok esirgeyicidir”¹⁷³ buyurmaktadır. Müellif ayetin dipnot açıklamasında Hz Peygamber’in “Gök inledikçe inledi. İnlemek de onun hakkıdır. Muhammed’in ruhu yed’i kudretinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, orada alnını secdeye koymuş, Allah’a hamd ile tespih eder meleklerden hâli bir karış yer bile yoktur”¹⁷⁴ hadisini naklederek ayetin manasını teyt etme yoluna gitmiştir.¹⁷⁵

3.2.3. Ayette Geçen Kelimeleri İzah Edenler

1. Örnek: Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de *وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ* “*الحَكِيمُ*” (Aynı peygamber) onlardan (mü'minlerden) henüz kendilerine katılıp erişememiş bulunan diğerlerine dahi (kitabı ve hikmeti öğretir.) O, gâlibi mutlaktır, yegane hüküm ve hikmet sahibidir”¹⁷⁶ buyurmaktadır. Müellif ayette geçen (*أَخْرَيْنَ*) den maksat, bazılarınca arapların dışındaki ümmetler olduğunu beyan ettikten sonra bu görüşü destekleyen Hz. Peygamber’in şu hadisini nakletmiştir. “Biz Resûlüllah’ın yanında oturuyorduk. Cum’a sûresi nazil oldu, onu okudu. Bu ayete vardığı zaman birisi, ya Resûlüllah, bize henüz lahik olmayanlar kimlerdir? diye sordu. Cevap vermedi. O, bu suali üç defa tekrar etti. (Selman-ı Farisi) de aramızda idi. Resûlüllah (s.a.s.) elini Selman’ın üzerine koyup buyurdu ki; Ruhum kudret elinde bulunan Allah’a yemin ederim, eğer iman Süreyyada olsaydı, şunlardan bazı adamlar ona uzanıp

¹⁷¹ Müslim, Kitabu'l-Birri ve's-Sıla, 48

¹⁷² Çantay, a.g.e., 2/562.

¹⁷³ Şûra: 42/5.

¹⁷⁴ Suyuti, ed-Dürri'l-Mensûr, 6/277

¹⁷⁵ Çantay, a.g.e., 2/864; 2/513; 2/754.

¹⁷⁶ Cum'a:62/3.

alrıldardı.¹⁷⁷ Müellif bu hadisi zikrederek ayette geçen (*آخِرِينَ*) kelimesinden maksadın kimler olduğunu böylece açıklamıştır.¹⁷⁸

2. Örnek: *بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ*
“Hayır, kim (tâat ve amelinde) ihsan mertebesine yükselerek yüzünü (kendini) tastamam Allah’a teslim ederse işte ona Rabbi katında (amelinin) ecri (olarak cennet) vardır. Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmazlar.”¹⁷⁹ Müellif, ayette geçen (*مُحْسِنٌ*) kelimesinin hangi anlama geldiğini izah için Hz. Peygamber’den nakledilen; “İhsan, Allah’a, onu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Sen onu görmüyorsan da o seni görüyor”¹⁸⁰ hadisini zikretmiştir.¹⁸¹

3. Örnek: *يُبَيِّنُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ*
“Allah, iman edenlere dünya hayatında da, ahirette de sabit söz (ler) inde, dâima sebat ihsan eder. Allah zalimleri (kâfirleri) şaşırır. Allah ne dilerse yapar.”¹⁸² Müellif bu ayetteki (*الْآخِرَةِ*) kelimesinden maksadın Sahihayn’da geçen bir hadis’e nazaran kabir olduğunu beyan etmiştir.¹⁸³

3.3. Sahabe Ve Tabiîn Kavliyle Tefsiri Yönünden

Şüphesiz ki Kur’ân ve Sünnetten sonra en önemli ve güvenilir kaynak, Sahâbe sözleridir. Çünkü Sahabiler, Kur’ân-ı doğrudan Hz. Peygamber’in ağzından dinleyen, bilmediklerini, anlayamadıklarını, bizzat Hazreti Peygamber’den sorarak öğrenen, tam bir anlayış, sahîh ilim ve sâlih amel sahibi kimselerdi.¹⁸⁴ Hâkim Müstedrek’inde “Kur’ân’ın nüzûlünü ve vahyi müşahede eden Sahabenin tefsiri, merfu hadis hükmündedir.”¹⁸⁵ diyerek, Sahabenin Kur’ân tefsirinde önemli bir kaynak olduğunu beyan etmiştir. Hz. Ali bir gün hutbede “Bana sorun. Allah’a yemin ederim ki ne sorarsanız size haber veririm. Kur’ân’da hiçbir ayet yoktur ki, onun gündüz mü, gece

¹⁷⁷ Buhari, Tefsir, (61); Tirmizi, Tefsir, 3310.

¹⁷⁸ Çantay, a.g.e., 3/1041-1042.

¹⁷⁹ Bakara: 2/112.

¹⁸⁰ Müslim, İman, 1; Tirmizi, İman, 2610; Nesâi, İman, 4988.

¹⁸¹ Çantay, a.g.e., 1/35

¹⁸² İbrahim: 14/27.

¹⁸³ Çantay, a.g.e., 1/382.

¹⁸⁴ İbn Teymiyye, a.g.e., s.95.

¹⁸⁵ Zurkâni, a.g.e., 1/481; Suyûtî, el-İtkân 2/225; Zehebi, a.g.e., 1/94.

*mi, dağda mı, ovada mı indiğini bilmeyeyim” demiştir.*¹⁸⁶ Yine Peygamber Efendimizin İbn. Abbas hakkında, “*Allah’ım onu dinde fakih kıl ve o’na tev’ili öğret*”¹⁸⁷ dediği de rivayet edilmiştir.

Konu hakkında sadece genel bir bilgi vermeyi hedeflediğimizden, pek çok rivayet olmasına rağmen yukarıdaki misallerle yetinerek daha fazla teferruata girmeyeceğiz.¹⁸⁸

Sahabeden sonra Kur’ân Tefsirinin diğer önemli kaynağı da Tabiîn müfessirleridir. Çünkü onlar da Sahabe ile beraber yaşamışlar, Hz. Peygamber’e sağlığında yetişememiş olsalar bile vahiyle ilgili pek çok meseleyi Sahabeden dinleyebilmişler ve bilgilerini de bu temel üzerine bina etmişlerdir.¹⁸⁹

Hz. Peygamber’in vefatından sonra farklı bölgelere dağılan Sahabe, gittikleri yerlerde adeta bir öğretmen sıfatıyla, çevrelerine pek çok talebe toplamışlardır. Tâbiîn dediğimiz bu yeni talebe gurubu, onlardan ilim almışlar ve kendilerinden sonrakilere de bu ilmi nakletmişlerdir. Bu aşamadan sonra çeşitli şehirlerde ilim medreseleri kurulmuş, bunların öğretmenleri Sahabe, talebeleri ise tâbiîn olmuştur.¹⁹⁰ İşte bu medreselerde eğitim gören Tabiîn, Sahabenin yetiştirdiği ilim ve fazilet sahibi kimseler olup, Kur’ân tefsirinde Sahabeden sonra söz sahibi olmuşlardır.¹⁹¹

Sahabeden sonra gelen Tabiîn ’in tefsirinin bağlayıcılığı hakkında ise İslam âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerden bir kısmının, Kur’ân tefsirinde tâbiîn kavlini kabul etmemelerine rağmen, ekserisi bu hususta, tâbiîn kavline itibar etmişlerdir. Çünkü Tabiîn, Kur’ân tefsirine dair bilgileri Sahabeden almışlardır.¹⁹²

Hasan Basri Çantay da, eserinde Sahabe ve tâbiîn kavillerinden yeterince istifade etmiş, fakat nakillerinde rivayet silsilesi vermeksizin ilk râviyle iktifa ederek, doğrudan Sahabe ve Tâbiîn görüşlerini beyan etmiştir. Rivayetlerin senet ve metinlerini eleştiri ve tenkite tâbi tutmayan müellif, Sahabe ve tâbiîne ait kavilleri kimi zaman direkt

¹⁸⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/239; Zerkeşi, Muhammed b. Abdillan, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut 1972, 2/157.

¹⁸⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/240.

¹⁸⁸ Daha fazla bilgi için, bkz. Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu’l Beyan an Tevili Âyi’l-Kur’ân*, Beyrut 1988, 1/27-31; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/239-241; Zerkeşi, a.g.e., 2/157; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, 1/72.

¹⁸⁹ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli’t-Tefsir*, s.102-105.

¹⁹⁰ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, 1/141.

¹⁹¹ Gümüş, Sadrettin, a.g.e., s.83.

¹⁹² Zehebi, a.g.e., 1/128.

tefsirlerden alıntı yaparak vermiş,¹⁹³ kimi zamanda kaynak belirtmemiştir. Naklettiği görüşler arasında nadiren de olsa tercihlerde bulunmuştur.¹⁹⁴ Şimdi de bu söylediklerimize ışık tutması açısından bazı örnekler verelim.

1. Örnek: *الَّذِينَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ* “*Ki onlar kendilerine bir bela geldiği zaman, “Biz (dünyada) Allah’ın (teslim olmuş kulları) yız ve biz (ahirette de) ancak ona dönücüleriz” diyenlerdir.*”¹⁹⁵ Hasan Basri Çantay bu ayetin tefsirini yaparken, Said b. Cübeyr’in “Bu ümmete verilen şu güzel haslet hiçbir ümmete nasip olmamıştır. Eğer o, Yâkup (a.s.)’a verilmiş olsaydı, kaybettiği oğlu Yusuf (a.s.) hakkında üzülmez, bu ayeti okurdu”¹⁹⁶ beyanını olduğu gibi nakletmiştir.¹⁹⁷

2. Örnek: *إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِتْمًا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ* “*Dinlerini (bir kısmına inanıp bir kısmını inkar etmek sûretiyle) parça parça edenler, ayrı ayrı fırkalar olanlar (yok mu) sen hiçbir vech ile onlardan değilsin. Onların işi (cezası) ancak Allah’a aittir. Sonra O, ne yapıyorlardı, kendilerine haber verecektir.*”¹⁹⁸ Müellif bu ayetteki dinlerini parça parça edenlerin kimler olduğunu, Sahabe ve Tabiîn den şu kavillerle açıklamıştır. “Hasan Basri’ye göre bunlar müşriklerdir. Çünkü onlardan kimi, Allah katında şefaathilerimizdir diye putlara, kimi hâşâ Allah’ın kızları deyip meleklerle, kimi de yıldızlara taptılar. Mücahid’e göre onlar, Yahudilerdir. İbn Abbas, Katade, Süddi, Dahhak’a göre ise, hem Yahudiler hem de Hristiyanlardır. Ebu Hüreyre (r.a.) ise, onlar bu ümmetin içinden çıkacak sapık fırkalarlardır demiştir.” Müellif bu nakilleri verdikten sonra da “Bizce âyet-i Kerîme, dinde ihtilafa, tefrikaya düşen müslim ve gayri müslim her topluluğa şamil ve hükmü de umumidir”¹⁹⁹ demek sûretiyle kendi görüşünü zikretmiştir.²⁰⁰

3. Örnek: *إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّئًا لَهُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ* “*Şüphesiz ki buzağıya (Tanrı diye) tutunanlara, Rablerinden bir gazap, dünya hayatında da bir horluk erişecektir. İşte biz, (Allah’a karşı) yalan düzenleri böyle*

¹⁹³ Çantay, a.g.e., 1/159, 1/235, 1/246, 1/248, 2/520.

¹⁹⁴ Çantay, a.g.e., 1/213, 1/344.

¹⁹⁵ Bakara: 2/156.

¹⁹⁶ Çantay, a.g.e., 1/44.

¹⁹⁷ Daha fazla bilgi için, Bkz. Çantay, a.g.e., 1/30-41-78-127-130-156-363, 2/746-791-858, 3/1063.

¹⁹⁸ En’am: 6/159.

¹⁹⁹ Çantay, a.g.e., 1/213.

²⁰⁰ Daha fazla bilgi için, Bkz. Çantay, a.g.e., 1/213-344, 2/809.

cezalandırırız.”²⁰¹ Bu ayetin tefsirinde müellif, “Süfyan b. Üyeyne’nin bu ayetteki tehditten maksadın, kıyamete kadar dinde bid’at yapanların hepsini şamil olduğu görüşünü aktarmış, Enes b. Malik’in ise ‘hiçbir bid’at sahibi yoktur ki, yaşının üstünde muhakkak bir zillet bulmuş olmasın dediğini ve bunun ardından da bu ayeti okuduğunu nakletmiş”²⁰² ve bunu müellif, Hâzin tefsirinden alıntı yapmak sûretiyle beyan etmiştir.²⁰³

3.4. Sebeb-i Nüzûl Yönünden

Kur’ân-ı Kerîm, diğer semavi kitaplardan farklı olarak toptan gönderilmemiş, hâdiselerin akışı içerisinde parça parça inmiş²⁰⁴ ve 23 küsur senede tamamlanmıştır. Onun ekserisini teşkil eden ayet ve sûreler, herhangi bir sebebe dayanmaksızın, doğrudan doğruya Allah tarafından inzal edilmişken, bazıları ise vahyin devamı esnasında ortaya çıkan meselelere cevap olmak, karşılaşılan güçlükleri gidermek, Hz. Peygamber’e sorulanları açıklayıp, dinin tatbikîni kolaylaştırmak üzere nazil olmuştur. İşte Hz. Peygamber’e bir soru veya bir hâdis dolayısıyla bazı ayet ve sûrelerin nazil olmasına sebep olan şeye “sebeb-i nüzul”²⁰⁵ denir.

Ayetlerin daha iyi anlaşılması ve ayetlerden doğru hüküm çıkarılması hususunda nüzul sebebinin önemli rolü vardır. Nitekim müteahhir ulema; Kur’ân’ın anlaşılmasında en güvenilir yolun nüzul sebebi olduğunu,²⁰⁶ Sebeb-i nüzul ilminin tarih ilmi gibi değerlendirilmesi gerektiğini,²⁰⁷ nüzul sebebini bilmeden ayetin tefsirini yapmanın mümkün olamayacağını beyan etmişlerdir.²⁰⁸ Örneğin *وَاللّٰهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا* “Meşrik de Allah’ındır. Mağrib de. Onun için nereye döner, yönelirseniz, Allah’ın yüzü oradadır.”²⁰⁹ Ayetinden ilk etapta anlaşılan “namazda ne tarafa dönülürse orası kibledir” manasıdır. Fakat kibleye yönelmek namazın şartıdır. Ve söz konusu ayet yolculukta olup, kibleyi bilmeyen için nazil olmuştur. Bu durumda olan

²⁰¹ A’raf: 7/152.

²⁰² Çantay, *a.g.e.*, 1/240.

²⁰³ Daha fazla bilgi için, Bkz. Çantay, *a.g.e.*, 1/159-221-235-240-246-248-296-353-363-370-385, 2/520-597-603-699-721-746-749-755-776-811-845-864; 3/927-935-973-1002-1018-1049-1062-1096.

²⁰⁴ İsrâ: 17/106, Furkan: 25/32.

²⁰⁵ Zurkânî, *a.g.e.*, 1/99.

²⁰⁶ Zerkeşî, *a.g.e.*, 1/22.

²⁰⁷ Zerkeşî, *a.g.e.*, 1/13.

²⁰⁸ Vahidi, Ali b. Ahmed en Nisaburi, *Esbabu’n-Nüzûl*, Mısır 1968, s.3.

²⁰⁹ Bakara: 2/115.

kimse önce araştırır sonra icihad eder. Netice itibariyle kible için seçmiş olduğu cihet ayette geçen Allah'a ibadet yönüdür. Başka bir ayette, لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا *“İman edip de, güzel güzel amellerde bulunanlar, tattıklarında üzerlerine hiçbir suç yoktur”*²¹⁰ buyrulmaktadır. Osman b. Maz'un ve Amr b. Ma'dikerip söz konusu ayete dayanarak şarabın mubah olduğunu söylemeye kalkışmışlardı. Onların bu sözleri ayetin sebe-i nüzûlünü bilmediklerine delalet etmektedir. Zira, şarabın haram kılındığını bildiren ayet²¹¹ nazil olduğunda, yasaklama gelmezden evvel şarap içip ölmüş kimselerin durumunun ne olacağı Hz. Peygamber'e sorulmuş ve ayet bunun üzerine nazil olmuştur.²¹²

Dolayısıyla nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdise veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya cevap vermek, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla ayetin, tazammun etmek (hadiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden²¹³ sebep-i nüzul, Kur'an ayetlerinin tamamı için değil de örneğini verdiğimiz bu gibi ayetler için söz konusu olmalıdır.

Müellifimiz Hasan Basri Çantay da, ayetlerin manasına açıklık getirme hususunda sebep-i nüzûlden oldukça istifade etmiştir. İsnat zincirine hemen hemen hiç yer vermeyen²¹⁴ müellif, senetsiz verdiği kimi rivayetleri bazen direk tefsirlerden nakletmiş,²¹⁵ bazen de nakillerinde kaynak belirtmemiştir.²¹⁶ Ayetler ve sûreler hakkında farklı rivayetler varsa, onları da bir arada zikretme yoluna gitmiştir.²¹⁷ Esbab-ı Nüzûlle ilgili verdiği rivayetlerin sonunda kendi görüşünü nadir de olsa beyan etmemiş, herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Şimdi bu konudaki örnekleri verelim.

1.Örnek: وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مَنْ

شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مَنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ *“Sabah akşam Rablerine surf onun cemâlini dileyerek, dua edenleri (huzurundan) kovma. Onların (kafirlerin)*

²¹⁰ Maide: 5/93.

²¹¹ Maide: 5/90.

²¹² Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yay./3, Ankara 2006, s. 117.

²¹³ Serinsu A. Nedim, *Kur'an'ın anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şule Yay, İstanbul 1994, s.68.

²¹⁴ Çantay, a.g.e., 1/37; 2/631; 3/1034.

²¹⁵ Çantay, a.g.e., 1/ 186; 2/739; 3/976.

²¹⁶ Çantay, a.g.e., 1/32-33-37.

²¹⁷ Çantay, a.g.e., 1/ 103; 2/526; 3/1124.

*değildir. Onları (doğru) bir yola iletcek de değildir.”*²²⁴ Müellif, bu ayetin sebebi nüzülü ile ilgili olarak iki farklı rivayete yer vermiştir. Birinci rivayet; ayet Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar Musa (a.s.) ya iman ettikten sonra buzağıya tapıp kâfir oldular. Sonra da tekrar o peygambere inandılar. İsa (a.s.) geldi. Ona iman etmeyip küfre saptılar. Resulullah (s.a.s.) gelince küfürlerini katmerleştirdiler. İkinci rivayetin ise; münafıklar veya tekrar tekrar dinden dönenler hakkında nazil olduğu²²⁵ beyan edilmiştir.²²⁶

3.5. Nasih Ve Mensuh Yönünden

Kur’ân-ı Kerîm, getirdiği hükümlerle toplumu ve onu meydan getiren fertleri, geçmişte sahip oldukları bazı alışkanlıklardan vazgeçirip, tedrici olarak değiştirme, terbiye etme yoluna gitmiştir. Bunu yaparken de önceden vaz ettiği bazı hükümleri kaldırarak daha mükemmeli getirmek suretiyle bu tekâmülü (değişimi) gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla 23 senelik vahiy müddeti içerisinde asırlardır devam eden toplumun yanlış olan adetleri, teker teker ortadan kaldırılmış, insanı ruhen ve bedenen kemale erdirecek hükümler uygulamaya (yürürlüğe) konulmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’in önceden koyduğu bazı hükümleri kaldırarak yerine yenilerini getirmesine, Kur’ân’ın tabiriyle nesh adı verilir.²²⁷ Lügate, değiştirmek, yok etmek, izale etmek ve nakletmek²²⁸ bir şeye gayrisini halef yapmak, ilga ve ibtal etmek²²⁹ manalarına gelen nesh, ıstılahta ise, bir ayetin hükmünü kendinden sonra vahyolunan bir veya birden fazla ayetle kaldırmak,²³⁰ başka bir deyimle şer’i bir hükmün başka bir şer’i delil ile kaldırılması veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünü muahhar tarihli bir nas ile değiştirmek, veyahutta, mukaddes bir metnin ilgası manasında kullanılır.²³¹

Tefsir usûlü ilminde ihtilaflı olan meselelerden birisi olan nesh meselesi, müfessirin mutlaka bilmesi gereken ilimlerden biridir.²³² Bu duruma binaendir ki, Hz. Ali’nin bir

---

²²⁴ Nisa: 4/137.

²²⁵ Daha fazla bilgi için, Bkz. Çantay, *a.g.e.*, 2/526-780; 3/1124.

²²⁶ Çantay, *a.g.e.*, 1/146.

²²⁷ Bakara: 2/106.

²²⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, 4/28; İbn Barizi, *Nasihü'l-Kur’ân’il-Aziz ve Mensûhu*, (thk. Hatim Salih ed-Damin), Beyrut 1983, s.17.

²²⁹ Yazır, *a.g.e.*, 1/459.

²³⁰ Zurkânî, *a.g.e.*, 2/72.

²³¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s.122.

²³² Suyûtî, *el-İtkân*, 2/232.

kıssacıya, nâsîh ve mensuhu biliyor musun sorusuna hayır cevabını alıncı, “sen kendini de helak ettin başkalarını da”²³³ şeklinde cevap vermesi bu ilmin önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hasan Basri Çantay da, Nahl sûresinin 101. ayetini açıklarken nesh konusu üzerinde durmuş, bu konuda kısa da olsa bir takım izahatlarda bulunmuştur. Müellif neshi, müebbet olmayan bazı ahkâmı ameliyeyi ilga, aklen caiz fiilen sabit, vukuu hikmet ve maslahat icaplarına müstenit olarak tarif etmiştir. Bir doktorun, hastasına bir ilacı verip de, sonradan o ilacı bıraktırması ve yerine başka bir ilaç vermesi örneğini naklederek, Cenab-ı Hakkın nesh ve tebdil ile kulların maslahatlarını, ihtiyaçlarını dikkate aldığını beyan etmiştir. Bu şeriatla neshin olmadığını, buradaki tebdilden maksadın geçmiş kitapların ayetlerinin tebdili olduğunu el-İsfehani’den nakille aktarmıştır. Tevrat ve İncil’in ise, Kur’ân vasıtasıyla, hatta sadece Kur’ân’la değil, ahkam-ı ilahiyyeden sayılmayan, ahkam-ı havariyyin ile de nesh edildiğini beyan etmiştir. Ahkam-ı Kur’âniyyenin ise çok azının mensuh olduğunu, Kur’ânda metni mensuh hükmü baki olan ayetlerin var olduğuna dair iddiaların, kaabi-li hitap olmayan (sözleri kabul edilmeyen) bir takım kimselerin iddiaları olduğuna yer vermiştir. Bazı ayetlerin hadisler ile mensuh olabilmesinin cevazına dair olan görüşleri de, bilmeden Kur’ân’a ve dinlerine karşı suç işleyen süfehânın görüşleriyle eşdeğerde olduğunu belirtmiştir. Hasan Basri Çantay bu konudaki bazı açıklamalarını Abdu’l Aziz Caviş’ten nakille aktarmakta²³⁴ ve kendisinin de bu görüşlere katıldığı anlaşılmaktadır.²³⁵ Şimdi de bu konuda Meâl-i Kerîm’den birkaç örnek verelim.

1. Örnek: *“وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ”* *Meşrik de Allah’ındır. Mağrib de, onun için nereye (hangi semte) döner, yönelirseniz Alah’ın yüzü (kıblesi) oradır. Şüphe yok ki Allah vâsidir, hakkıyla bilicidir.*²³⁶ Hasan Basri Çantay bu ayetle ilgili farklı rivayetleri zikrettikten sonra, herhangi bir tercihte bulunmaksızın ayetin hükmünün Bakara Sûresi 144, 149 ve 150. ayetleri ile nesh edildiğini ifade etmiştir.²³⁷

²³³ Zerkeşi, *a.g.e.*, 2/30; Suyûtî, *el-İtkan*, s. 137; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.122.

²³⁴ Caviş, Abdülaziz, *Sebilürreşad*, 15/200; 20/146, 22/295, 23/353-369-385.

²³⁵ Çantay, *a.g.e.*, 2/502.

²³⁶ Bakara: 2/115.

²³⁷ Çantay, *a.g.e.*, 1/36; Akdemir, *a.g.e.*, s. 17.

2. Örnek: اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْذُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوْهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ
“Göklerde ne var yerde ne varsa (hepsi) Allah’ındır. Eğer siz içinizdekini açıklar yahut gizlerseniz, Allah onunla sizi hesaba çeker.”²³⁸ Müellif bu ayeti Kerîmenin Buhari’nin İbn. Ömer r.a den gelen bir rivayetine göre Bakara sûresi 286. ayetle neshedildiğini beyan etmiştir.²³⁹

3. Örnek: وَاللَّذَانَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرَضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا
“Sizden fuhuşu irtikâb edenlerin her ikisini de eziyete koşun. Eğer tevbe edip (nefislerini) ıslah ederlerse artık onlar’(a eziyet) ten vazgeçin. Çünkü Allah tevbeleri en çok kabul eden, en çok esirgeyendir.”²⁴⁰ Çantay ayeti Kerîme ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra, bu ayetin ve bir önceki ayetin İbn. Bahr ve Mücahid’in kavillerine göre mensuh olmadığı, Hasan Basri’ye göre ise mensuh olduğunu bildirmiştir.²⁴¹

4. Örnek: وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُهُ وَالزَّيْتُونَ
“O çardaklı ve çardaksız cennet (gibi üzüm) bağ (larını), o meyveleri ve tatları çeşitli hurmaları, mezruatı, zeytinleri, narları birbirine hem benzer, hem benzemez bir halde yaratıp yetiştiren odur. (Allah’dır.) her bir mahsul verdiği zaman mahsulünden yiyin. Devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını verin.”²⁴² Müellif, ayeti Kerîmede geçen “hak” kelimesinden mûradın, zekât olup olmadığına dair muhtelif rivayetleri sıraladıktan sonra, ayetin mekki olup, Zekat ayetiyle²⁴³ neshedildiğini, ayetteki “hak” tan kastedilenin ise, zekat haricinde nafîle sadaka manasının bâki olduğunu beyan etmiştir.²⁴⁴

3.6. Kırâat Yönünden

Şüphesiz ki, Kur’ân’ı tefsir etme ve ondan hüküm çıkarma hususunda önemli bir yere sahip olan Kırâat ilmi, âlimler arasında ihtilafli olan konuların başında gelmektedir. Lügatte okumak ve tilavet etmek manalarına gelen kırâatın, İstılahtaki manası, Kur’ân

²³⁸ Bakara: 2/284.

²³⁹ Çantay, a.g.e., 1/79.

²⁴⁰ Nisa: 4/16.

²⁴¹ Çantay, a.g.e., 1/121-122.

²⁴² En’am: 6/141.

²⁴³ Tevbe: 9/60.

²⁴⁴ Çantay, a.g.e., 1/208.

kelimeleri üzerinde, med, kasır, hareke, sukûn, nokta, irab gibi hususlar da olan değişikliklerdir.²⁴⁵ Bir başka ifadeyle, Kur'ân kelimelerine arız olması mümkün olan medd, kasr, tahfif, teskil, imale, idgam, izhar, ibdal, noktalama gibi eda ve teleffuz vecihleridir.²⁴⁶ Bu vecihlerin senedi sahih olup, bir vecih ile de olsa Arap dili gramerine ve hattı (yazısı) da, takdirene ve ihtimalen bile olsa, Hz. Osman mushafına uygun olması gerekmektedir.²⁴⁷ Dolayısıyla tevatüre dayanmaksızın Arap dili gramerine ve Hz. Osman mushafına uygun olmayan kırâatlere de şaz kırâatler denir ki, bu kırâatlerle ne tilavet ne de ibadet edilebilir. Biz bu konuda genel bir bilgi vermek istediğimizden, kırâatlerin tarihi gelişimi hakkında teferruata girmeyeceğiz.²⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerinin mütevatir okunuş şekillerini ve onlardaki farklılıkları, nakledenlerine isnat ederek bilmek olan kırâat ilminin, şer'i ilimlerden özellikle tefsir ilmi ile de çok yakın bir ilgisinin olduğu göze çarpmaktadır; öyle ki ister dirâyet isterse rivayet tefsirleri içinde kırâatlerden istifade etmeden kaleme alınan hiçbir eser yok gibidir. Özellikle dirâyet tefsirlerinde muhtemel manaları arasında tevcihler yapılırken kırâat vecihlerinden faydalandığı, kırâatlerden deliller getirildiği açıkça görülmektedir.²⁴⁹ Bu kırâat farklılıklarının oluşu, Müslümanlara ameli hayatlarında bazı kolaylıklar sağladığı gibi, bir kısım ayetlerin manalarının anlaşılmasını ve bazılarında da farklı hükümler istinbat edilmesini sağlamıştır.²⁵⁰ Budan dolayıdır ki Ebu'd Derda'nın "Sen Kur'ân'ın vecihlerini tam öğrenmedikten sonra fıkıhın tamamını kavrayamazsın" dediği rivayet edilmiştir.²⁵¹

Müellifimiz Hasan Basri Çantay da, zaman zaman kırâat farklılıklarına değinerek ayetlerin manasını açıklama yoluna gitmiştir. Bazen ravi ismi zikrederek bazen de ravi ismi zikretmeksizin naklettiği kırâatlerde, ekseriyetle tercihte bulunmamıştır. Zikrettiği farklı kırâatlerin şaz olup olmadığına işaret eden müellif, birkaç yerde de olsa kendi görüşünü beyan etmiştir.

---

²⁴⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, s.96.

²⁴⁶ Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, s.75.

²⁴⁷ Suyûti, el-İtkan, 1/75; Taşköprüzade, İsamuddîn Ahmed b. Mustafa, *Mevdûâtü'l-Ulûm*, (terc. Kemaleddin Muhammed Efendi) İstanbul 1313, 2/41.

²⁴⁸ Daha geniş bilgi için bkz.. Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Usûlü*, s.96; Güngör, Mevlüt, *Cassas ve Ahkamü'l Kur'ân*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1981, s.10, Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nuzûlü ve Kırâati*, M.İ.F.V. Yay., İstanbul 1974, s.236.

²⁴⁹ Karaçam, İsmail, *Kırâatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, M.İ.F.V. Yay., İstanbul 1996, s.73,128.

²⁵⁰ Karaçam, İsmail, *Kırâatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, M.İ.F.V. Yay., s. 118.

²⁵¹ Muhammed b. Said, *Tabakatu'l Kübra*, Daru Sadr, Beyrut ts., 2/357.

Şimdi de Çantay'ın eserindeki kırâatla ilgili örnekleri başlıklar altında inceleyelim.

3.6.1. Ayetin Taşındığı Manayı Açıklarken Kırâatlerden İstifade Etmesi

1. Örnek : وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ “Fakat o şeytanlar kafirdiler ki insanlara sihri (büyücülüğü) ve Bâbildeki iki meleğe Harut ve Mârut'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı.”²⁵² Müellif ayette geçen الْمَلَكَيْنِ lafzının (lam)ının esreli okunduğuna dair Hasan Basri ve Abdurrahman b. Ebza'nın kırâatlerini naklettikten sonra, İki hükümdarın Babillilerden iki kafir, İsrail oğullarından iki hükümdar veya Davut ve Süleyman (a.s.) olduklarına dair farklı rivayetlere yer vererek, tüm bu rivayet ve kırâatlerin şaz olduğunu ve konunun anlaşılması noktasında delil için de yeterli olmadıklarını söyleyerek ayetin manasını açıklama yoluna gitmiştir.²⁵³

2. Örnek: Cum'a Sûresindeki فَاسْعَوْا lafzının hemen koşmak manasına geldiğini, fakat bu koşmanın soluk soluğa değil de, kalben koşmak, bedenlen cumaya yetişmede acele davranmak manasına geldiğini bildirmiş, H.z. Ömer (r.a.) in (فامضوا) “hemen gidin” şeklindeki kırâatini de delil getirmek sûretiyle bu ayeti Kerîme'yi açıklama yoluna gitmiştir.²⁵⁴

3.6.2. Sadece Kırâatlere İşaretle Yetinmesi

1. Örnek: Âl-i İmrân suresi 81. ayetteki “لَمَّا آتَيْنُكُمْ” lafzındaki لما yı Hamza'nın (lima) şeklinde, İbn. Cübeyr'inde (lemma) şeklinde kırâat ettiğine işaret ederek, herhangi bir atıf veya yorumda bulunmamıştır.²⁵⁵

2. Örnek: Yine müellif Duhâ Sûresindeki وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ “O halde yetime gelince kahretme.”²⁵⁶ Ayetinde (fela tekhar) “yüzünü ekşitme” kırâatının olduğuna işaret etmekle yetinerek herhangi bir atıf ve yorumda bulunmamıştır.²⁵⁷

²⁵² Bakara: 2/102.

²⁵³ Çantay, a.g.e., 1/33.

²⁵⁴ Çantay, a.g.e., 3/1044.

²⁵⁵ Çantay, a.g.e., 1/96.

²⁵⁶ Duhâ: 93/9.

²⁵⁷ Çantay, a.g.e., 3/1192.

3.Örnek: Hâkka Sûresindeki “فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ”²⁵⁸ “*Firavun da ondan öncekiler de*” müellif bu ayeti Kerîme’de (vemen meahu) kırâati olduğuna işaret etmiş,²⁵⁹ bunun dışında farklı bir yorumda bulunmamıştır.²⁶⁰

3.6.3. Kırâatler Arasında Tercihle Bulunması

1.Örnek: “وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ”²⁶¹ “*Eğer size esir olup gelirlerse kendileriyle fidye alıyorsunuz*” şeklinde mana verdiklerini bildirmiş, (tefdûhum) şeklinde de kırâat edenlerin olduğunu hatırlatmıştır. Ayette geçen (tufadûhum) kelimesi mufâale babından olduğu için de kendisinin Meâlde verdiği manayı tercih ettiğini beyan etmiştir.²⁶²

2.Örnek: Bakara Suresi 106. Ayet-i Kerîme’sinde “مَا نَنْسَخْ” kelimesinin İbn. Amr kırâatına göre ن harfinin zamme, س harfinin esreli olarak, نَنْسَخُ lafzında ise ن ve س’in fethalı olarak okunduğuna işaret ederek, Meâlde vermiş olduğu mananın sebebinin bu kırâat olduğunu hatırlatarak tercihte bulunmuştur.²⁶³

3.7. Muhkem Müteşabih Yönünden

Kur’ân ayetlerinin bir kısmı herkesin anlayabileceği şekilde (muhkem), bir kısmı da anlayamayacağı şekilde (müteşabih) tir. Muhkem, manası kolaylıkla anlaşılabilen, harici bir tefsire ihtiyaç duymayan ve bir tek manası olan ayetlerdir. Helal, haram, namaz, oruç, zekat, hac gibi. Müteşabih ise bir çok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için haricî bir delile ihtiyacı olan veya anlamı akıl ve nakil ile bilinemeyecek olan ayetlerdir. Allah’ın sıfatları, kıyamet vakti, Hurûf-u mukatta gibi. Bunların bilgisi Allah indindedir.²⁶⁴

Müellifimiz Hasan Basri Çantay da, Âl-i İmran suresinin 7. ayetinin tefsirinde Muhkem ve Müteşabih ile ilgili görüşlerini kısaca beyan etmiş, bu hususta teferruata girmeden konuyu özetlemiştir.

²⁵⁸ Hâkka:69/9.

²⁵⁹ Çantay, *a.g.e.*, 3/1082.

²⁶⁰ Daha fazla bilgi için, Bkz. Çantay, *a.g.e.*, 1/267-303; 2/666-738-740; 3/1064.

²⁶¹ Bakara: 2/85.

²⁶² Çantay, *a.g.e.*, 1/28.

²⁶³ Çantay, *a.g.e.*, 1/34.

²⁶⁴ Suyuti, *el-İtkan*, 2/3; Zurkani, *Menahil*, 2/168, Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlu*, s.128.

Örnek: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ
“(Habibim) sana kitabı indiren odur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki bunlar kitabın anası (temeli) dir. Diğer bir kısmı da müteşabihlerdir.”²⁶⁵ Çantay bu ayeti izah ederken, muhkem ve müteşabih hakkında şu açıklamaları yapmıştır: “Muhkem, manası açık olan, hakkında işkal ve tereddüt husûle gelmeyen ayetler demektir. Müteşabih ise ümmet için kastedilenin ne olduğunu bilme ümidi kesilmiş olan lafız demektir.

Müteşabih iki kısımdır: 1. Hiçbir şey anlaşılmayan lafızlardır. Kur’ân sûrelerinin başında bulunan Hurûf-u Mukatta gibi. 2. Manası akla aykırı olduğu için anlaşılması mümkün olmayan lafızlardır. Tâhâ sûresi’nin 5. âyetindeki “اسْتَوَى” ile, Fetih suresinin 10. âyetindeki “يَدُ اللَّهِ” gibi. Bunlara Müteşabihü’l mana, Müteşabihü’l mefhum denilir. Cenab-ı Hak arş üzerine müstevi oldu deyince ona cisim isbatı lazım gelir. Halbuki Allah, zamandan mekandan keyfiyetlerden münezzehtir. Bunun gibi Allah da “Yed = el” tasavvuru da bir tecsim olur ki o da Allah’ın şanına aykırıdır. Müteşabihi hükümü o lafızların hak olduğuna itikat etmek ve selefın re’yine göre tevelllerinden kaçınmaktır.”

Hasan Basri Çantay, müteşabihlerin te’vili konusunda Selefe ve Halefe ait görüşler olduğunu beyan ederek bu görüşleri şöyle aktarmıştır. Selefe göre müteşabihi te’vilden kaçınmak gerekir. Halefe göre ise müteşabihi akla, şeriat’ın zahirine yani sahih mahmiline göre te’vil etmek caizdir. “istivâ” kelimesinin Allah’ın kudreti manasına gelmesi gibi. İslam dininin dışında olan müteşabihlerin bâtil tevelleri hususunda ise müellif, bizim usûlümüzün tamamen dışındadır diyerek bu tevellere katılmadığını ifade etmiştir.²⁶⁶

3.8. İsrailiyyat Yönünden

"İsrailiyyat" israiliyye kelimesinin çoğuludur. Kelime İsrailî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hadise²⁶⁷ manasındadır. İsrailî, rivayetlere göre Hz. Ya’kûb (a.s.)’un ismi veya lâkabıdır. İslâm’a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ve Sahâbe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, israiliyyat

²⁶⁵ Âl-i İmran: 3/7.

²⁶⁶ Çantay, a.g.e., 1/82.

²⁶⁷ Zehebi, Muhammed b. Hüseyin, *el-İsrâiliyyât fi’t-Tefsîr ve’l-Hadis*, Kahire 1971, s.22-23.

kelimesinin manası içine girer.²⁶⁸ Yahudi menşeli haberler rivayetler arasında ekseriyeti teşkil ettiğinden isrâiliyyât sözü şöhret bulmuş, İslamiyet dışındaki diğer dinlerden gelen her habere, bu genel terim altında isrâiliyyât denilmiştir.²⁶⁹

Kur'ân'ı Kerîm başlangıçta, kültür bakımından gelişmemiş, saf bir zihne sahip olan Araplara nazil olmuştu. Onların zihinleri kültür bakımından terakki etmiş milletlerin kafalarını karıştıran, dinî ve felsefî cereyanlardan hiçbiriyle karışmamıştı. İşte bu Kur'ân, böyle saf hatta zihinleri boş diyebileceğimiz bir camiaya nazil olmuş ve ilk günden itibaren olduğu gibi kabul edilmişti.²⁷⁰ Ekseriyeti ümmi ve saf olan bu yeni dinin sahipleri merak ettikleri bazı şeyleri, evvelce kendilerinden daha üstün tanıdıkları Ehl-i Kitap ve bilhassa Yahudilere sorarak meraklarını gidermeye çalıştılar.

Kur'ân-ı Kerîm'in en büyük özelliği veciz ve mü'ciz oluşudur. Asıl kaynak itibarıyla ilahi vasfa malik Tevrat ve İncil'deki bazı konulara Kur'ân'da da temas edilir. Ancak Kur'ân'ın temas ettiği şeyler son derece kısa ve tafsîlattan uzaktır. Buna karşılık özde müşterek olan kıssalar, Tevrat ve İncil'de yerine göre son derece uzun ve tafsilatlıdır. İşte bundan ötürü, Sahabe gerektiğinde ehl-i kitab'a baş vurmuş, bu tafsilatı dinlemiş veya baş vurulmadan bilhassa mühtediler kanalıyla anlatılanları benimseyenler olmuştur.²⁷¹

Müellifimiz Hasan Basri Çantay, kıssalara ve İsraili haberlere çok fazla itibar etmemiş, bu gibi haberleri, Kur'ân'ın sarahatine uymayan, peygamberlik şanına yakışmayan ve sahih haberlere dayanmayan uydurmalar olarak nitelemiştir.²⁷² Genel olarak hakkında kesin nas olmayan görüş ve rivayetlere eserinde yer vermezken, bazen tefsirlerden iktibas yapmak suretiyle kısa kısa bilgiler de aktarmıştır.²⁷³ Kimi zaman okuyucunun malumat sahibi olabilmesi için israiliyyatla ilgili farklı rivayetlere değinirken, sonunda da bu tür haberlerin ne Kur'ân ile ne de Sünnet ile sabit olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁴

Şimdi de konuyla ilgili örnekleri başlıklar altında sıralayalım.

²⁶⁸ Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, D.İ.B. Yay., Ankara 1979, s.6-7.

²⁶⁹ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, 1/165; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.244; Aydemir, *a.g.e.*, s.7.

²⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 244-245.

²⁷¹ Aydemir, *a.g.e.*, s.44.

²⁷² Çantay, *a.g.e.*, 2/814.

²⁷³ Çantay, *a.g.e.*, 1/246.

²⁷⁴ Çantay, *a.g.e.*, 2/648-649.

3.8.1. İsrailî Rivayetlere İtibar Etmemesi

1.Örnek: *وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ* “Şeytanların, Süleyman’ın mülkü aleyhine uydurup takip ettikleri şeylere uydular. Halbuki Süleyman asla kafir olmadı. Fakat o şeytanlar kafirdiler ki insanlara sihri ve Babildeki iki meleğe, Harut ve Marut’a indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Halbuki onlar biz ancak fitneyiz sakın kafir olma demedikçe hiçbir kimseye öğretmezlerdi.”²⁷⁵ Çantay bu ayeti Kerîmede zikredilen iki melek ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: “Ayette zikredilen iki meleğin sihir hakkında bilgi vermesi, sihrin şerrinden korunmayı öğrenme maksadına binaendir. Bir şeyi bilmek ve öğrenmek farklı, takbik etmek farklıdır. Hatta korunma hususunda bilmek bilmemekten evladır. Haram olan içkinin kullanılmasıdır. Bıçak ekmek de keser katil de yapar. İşte Harut ve Marut’un sihir hakkında bilgi vermeleri de bu kabildendir. Bahusus onların (biz ancak imtihan için gönderilmişizdir.) demeleri de bu manayı teyit eden en kuvvetli delildir.”

Müellif, Harut ve Marut kıssası hakkında ise, Hz. Peygamberden sahih veya zayıf hiçbir hadis rivayet edilmediğini, bu konuda uydurulan hurafelere itibar edilmemesi gerektiğini, asıl olanın Allah’ın kelamı olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶

2.Örnek: *وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكاً لَأَ يَنْبَغِيَ لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ* “Andolsun biz, Süleymanı imtihan da ettik. Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdük. Sonra o yine (eski haline) döndü. Dedi ki Ey Rabbim, beni yarlığa. Bana öyle bir mülk ver ki o, benden başka hiçbir kimseye layık olmasın. Şüphesiz bütün muratları ihsan eden sensin, sen.”²⁷⁷ Müellif, ayetteki Hz. Süleyman’ın imtihanı hakkında müfessirlerin pek çok rivayetlere yer verdiğini hatırlatarak, Hz. Süleyman’ın kıssasını kısaca özetlemiş ve tüm bu rivayetlerin sahih haberlere dayanmayan Kur’ân’ın sarahatine uymayan ve peygamberlik şanına

²⁷⁵ Bakara: 2/102.

²⁷⁶ Çantay, a.g.e., 1/33.

²⁷⁷ Sâd: 38/34-35.

yakışmayan çok çirkin uydurmalar olduğunu ifade etmiştir. Bu uydurmaların müsebbibinin ise hakikatleri tağyir ve tahrif eden ehli kitap olduğunu beyan etmiştir.²⁷⁸

3.Örnek: *قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ النَّارِ ذَاتِ الْوُفُودِ* “*Tutuşturucu (malzeme ile hazırladıkları) o ateş hendeklerin sahipleri gebertilmiştir.*”²⁷⁹ Müellif bu ayeti Kerîmeyi açıklarken, (Ashab-ı Uhdut) hakkında muhtelif pek çok rivayet olmasına rağmen, bu rivayetlerin hiçbirisine itibar etmediğini açık bir şekilde ifade etmiştir.²⁸⁰

3.8.2. İsrailî Rivayetlere dair Kısa Bilgiler Vermesi

1.Örnek: *وَإِثْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأُ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ* “*Onlara Âdem’in iki oğlunun gerçek olan haberini oku. Hani onlar (Allah’a) yaklaştıracak birer kurban takdim etmişlerdi de, ikisinden birininki kabul olunmuş, öbürünün ki kabul olunmamıştı.*”²⁸¹ Müellif, ayette geçen o iki kardeşten Hâbil’in bir koç kestiğini, Kâbil’in de ekin verdiğini, kabul edilen kurban’ın ise Habil’in kurbanı olduğunu ve Kâbil’in bu duruma içerleyip kardeşine haset ettiğini Celaleyn tefsirinden nakille aktarmıştır.²⁸²

2.Örnek: *وَإِثْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأُ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ* “*(Habibim) onlara o kimsenin haberini de oku ki biz kendisine ayetlerimizi vermiştik de, o bunlardan sıyrılıp çıkmış, derken şeytan onu arkasına takmış, nihayet azgınlardan olmuştu.*”²⁸³ Müellif ayette geçen kişinin kim olduğunu açıklarken: “İsrailoğullarının bilginlerinden (Baur oğlu Bel’am) adında birisidir. Musa (a.s.) nın aleyhinde dua etmiş, bu yüzden dili göğsüne kadar sarkmıştı. Amr b. As’, Said b. Müseyyeb ve Zeyd b. Eslem’in beyanlarına göre bu adam Ümeyye b. Ebu Salt’dır. O eski kitapları okumuş, Allah’ın bir peygamber göndereceğini bilen birisiydi. Kendisi peygamber olmayı beklerken, Hz. Muhammed (s.a.s.) peygamber olarak gönderilince, ona haset etmiş ve onu inkâra kalkışmıştı. Hasen ve İbn. Kîsân’a göre bu ayet Hz. Peygamberin vasıflarını kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanıyan fakat onu inkar eden

²⁷⁸ Çantay, a.g.e., 2/814.

²⁷⁹ Bürûc: 85/4-5.

²⁸⁰ Çantay, a.g.e., 3/1166.

²⁸¹ Mâide: 5/27.

²⁸² Çantay, a.g.e., 1/162.

²⁸³ A’râf: 7/175.

Ehli Kitâb'ın münafıklarıdır” şeklindeki rivayetleri, herhangi bir görüş ve tercih beyan etmeksizin nakletmiştir.²⁸⁴

3.Örnek: رَبِّ قَدْ أَنْيَنْتَنِي مِنَ الْمَلِكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَالْحَقِّنِي بِالصَّالِحِينَ “*Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin te’vilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan, sen dünyada da, ahirette de benim yârimsin. Benim canımı Müslüman olarak al. Beni sâlihler’e kat.*”²⁸⁵ Bu ayetin tefsirinde ise müellif, ayetle fazla irtibatlı olmamasına rağmen özet olarak; “Yakup (a.s.) un Yusuf (a.s.) un yanında 24 sene ikâmet ettikten sonra vefat ettiği, nâ’sının Babası İshak (a.s.) in yanına defnedildiği, Yusuf (a.s.) un ise babasından sonra 23 sene yaşadığı, nâ’sının Nil nehrine gömüldüğü, asırlar sonra Musa Peygamberin Yusuf (a.s.) un nâ’sını bulduğu ve onu babası Yakub (a.s.) un yanına defnettiği” ile ilgili bilgileri yorumsuz bir şekilde aktarmıştır.²⁸⁶

3.9. Fıkıh Yönünden

Kur’ân-ı Kerîm’in ortaya koyduğu hükümler içerisinde, insanların sosyal hukuksal ilişkilerini ibadet ve muamelatla ilgili hususlarını düzenleyen kaideler bütünü vardır. Buna bir anlamda fıkıh diyebiliriz.

Bu prensipler, hicri II. asrın ortalarından bir asra yakın bir zamana kadar ayrı ayrı incelenmiş, ayet ve hadislerdeki mevcut hükümler konulara ayrılarak gözden geçirilmiş, Hz. Peygamberin müsaade ettiği icthad müessesesi çalıştırılarak kaideler bütünü bir ilim dalı haline gelmiştir.²⁸⁷ Daha sonra temelde aynı esaslar üzerine bina edilmiş farklı mezhepler ortaya çıkmış ve uzantıları günümüze kadar devam etmiştir. Mezhep imamları yetiştirdikleri talebeleri ile görüşlerini farklı bölgelere yayma imkânı bulmuşlar ve her biri meydana getirdikleri eserlerinde fikir ve düşüncelerini tespit ettiklerinden, aynı asırlarda ayrı bir ilim dalı halinde ortaya çıkan tefsir ilmi, ilgili ayetlerin şerhinde fakihlerin görüşünden istifade edince, gelişmekte olan fıkıh ilmi tefsirin kaçınılmaz yardımcı ilim dallarından biri olmuştur.²⁸⁸

²⁸⁴ Çantay, *a.g.e.*, 1/246.

²⁸⁵ Yusuf: 12/101.

²⁸⁶ Çantay, *a.g.e.*, 1/365.

²⁸⁷ Yıldız, Sakıp, *Fatih’in hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, İstanbul ts., s. 283-284

²⁸⁸ Han, Sıdık b. Hasan b. Ali el-Hüseyn el-Kinnûcî, *Fethu’l-Beyan fi-Mekasidi’l-Kur’ân*, Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 1992, 1/5 vd.

Hasan Basri Çantay, eserinde nadiren yer verdiği fıkıhla ilgili meselelere, yüzeysel olarak değinmiş, bu meseleler hakkında detaylı bilgi vermekten kaçınmıştır. Açıklamalarında genelde mensubu olduğu Hanefi mezhebinin görüşlerine ağırlık veren müellif,²⁸⁹ bazen de farklı mezheplerin görüş ve rivayetlerini nakletmiştir.²⁹⁰ Bununla birlikte kendi yorum ve içtihadıyla ahkam istinbatı yaptığına ve tercihlerde bulunduğu rastlanmamış, teferruatlı bilgi gerektiren kimi konularda, kısa bir açıklama yaptıktan sonra, “fıkıh kitaplarında bu konuyla ilgili detaylı bilgi mevcuttur”²⁹¹ diyerek noktayı koymuştur.

Şimdi müellifin eserinde tespit ettiğimiz, fıkıhla ilgili meseleler hakkında örnekler verelim.

1. Örnek: Nisa sûresinin 176. ayetinde *يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَا أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ* “(Habibim) senden fetva isterler. De ki; “Allah, babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkındaki hükmü (şöylece) açıklar: Eğer (erkek veya kız) evladı (ve babası) olmayan bir erkek ölür, onun (ana baba bir veya sadece baba bir) bir tek kız kardeşi kalırsa terekesinin yarısı onundur.”²⁹² Müellif ayette geçen terekenin yarısını alacak ana baba bir kardeşle ilgili olarak şu açıklamalara yer vermiştir: “Diğer yarısı asabesi varsa onun, yoksa reddeden yine hemşiresininindir. Oğlu bulunursa hemşire sakıt olur. Kızı bulunursa hemşirenin muayyen bir farzı olmaz. O asabedir. Kelalede babanın bulunmaması şarttır. Zaten baba bulunursa ale'lumum kardeşler sakıt olur. Ana böyle değildir. O kardeşleri iskat etmez, altıda bir alır.” Bu açıklamanın ardından Nisa sûresi 12. ayette geçen mirastan pay alacak kardeşin ise ana bir olan kardeş olduğunu hatırlatarak, onun mirastan altıda bir pay alacağını, dolayısıyla bu kısma girmediğini, beyan etmiştir.²⁹³

2. Örnek: *الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ* “Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız bunlara, Allah’ın dini (ni

²⁸⁹ Çantay, a.g.e., 2/602.

²⁹⁰ Çantay, a.g.e., 1/54.

²⁹¹ Çantay, a.g.e., 1/252.

²⁹² Nisa: 4/176.

²⁹³ Çantay, a.g.e., 1/154.

tatbik) hususunda acıyacağınız tutmasın."²⁹⁴ Müellif bu ayetin izahında; "Zina şer'an haddi mucip olan büyük günahlardandır. Haddin (yani şer'i cezanın) vücûbunda muteber olan şartlar akıl ve bülüğdür. Recm cezasında İhsan (yani evlilik) şarttır. Köle ve cariye olanlara haddin yarısı tatbik olunur. Onlara recm cezası yoktur. Ayetteki Celde, ete geçmemek suretiyle yalnız deriyi müteesir edecek vech ile vurmaktır. Vuruşta yalnız kürk ve palto gibi kaba elbiseler çıkarılır, diğerleri çıkarılmaz" şeklindeki fihhi açıklamaları Beyzavi, Hazin ve Medarik tefsirlerinden nakille aktarmıştır.²⁹⁵

3. Örnek: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا فَمَنْعُوهُنَّ وَسَرَاحُهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا "Ey iman edenler, mü'min kadınları nikahlayıp da sonra, kendilerine dokunmadan onları boşadığınız zaman sizin için üzerlerine sayacağınız bir iddet yoktur. O surette onları faidelendirip kendilerini güzel bir şekilde salıverin."²⁹⁶ Müellif bu ayetin tefsirinde ise, Halveti sahiha'nın Hanefi mezhebine göre cinsi münasebet yerine geçtiğini belirttiğinden sonra, Halveti Sahihayı; "Nikahlı bir erkeğin nikahlı karısıyla şer'i, hissi ve akli bir mani olmaksızın bir arada baş başa kalmasıdır" şeklinde tarif ederek, Şer'i, hissi ve akli manilerin ne olduğunu izah eder. Eğer nikahlı erkek bu manilerden her hangi biri olmaksızın nikahlı kadınıyla halvet yapar ve cinsi münasebette bulunmaksızın boşarsa o kadına mehrin tamamını verir. Kadına da ihtiyaten iddet lazım gelir. Fakat halvet o manilerden biri ile olur, temassız talak vuku bulursa, erkek mehrin yarısını verir, fakat kadına yine ihtiyaten iddet icap eder.²⁹⁷ Bu açıklamaları müellif Şeyhzadeden nakille aktarmaktadır.²⁹⁸

3.10. Kelam İlmi Yönünden

Kelam ilmi Allah'ü Teala'nın Zat ve Sıfatlarından ve nübüvvet ve itikada ait meselelerinden İslami esaslar dairesinde bahseden bir ilimdir.²⁹⁹

Her müfessirin bilmesi gereken ilimlerden biri olan "Kelam İlmi",³⁰⁰ hicri birinci asırdan altıncı asra kadar sürekli bir gelişme göstermiş, zaman içerisinde farklı görüş ve

²⁹⁴ Nûr: 24/2.

²⁹⁵ Çantay, a.g.e., 2/628.

²⁹⁶ Ahzâb: 33/49.

²⁹⁷ Çantay, a.g.e., 2/750.

²⁹⁸ Daha fazla bilgi için, Bkz. Çantay, a.g.e., 1/35-54-64-252-286; 2/603-652-860; 3/1022-1056-1163.

²⁹⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul 1972, s.5

ekoller halinde, ehl-i sünnet görüşü ile bunun dışında kalan, Mutezile, Kaderiye, Cehmiyye, Hariciye, Râfıza ve Şia olarak ortaya çıkmış, ana hatlarıyla iki ayrı düşünce etrafında incelenmiş. Müfessirler de kelâm ile ilgili konuları daha çok bu iki ayrı guruptaki mezhep ve görüşlerin fikirleri çerçevesinde ele almışlardır.

Hasan Basri Çantay'ın da üzerinde çalışmış olduğu bu eserinde kelâmî konulardan olan, tevhid, iman, sıfatullah, rü'yetullah, kaza ve kader, kabir azâbı, cinler v.s. hakkında da bilgiler verdiğini, bu bilgileri kimi zaman detaylı bir şekilde incelerken, kimi zaman da bazılarını işaretleyip yetindiği dikkat çekmektedir. Kelâmî meselelerde daha çok ehli sünnet çizgisini takip eden Çantay, Mutezile, Cebriye, Mürcie, Kaderiye ve Şia gibi çeşitli mezheplerin görüş ve münakaşalarına yer vermekten de kaçınmıştır.³⁰¹

Şimdi de Çantay'ın kelâmî ile ilgili konularda eserinde tespit edebildiğimiz örneklerle yer verelim.

3.10.1. Tevhid

1. Örnek: *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ* “Allah (o Allahdır ki) kendinden başka hiçbir Tanrı yoktur. (O, zâtı, ezeli ve ebedi hayat ile) diridir. (bâkidir.) Zâtıyla ve kemâliyle kâimdir. (yarattıklarının her an tedbir-ü hıfzına yegâne hâkimdir, her şey onunla kâimdir.)”³⁰² ayetini izah ederken; Cenab-ı Hakkın hayatının bizatihi ve lizatihi kâim olduğunu, ezeli ve ebedî olması dolayısıyla ölümden ve yok olmaktan da beri olduğuna işaret ederek, Allah'ın yaratma ve rızık verme hususunda yarattıklarına her an Hakîm ve sahip olup, her şeyin kendisiyle kaim olduğunu³⁰³ beyan etmiştir.

2. Örnek: *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ* “De ki, O Allah'tır, bir tektir.”³⁰⁴ Ayetin açıklamasında müellif, lügatte “Bir” manasına gelen “Vâhid” in Cenab-ı Hakkın sıfat isimlerinden olduğunu, öyleyse, mahiyette ve kemal sıfatlarında ona bir şey eş olmak mümkün değildir anlamına geldiğini ifade ettikten sonra, aynı manadaki (أَحَدٌ) de onun zat ismi

³⁰⁰ Suyuti, *el-İtkan*, 2/232; Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, 1/267

³⁰¹ Daha fazla bilgi için, bkz., Çantay, *a.g.e.*, 2/13-523-634-635-790-792-793-812-817; 3/-1029-1030-1098-1103-1115-1122-1137-1187-1191-1195.

³⁰² Bakara: 2/255.

³⁰³ Çantay, *a.g.e.*, 1/71.

³⁰⁴ İhlas: 112/1.

olduğunu, o sûrette, “zâtı bakımından bir” anlamına geldiğini ve bu anlamın tevhidin kat’i bir ifadesi olduğunu beyan etmiştir.

Tevhid’i ehli hakikat dilinde, Allah’ın zatını zihinlerde tasavvur ve vehimlerde, hayallerde tevehhüm ve tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek şeklinde tarif etmiş ve bunun 3 surette gerçekleştiğini ifade etmiştir. 1. Rubûbiyyetini bilmek. 2. Birliğini ikrar etmek 3. Kendisine hiç bir şeyi eş tutmamak.

Bununla birlikte Tevhid’in 3 mertebesi olduğunu beyan ederek bu 3 mertebeyi şöyle açıklamıştır; “1.Tevhid’i ef’al: Varlıkta Allah’tan başka hakiki bir müessir olmadığı hakikatına ulaşmak. 2. Tevhid’i sıfat: Bütün kudretleri ve ilimleri Allah’ın şamil ve mutlak kudret ve ilmi içinde müstağrak ve muzmahil (her şeyi kapsayan ve her şeye sirayet eden) görmek, her kemal onun hüviyet nurundan bir parıltıdır diye kabul etmektir. 3. Tevhid’i zât: Allah’ta istihlak ve fena bulmaktır. Bunun ifadesi de şudur: (La mevcûde illellah) Allah’tan başka var olan hiçbir şey yoktur.³⁰⁵ Müellif tevhid hakkındaki geniş açıklamalarını kendi ifadesiyle daha çok, hakikat ehli (tasavvuf erbabı) dilinden aktarmıştır.³⁰⁶

3.10.2. Sıfatullah

1. Örnek: *بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَتَى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* “O gökleri ve yeri yoktan var edendir. Onun nasıl çocuğu olabilir? (bu, nasıl düşünülebilir?) Onun bir eşi de yoktur. Her şeyi O yaratmış ve O, her şeyi hakkıyla bilendir.”³⁰⁷ Ayetini tefsir ederken Allah’u Teala’nın değişmez 3 sıfatı olduğunu beyan eder ve o sıfatları Hücetullâhi’l Bâliğa’dan naklederek şöylece açıklar; “1. İbda: Bir şeyi bir şeyden olmayarak var etmek demektir. Bu ayette olduğu gibi. Çünkü o şey maddesiz olarak ketm-i ademden çıkmış oluyor. 2. Halk: Bir şeyi bir şeyden var etmek demektir. Nitekim Allah (c.c.) Âdem (a.s.) i topraktan, cinni dumansız ateşten yarattı. 3. Tedbir: Bütün mevâlid âlemini (tabiatı) idare etmek demektir.³⁰⁸

³⁰⁵ Çantay, a.g.e., 3/1231.

³⁰⁶ Dihlevi, Şah Veliyullah, *Hücetullâhi’l-Bâliğa*, (trc. Mehmet Erdoğan), İz Yay. İstanbul 2001, 1/ 217-218.

³⁰⁷ En’âm: 6/101.

³⁰⁸ Çantay, a.g.e., 1/200.

2. Örnek: فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ “(Öyle ya, o hak kelâmıdır. Padişahlar) padişah (ı) olan, Hak olan Allah (in şânı) çok yücedir”³⁰⁹ ayetini izah ederken, “Allah (c.c.) zâtında ve sıfatlarında mahluklara benzemekten münezzehtir. Zâtı zâtlarına benzemediği gibi, sözü de sözlerine benzemez. Emri de nehyi de nâfizdir. Vâdinden ümit uyanır, vaîdinden (tehdidinden) korkulur”³¹⁰ şeklinde açıklamalarda bulunmuş, Allah’ın sıfatları hakkında kısaca bilgi vermiştir.³¹¹

3.10.3. Rü’yetullah

1. Örnek: إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ “Rablerine bakacaktır”³¹² ayetini açıklarken, Ehl-i sünnet’e göre Allah (c.c.) ı görmenin aklen imkansız değil, mümkün olduğunu ve bu görme işinin gerçekleşmesi hususunda ittifak ettiklerini beyan etmiştir. Dolayısıyla mü’minlerin Cenab-ı Hakkı göreceklerini, kâfirlerin ise “Mutaffifin” sûresinin 15. ayeti gereğince bundan mahrum kalacaklarını ifade etmektedir. Devamında müellif, Mu’tezile, Hâriciler ve Mürcie’nin, “Cenab-ı Hakkı onun kullarından hiç kimse göremez. Onu görmek aklen imkansızdır” şeklindeki fikirlerini eleştirerek onların bu düşüncelerini apaçık bir hata ve çirkin bir cehalet olarak nitelemektedir. Çünkü gerek Kur’ân’ın gerek sünnetin gerek Ashab-ı kirâm’ın, gerek bunlardan sonra gelen bütün eslâfın hep birbirine uygun ve muzahir delilleri Cenab-ı Hakkı görmeyi ispat etmişlerdir diyen müellif, Müslümanların Cenab-ı Hakkı göreceklerini, imandan mahrum olanların ise, Cenab-ı Hakkı görmekten de mahrum olacaklarını beyan etmektedir.³¹³

2. Örnek: مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى “(Peygamberin) göz (ü gördüğünde) ağmadı, (onu) aşmadı da.”³¹⁴ Hasan Basri Çantay bu ayeti izahında; Peygamberimiz (s.a.s.)’in miraç gecesi Rabbini görüp görmediği hakkında selef ve halef ihtilaf etmiştir. Hz. Aişe (r.a.), İbn. Mesut (r.a.), muhaddislerden ve kelimcilerden bir gurup bu durumu kabul etmezken, İbn. Abbas (r.a.)’a göre, Hz. Peygamber miraç gecesi Cenab-ı Hakkı görmüştür. Musa (a.s.)’nın dünyada ru’yet istemesi, Cenab-ı Hakkı görmenin caiz olduğuna delil teşkil etmektedir. Çünkü hiçbir Peygamber Rabbine karşı caiz olanla

³⁰⁹ Tâhâ: 20/114.

³¹⁰ Çantay, a.g.e., 2/576.

³¹¹ Daha fazla bilgi için, Bkz. Çantay, a.g.e., 1/247.

³¹² Kıyâme: 75/23.

³¹³ Çantay, a.g.e., 3/1119.

³¹⁴ Necm: 53/17.

olmayandan cahil değildir. Ru'yet meselesinde asıl olan bu ümmetin en yüksek âlimi ve merci İbn. Abbas (r.a.) ın hadisidir. İbn. Ömer (r.a) bu bapta ona müracaat etmiş, Hz. Peygamberin miraç gecesini Cenab-ı Hakkı görüp görmediğini sormuş, o da “gördü” cevabını vermiştir. Dolayısıyla Hz. Aişe (r.a.)’nin kavli, işittiği bir hadise değil, ayetleri kendi içtihadınca tefsirine aittir³¹⁵ şeklindeki açıklamaları, Hâzinden naklederek aktarmıştır.

3.10.4. Kaza ve Kader

1. Örnek: *فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ* “İşte biz (bunu) kudretimizle yaptık. Demek (biz) ne güzel kâdirler (iz)!”³¹⁶ ayetini açıklarken, kaza ve kader’in farklı kişilerce yapılan tariflerine yer vermiş ve bu tarifleri şöyle nakletmiştir: “İmam Rağıb’a göre Kader; bir şeyin kemmiyyetini (zaman, mekan, ve kuvvet gibi büyüyüp küçülmesi mümkün olan her şeyi) açığa çıkarmak demektir. Takdir kelimesi kudret vermek manasına da gelir. Allah (c.c.) ın eşyadaki takdiri ise iki şekilde olur. 1. Ona kudret vermek suretiyle 2. Hikmetinin gerektirdiği şekilde ona hususi bir miktarda, hususi bir sûret vermekle.

Seyyid Şerif’e göre ise “Kader”, mümkün olan şeylerin birbiri ardınca kazâyâ uyar sûrette yoktan varlığa çıkmasıdır. “Kaza” ile aralarındaki fark şudur; “Kaza” bütün varlıkların levh-i mahfuzda toplu bir sûrette var olması demekken, “Kader”, şartları hâsıl olduktan sonra âyandan dağınık ayrı ayrı zuhurudur. Kimilerine göre ise “Kader” Allah (c.c.) ın, umur ve şüûnü vukua getirmeden evvel takdir etmesi, “Kaza” da o takdiri yerine getirmek için yoktan fiil haddine çıkarmasıdır.”³¹⁷

2. Örnek: *فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ* “Ki mahfuz bir levhadadır (o).”³¹⁸ Müellif bu ayeti izah ederken; Âlemin yaratılışından sonuna kadar ne olup bitecekse Allah hepsini takdir ve kazâ edip yazmış, mahluklarda olduğu gibi zuhûra gelmiş, sâbit olmuştur. Buna, Kur’ân’ı Kerîm’de de vârit olduğu üzere, gah “levh-i mahfuz”, gah “kitâb-ı mübîn”, gah “imâmı mübîn” denilir şeklindeki açıklamaları İmam Gazali’den naklederek aktarmıştır.³¹⁹

³¹⁵ Çantay, a.g.e., 3/973.

³¹⁶ Mürselât: 77/23.

³¹⁷ Çantay, a.g.e., 3/1131.

³¹⁸ Bürûc: 85/22.

³¹⁹ Çantay, a.g.e., 3/1169.

3.10.5. Kabir Azabı

1. Örnek: *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبَلُّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ* “Her can ölümü tadıcıdır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de, şer ile de deniyoruz. (Nihayet yine) ancak bize döndürüleceksiniz.”³²⁰ Çantay bu ayeti izah ederken, Allah’a ve âhîret gününe inanmayanların, Cehmiyye ve Hâricilerin; “Ölüm yok olmaktır, haşir neşir hayır ve şerre terettüp eden âkibetler yoktur. İnsanın ölümü de, hayvanların ölümü, otların kuruması gibidir. İnsan kabrinde haşir vaktine kadar ne azap, ne nîmet görmez. Ruh bâkidir. Ölümle yok olmaz. Sevaba kavuşan da, azaba uğrayan da cesetler değil ruhlardır. Cesetler asla dirilmez haşredilmez” gibi düşüncelerini haktan yüz çeviren, ayetlere haberlere aykırı olanların bozuk fikirleri olduğunu beyan etmiştir. Ölümün manası ise ancak bir hal değişimidir diyerek, ruh cesetten ayrıldıktan sonra da, ya azap görmek, ya da nimete kavuşmak üzere bâki kalır şeklindeki ehli sünnetin görüşüne yer vermiştir.³²¹

2. Örnek: *مِمَّا خَطَبَاتِهِمْ أُعْرِفُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا* “Bunlar günahlarından dolayı suda boğuldular. Ardından da (büyük) bir ateşe atıldılar.”³²² Müellif Çantay, bu ayetin kabir azabı veya ahiret azabı gibi manalara geldiğini belirttiikten sonra, ayette geçen (f) harfinin tâkip için olması hasebiyle kabir azabı manasına delil teşkil ettiğini tefsirlerden naklederek aktarmıştır.³²³

3.11. İşârî-Tasavvufî Yönden

İşârî tefsir “yalnız tasavvuf erbabına açılan ve zahir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli anlamlara ve işaretlere göre Kur’ân-ı tefsir etmek” demektir.³²⁴ Bu tefsir, sûfinin kendi fikirlerine değil, bulunduğu makam itibariyle kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanır. Bu tür tefsirler, nazarî ve iş’arî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Nazarî sûfi müfessirler, Kur’ân-ı tetkiklerine ve felsefi görüşlerine dayandırıp onu arzu ettikleri şekilde manalandırmışlardır. Bu bir keyfiliktir. İşârî müfessirler ise manası ile

³²⁰ Enbiya: 21/35.

³²¹ Çantay, *a.g.e.*, 2/585.

³²² Nûh: 71/25.

³²³ Çantay, *a.g.e.*, 3/1097.

³²⁴ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, 2/352.

müşahedesindeki halavettir diyerek, tasavvuf erbabının ayette geçen kelimeler hakkındaki açıklamalarına yer vermiştir.³²⁹

2. Örnek: *بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ* “(Böyle iken) aralarında yekdiğlerine tecavüz etmeye mani bir perde vardır.”³³⁰ Müellif ayette geçen “Berzah” kelimesini, Sûfî ıstılahına göre izah ederek, farklı görüşlere yer vermiştir. Şöyleki “Berzah”: 1. Ruh-i âzam 2. Kesif cisimlerle mücerret ruhlar arasında perde olmak itibariyle “Misal âlemdir.” 3. Cennetle cehennem arasında bir hattır. Yani insan ile onun ulaşacağı yüce menziller arasında perde olan engellerdir. İshrakiyyeye göre “Berzah” cisimdir. Çünkü cisim bir perdedir. (Kâşânî)’ye göre, birinci deniz beden, ikinci deniz rûhu mücerret, bunların kavuşma yeri insanın vücûdu, berzah da hayvânî nefstir şeklindeki açıklamaları Hücetullâhi’l Bâliğa Tercemesi ve Şerhi adlı eserden nakletmiştir.³³¹

3. Örnek: *يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ* “*Ey itmi’nâna ermiş ruh!*”³³² ayeti izah ederken müellif “Nefsi mutmeinne”yi farklı şekillerde şöyle açıklamıştır: Kalp nuru ile tam bir sûrette nurlanan, mezmum sıfatlardan kurtulan, güzel huylarla huylanan ruh demektir. Veya zikrullah ile itmi’nâne ermiş ruhtur. Çünkü nefis, sebepler ve müsebbepler silsilesi içinde ilerleyerek Vacib-ül vücûda yükselir ve onun marifeti önünde karar kılar ve ondan gayriden müstağni olur, ya da hakikate ermiş, bu sayede kendisinde hiçbir şüphe ve tereddüt kalmamış olan nefis, ne bir korku, ne de bir tasa ile ızdırâba düşmeyen emin ruhtur.³³³

3.11.2. Ayetleri Mutasavvıfların Görüşlerine Dayanarak İzah Etmesi

1. Örnek: *أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَىٰ عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِن كُنتُ لَمِنَ السَّآخِرِينَ* “(O azap günü) her nefsin Allah yanında işlediğim taksirlerden dolayı vay hasret (ve nedamet) ime! Hakikat, hakikat ben (onun diniyle, kitabıyla) eğlenenlerdendim diyeceği,”³³⁴ Çantay, bu ayetin izahında; “Berzah âleminde (kabirde) insanların sayılamayacak kadar çeşitli tabakaları vardır. Bunların başlıcaları dördtür. 1. Yekaza erbâbı (kabrinde uyanık olanlar.) Bunlar aykırı veya uygun (hâletlerinin kaynakları

³²⁹ Çantay, a.g.e., 3/931.

³³⁰ Rahmân: 55/20.

³³¹ Çantay, a.g.e., 3/990-991

³³² Fecr: 89/27

³³³ Çantay, a.g.e., 3/1180

³³⁴ Zümer: 39/56

olan) nefisleri (ruhları) ile ya azaba uğrarlar, ya da nimetlere kavuşurlar. Bu ayette o sınıf insanların haline işaret buyrulmuştur. Ehlullahtan bir zümre gördüm; Ruhları durgun ve engin su ile dolu havuzlar haline gelmişti. Bir havuz ki onu fırtınalar bile harekete getiremiyor, öğlenin kızgın güneşi vurduğu zaman o su yekpare bir nur kesiliyordu. O nur ya Hakkın rızasını kazanan amel ve hareketlerin, ya daimi zikrin, ya da Hak rahmetinin bir nurudur. 2. Kaynakları bakımından birinci sınıfa yakın olanlar. Fakat onlar tabî bir uyku sahipleridir. Yani kabri uyku ve rüya içinde geçirirler. Hisselerine hep rüyalar düşer” şeklindeki açıklamaları Hücetullâhi’l Bâliğa’dan naklederek aktarmış ve musannifin kabir hallerine dair bazı keşifleri açığa çıkardığını beyan etmiştir.³³⁵

2. Örnek: أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ “(Habibim) Rabbinin fil sahiplerine nasıl (muamele) ettiğini görmedin mi?”³³⁶ müellif, ayette geçen fil hadisesinin ne zaman vuku bulduğuna dair bilgi verirken, Ahmet b. el-Mübârek’in bu hususu mürşidi Abdülaziz Ed-debbağ’a sorduğunu ve onun da bu konuyu şöyle açıkladığını beyan etmiştir: “Resûlullah (s.a.s.) Fil vâkası yılında, fakat o olaydan evvel dünyayı şerefliendirdi. Onun varlığı bereketiyledir ki, Allah (c.c) fil ashabını defetmiştir.” Ahmet b. el-Mübârek diyor ki; Hz. Peygamber’in fil vakâsından ne kadar evvel dünyaya geldiğini sormadım. Eğer sorsaydım muhakkak ki onu da tayin ve ifade ederdi. Sen onun verdiği cevapları öz kaynağından nasıl telakki ettiğini bir işitseydin, Cenab-ı Hakkın en büyük ayetleri karşısında kaldığını anlardım.³³⁷ Müellifimiz Hasan Basri Çantay, ayetle ilgili yapılan tüm bu açıklamaları el-İbriz’den nakletmiştir.

3. Örnek: Leyl sûresi 10. ayetin izahında müellif, “İnsanın meleklik kuvvetiyle hayvanlık kuvveti arasında daima bir itişme ve çekişme olduğunu, meleklik kuvvetinin insanı yücelteceğini, hayvanlık kuvvetinin ise alçaltacağını vurgulamıştır. Hayvanlık üstün gelip de eserleri galebe ederse, meleklik kuvvesi siner ve gizlenir. Cenab-ı Hakkın aslî ve kesbî isti’dâdın icap ve temâyülüne göre nizam ve intizamı vücûda getirmekte özel bir inâyeti vardır. Eğer o isti’dat, hayvanca haller kazanmaya çalışırsa onun husûlüne yardım eder. Ona uyan şeyleri kendine kolaylaştırır. Eğer meleklik haletlerini kazanmak isterse ona da o hususlara uygun şekillerde yardım eder, kolaylık verir”

³³⁵ Çantay, a.g.e., 2/833

³³⁶ Fîl: 105/1.

³³⁷ Çantay, a.g.e., 3/1221.

şeklinde insandaki hayvanlık kuvvesi ile meleklik kuvvesi hakkındaki bilgileri Hucetullâhi'l Bâliğa'dan nakletmiştir.³³⁸

3.12. Lügat Yönünden

Aklî tefsir kaynaklarının en önemlisi sayılan lügavi kaynak, kelimelerin veya kelimelerin birleşmesinden meydana gelen terkinin manasının anlaşılmasını hedef edinir.³³⁹

Usûl-i tefsir uleması müfessir olmanın şart ve adabını tespit ederken bilinmesi gereken belli konular arasında önce lügat, sonra nahiv, tasrif, iştikak daha sonra da meâni, beyan ve bedi sanatlarını sayarlar.³⁴⁰ O halde bir ayetin manasına açıklık getirmek daha doğrusu ayetin zahirine nüfuz edip anlamak bu esaslara sahip olmak sûretiyle gerçekleşir.

Müellifimiz Hasan Basri Çantay, ayetleri izah ederken sık sık ayetlerde geçen bazı kelimelerin manalarını ele almış, onları izah etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de yerine göre bu kelimeleri doğrudan, herhangi bir atıfta bulunmadan ya kendisi izah yoluna gitmiş, ya da lügatçilerden naklederek aktarmıştır. daha çok Rağib el-İsfehani'nin Müfredat isimli eserinden istifade eden müellif, izah ettiği kelimeleri, nadiren de olsa hadislere veya Arapların kullanımına dayandırmıştır.³⁴¹

3.12.1. Kelimelerin Manasını Hiçbir Nakle Dayandırmaksızın Vermesi

1. Örnek: Bakara sûresinin 3. ayetinde geçen “Gayb” kelimesini izah ederken; “Gayb, lügatte bir şeyin gözden gizlenmesi ve gözden gizli kalan şey demektir. Sonra duygulardan ve insan ilminden gizli kalan her şeyde kullanılmıştır. Bir şeyin gayb ve gâib olması, Allah'a göre değil insanlara göredir. Çünkü Allah'tan hiçbir şey gizli kalmaz şeklindeki açıklamaları herhangi bir nakle dayandırmaksızın bizzat kendisi yapmıştır.³⁴²

³³⁸ Çantay, *a.g.e.*, 3/1187.

³³⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, 1/265.

³⁴⁰ Suyuti, *el-itkan*, 2/231.

³⁴¹ Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/13-24-41-52-67-68-76-87-96-104-148-155-288-343-366-207-223-232-238-239-244-246-248; 2/499-506-511-519-605-632-660-687-752-824; 3/909-930-1022-1025-1042-1046-1087-1131-1156-1198-1219.

³⁴² Çantay, *a.g.e.*, 1/13-14.

2. Örnek: *يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ* “(Allah) hikmeti kime dilerse ona verir.”³⁴³ Müellif ayette geçen “hikmet” kelimesinin, Kur’ân, Peygamberlik, ilim ve amel, fıkıh, ince marifet, icad, eşyayı tam yerine ve mertebesine koymak, doğru işlere ikdam, ilahi huylarla huylanmak, ilahi emirleri tefekkür, ilahi nur, vera, haşyet, taât, din, her şeyi doğruya irca, ruhun itmi’nan ve sükûnu, ilahi işaret, ledün ilmi, dini öğütler gibi pek çok manalara geldiğini beyan etmiştir.³⁴⁴

3. Örnek: *وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ* “*Hani şu kasabaya girip dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yiyin*”³⁴⁵ ayetinde geçen “Karye” hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur; “Karye, insanların toplandığı yer demektir. Şehre, kasabaya ve köye şamildir. Kur’ân-ı Kerîm’de Mekke’ye “Ümmül-kurâ” (şehirlerin anası), Mekke ile Tai’f’e, “Karyeteyn” (iki karye) denilmiştir. Yasin sûresindeki “karye”³⁴⁶ den maksat ise rivayetlere göre, Antakya şehridir. Bu ayetteki karyeden maksat Kudüs kasabasıdır. Ayrıca Eriha diyenler de olmuştur.³⁴⁷

3.12.2. Kelimelerin Manalarını Lügatçilerin Görüşleriyle İzah Etmesi

1. Örnek: *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا* “*Şüphesiz ki Allah ve melekleri o peygambere çok salât ederler. Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selam verin*”³⁴⁸ ayette geçen “Salât” kelimesini şöyle izah etmiştir; “Salât”, lügat ehlinden bir çoğuna göre dua, tebrik, temcit ve tâzim manalarına gelir. İmam Rağıb’a göre, Cenab-ı Hakkın ve Peygamberinin Müslümanlar hakkındaki salâtı, onları tezkiye ve ilahi rahmete mazhar kılmasıdır. Seyyid Şerif, Allah’tan salât, rahmet, meleklerden istiğfar, müminlerden hayır duâdır izahını, Allah’tan Peygamberine salâtın manası ziyade-i rahmettir. Gayrilerine salâtı ise, rahmet ve tezkiyedir demiştir. Mücahid’e göre ise Allah’tan salât Tevfik ve ismet, meleklerden avn ve nusret, ümmetten ittiba’dır. Bazılarına göre ise, Rabbin Peygamberine salâtı onun şerefi i’la ve terkim, meleklerin salâtı, onun mükerreriyetini izhar, ümmetin salâtı, da onun şefâatini taleptir demiştir. Külliyyatı Ebilbeka’da ise, meleklerden salâtın

³⁴³ Bakara: 2/269.

³⁴⁴ Çantay, a.g.e., 1/76.

³⁴⁵ Bakara: 2/58.

³⁴⁶ Yâsin: 23/13.

³⁴⁷ Çantay, a.g.e., 1/24.

³⁴⁸ Ahzâb: 33/56.

manası atf (esirgemek) tir. Cenab-ı Hakka nispet edilince ya kullarını melekleri nezdinde sena etmesi demek olur ya da kemali rahmeti manasınadır. Seyyid Mürteza Ezzebidi ise, Peygambere salât, onun şerefini izhara ve şanını ta'zim ve terkime i'tinadır.³⁴⁹ Çantay, yapılan tüm bu açıklamaları Beyzavi tefsirinden naklederek aktarmıştır.

2. Örnek: *إِنَّمَا يُوقَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ* “Ancak sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir.”³⁵⁰ müellif ayette geçen “Sabr” kelimesinin lügatte bir kimseyi bir şeyden alıkoymak, nefsi darlık halinde iken zapt etmek anlamlarına geldiğini beyan etmiştir. Örfteki Müfredat-ı Rağıb’a göre olan anlamı ise, nefsi aklın ve şeriatın iktiza ettiği vech ile, yahut onların habs ve zaptını istediği şeylerden tutmaktır. Umumi bir lafızdır. Bulunduğu mevkilere göre adlar alır. Örneğin nefsi, bir musibetten habsetmeye “Sabr” denilir. Bu kelimenin zıddı ise, mihnetlere, zorluklara tahammül etmemek, şikâyet etmek anlamında kullanılan “Ceza” kelimesidir diyerek açıklamada bulunmuştur.³⁵¹

3. Örnek: *كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سَجِّينٍ* “Sakın (hileye sapmayın. Ahiret hesabını unutmayın). Çünkü kötülerin kitabı muhakkak ki “Siccin” dedir.”³⁵² Müellif, ayette geçen “Fücûr” kelimesini izah ederken; “Fücûr” kelimesi “Fecr” gibi bir şeyi genişlemesine yarmak demektir. Lâzımı manaları ise, ma’siyetlere, günahlara girişmek, zina etmek, fasık olmak (hak yolundan çıkmak), yalan söylemek, isyan ve muhalefet, bir şey fasit ve helak olmak, haktan yüz çevirmektir. Takva’nın zıddıdır. Fücûr sahibine “Fâcir” denilir. İmam Rağıb’a göre ise “Fücûr”, diyanet perdesini yırtmaktır. “Fâsık”, “Kafir” den, “Zâlim”, “Fasık” tan umumidir. Kâfire de, Fasık’a da “Facir” denilir şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.³⁵³

3.13. Şiirle İstîşhat Yönünden

Şiir (şear) maddesinden bir mastar olup, lügatta bilmek anlamak, bir nesnenin bütün incelik ve özelliklerini zeka ve akılla kavrayıp anlama manasındadır.³⁵⁴

İstılahta ise şiir, vezinli ve kafiyeli söylenmiş manzum söz demektir.³⁵⁵

³⁴⁹ Çantay, *a.g.e.*, 2/752.

³⁵⁰ Zümer: 39/10.

³⁵¹ Çantay, *a.g.e.*, 2/824.

³⁵² Mutaffifin: 83/7.

³⁵³ Çantay, *a.g.e.*, 3/1156.

³⁵⁴ İbn. Manzur, *a.g.e.*, 4/409.

Müfessirler Kur’ân-ı Kerîm’in lafızlarının ihtiva ettiği manaları tayin ve tespit etmek maksadıyla başlangıçtan beri Arap şiiri ile istişhata bulunmuşlardır.³⁵⁶

Müellifimiz Hasan Basri Çantay’ın edebiyatla olan ilişkisi çocukluk yıllarından itibaren başlar. İdâdiyi bıraktığı sene Mutasarrıf Ömer Bey’e gönderdiği 50 beyitlik şiir çok beğenilmiş ve bu vesileyle memuriyet hayatına ilk adımını atmıştır.³⁵⁷ Daha sonraki yıllarda da yazmış olduğu pek çok şiirle kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Edebiyata ve şiire son derece düşkün olan müellif, eserinde şiire çok az yer vermiş, uzun uzadıya şiirlerle istişhaddan kaçınmıştır. Kanaatimizce böyle bir metodu benimsemiş olması eser hacminin daha fazla genişlememesi içindir.

Şimdi de müellifin eserinde şiirlerle istişhata bulunduğu örnekleri verelim.

1. Örnek: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ “*Ey iman edenler, siz nefisleriniz (i islah etmey) e bakın. Kendiniz doğru yolu bulunca sapanlar size zarar vermez.*”³⁵⁸ Ayetin izahında müellif, doğru yolu bulmak kaydında, insanlara iyiliği tavsiye etmek ve kötülükten vazgeçirmeye çalışmak görevinin de olduğunu beyan etmiş ve bu manayı desteklemek için bir şiir aktarmıştır.

Zenbilli’ye sormuş biri: “Ey müfti âlim,

Eşratı Kıyamette nedir en mütekattim

Bir şartı mühim?” Der ki çekip hattı cevabın:

Allah’ü Teâla bilir emmâ, “Neme lâzım

2. Örnek: لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى “*Ki onlar “Mele’i a’lâ” ya kulak verip dinleyemezler*”³⁵⁹ ayetin tefsirinde Çantay “Mele” kelimesi hakkında açıklamalarda bulunmuş ve “el-muallekâtü’s-Seb’a” şairlerinden Lebid’in şu mısralarına yer vermiştir.

Teemmel sutuur-el kâinatı feinnehâ

Min-el melei-l a’la ileyke resâilü

³⁵⁵ Beyûmi, Muhammed Recep, *el-Beyânu’l-Kur’ânî*, Mecmau’l Buhau’l- İslamiyye, 1971, s.86.

³⁵⁶ Aydemir, Abdullah, *Büyük Tefsir Bilgini Şeyhu’l-İslam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, D.İ.B. Yay. Ankara ts., s.227.

³⁵⁷ Uğur, a.g.e., s.2-3.

³⁵⁸ Maide: 5/105.

³⁵⁹ Sâffât: 37/8-9.

Ve kad hutta fihâ, lev teemmelte satrehâ:

Elâ küll-ü şey'in maa hale-llahe bâtilü

Türkçesi: kâinatın bütün satırları, iyi düşün ki, Mele'i a'ladan sana (hitabeden) risalelerdir. Onlarda yazılanların hulasası da teemmül edersen, şundan ibarettir. “Gözünü aç. Allah'tan başka her şey batıldır.”³⁶⁰

3. Örnek: Asr suresinin 3. ayetini izah ederken, surenin faziletiyle ilgili farklı kişilerce yapılan açıklamaları dile getirmiş, konuyu M. Âkif Ersoy'un şu mısralarına yer vererek noktalamıştır:

Haalikin nâmütenâhi adı var, en başı “Hak”

Ne büyük şey kul için hakkı tutup kaldırmak!

Hani ashâb-ı kirâm ayrılalım derlerken,

Mutlaka sûre-i “Vel asr”ı okurmuş, bu neden?

Çünkü meknûn o büyük sûrede asâr-ı felah

Başta imân-ı hakiki geliyor, sonra salah

Sonra hak, sonra sebat: İşte kuzum insanlık

Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık.

Müellifimiz Hasan Basri Çantay, yukarıda verdiğimiz örneklerle birlikte eserinin 11 yerinde şiirle istiṣhatta bulunmuştur. Arapça Türkçe ve Farsça olarak naklettiği şiirleri, bazen ayetin manasını teyit için, bazen de bir kelimenin manasını açıklamak için getirmiştir. Bununla birlikte Arapça ve Farsça şiirlerin tercümesini vermeyi de ihmal etmemiştir.³⁶¹

3.14. Sarf Nahiv Yönünden

Sarf ve nahiv bilgileri, Arap dilbilgisinin en önemli iki bölümünü oluşturmaktadır. Sarf, “istenilen manayı elde etmek için kelimenin aldığı şekillerden bahseden bilgi dalıdır.

³⁶⁰ Çantay, *a.g.e.*, 2/792.

³⁶¹ Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/248-304-364-565; 2/715; 3/1073-1122-1165.

Diğer bir tarife göre, kelimenin istenilen manaya göre çeşitli şekillere çevrilmesinden bahseden bir ilimdir. Nahiv ise kelimelerin birbirine rabt ve izafet ve amel eylemlerine müteallik olan kaideleri içine alan ilimdir. Lügat manası yol cihet demektir. Çünkü Arap dilinin usûlüne ulaştırılan bir ilimdir.³⁶²

Bir başka tarife göre nahiv, “bir takım kaidelerle i’rab, bina ve bu ikisinin dışındaki durumlarda terkiplerin hallerinin kendisiyle bilindiği veya asıllar vasıtasıyla kelâmın sıhhat ve fesâdının bilindiği şeydir.”³⁶³

Arapça indirilmiş olan Kur’ân’ı Kerîm’in³⁶⁴ anlaşılması ve tefsir edilmesi için sarf ve nahiv bilgilerinin çok büyük rolü vardır. Çünkü kelime ve cümlelerin delaleti ile maksatların asıl ve dayandıkları gramer ve sentaks sayesinde anlaşılır. Fail mefulden, mübteda haberden, bu bilgilerin yardımıyla ayırt edilir.³⁶⁵

Hasan Basri Çantay da bu özelliklere önem vermiş, ayetlerin anlaşılması noktasında bu iki ilimden yararlanmıştı. Kelimelerin bir takım kâide ve prensipler neticesinde kazandığı manalara ve vezinlere de değinmiştir.

3.14.1. Sarf İlmiyle İlgili Olarak Verdiği Bilgilere Örnekler

1. Örnek: *“وَمَا يَنْبَعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا”* *“Onların çoğu (kupkuru bir) zandan başkasına tabi olmaz. Hakikatte zan ise haktan hiçbir şeyin yerini tutmaz”*³⁶⁶ ayetini açıklarken; “La yuğni” lafzı celilinin mastarı olan “iğna” bir şeye kifayet edip yerini tutmak demektir. Bunun sülasisi olan “ğına, mağna, ğunye, ğunyan” da öyledir. Araplar “Malehu anhü ğinen” (mağnen, ğunyetün, ğunyanün) derler ki onun kifayeti ve istiğnası yoktur. Behemehal ona muhtaçtır manasınadır” şeklinde sarf ile ilgili vezin bilgilerine yer vermiştir.³⁶⁷

2. Örnek: Nur suresinin 60. ayetinde geçen “el-kavaid” kelimesi ile ilgili olarak da şu açıklamalarda bulunmuştur: “Kavaid” “Kaaid” in cem’idir. Ahirine te’nis taşı gelmemesi, ihtiyarlığından dolayı hayızdan, evlattan kesilmiş kadınlara ihtisasından

³⁶² Rida, Ahmet, *Mevsuatun Lugaviyyetun Hadisetun*, Beyrut 1960, 5/419.

³⁶³ el-Curcani, Seyyid Serif, *Kitabu’t-Tarifat*, İstanbul 1318, s.214.

³⁶⁴ Yusuf: 12/2

³⁶⁵ İbn Haldun Ebu Zeyd Abdurrahman, *Mukaddime*, M.E.B.Basımevi, İstanbul 1986, s.173-174

³⁶⁶ Yunus: 10/36.

³⁶⁷ Çantay, a.g.e., 1/314.

dolayıdır, “Haiz” gibi. Kelime “Kuud = oturmak” manasında te’nis edilmiş olsaydı bu sûretle “Kaaide, Kaidât” denilmek lazım gelirdi.”³⁶⁸

3. Örnek: يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ “Gökten yere kadar her işi O tedbir eder”³⁶⁹ ayetinde geçen “tedbir” lafzının “dbr” kökünden türemiş tef’il babından olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla mana, kullara nazaran bir işin sonundaki hayrı düşünerek gereğini tayin etmek, Allah’a nazaran ise umûru hikmetine göre idare ve tasarruf buyurmaktır” şeklindedir.³⁷⁰

3.14.2. Nahiv İlmiyle İlgili Olarak Verdiği Bilgilere Örnekler

1. Örnek: الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَنِ “O gün hak (ve sabit olan) mülk çok esirgeyen (Rabbin) dir”³⁷¹ ayetin açıklamasında Çantay, “el-mülk” mübteda, “yevmeizin” onun zarfı, “el-hakk” sıfatıdır ki “Sabit” demektir. Çünkü o gün her mülk zeval bulur. Allah’ın mülkünden başka bir şey kalmaz “Lirrahman” mübtedanın haberidir” diyerek nahiv ilmiyle ilgili bilgilere temas ederek ayeti izah etme yoluna gitmiştir.³⁷²

2. Örnek: وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى “Kim nefsinin (bilkülliyeye) Allah’a, Onu görür gibi teslim eserse muhakkak ki o, en sağlam kulpa yapışmış olur.”³⁷³ Müellif bu ayeti tefsir ederken, fiilin burada Lafza-i Celâle “bela” edatıyla, “bela men esleme vechehü lillahi” kavline ise lâm ile tadiye ettiğini beyan etmiştir. Öyleyse birinci şekle göre mana; nefsinin tamamen Allah’a teslim etmek, yalnız ona güvenip dayanmak, bütün işlerini Allah’a havale etmek, ikinci şekle göre ise, zatında ve nefsinde Cenab-ı Hakka ihlas ve samimiyet göstermek şeklindedir diyerek, nahivle ilgili bilgilerden yola çıkarak mananın değişebileceğine işaret etmiştir.³⁷⁴

3. Örnek: İnşirâh suresinin 6. ayetini izah ederken şöyle der: “Âyetlerde iki defa zikredilen “El-usr = Güçlük” marifedir. İkisi de aynıdır. “Aynı güçlük” demektir. “Yüsren = kolaylık” lar ise “Nekre” dir. “Başka başka kolaylık” demektir. O halde

³⁶⁸ Çantay, a.g.e., 2/640.

³⁶⁹ Secde: 32/5.

³⁷⁰ Çantay, a.g.e., 2/735.

³⁷¹ Furkan: 25/26.

³⁷² Çantay, a.g.e., 2/647.

³⁷³ Lokman: 31/22.

³⁷⁴ Çantay, a.g.e., 2/731.

Cenab-ı Hak bir güçlüğe mukabil iki kolaylık ihsan etmiştir.”³⁷⁵ Müellif burada, marife ve nekre ayırımının manaya ne şekilde tesir ettiğini beyan etmiştir.³⁷⁶

3.15. Belâgat Yönünden

Belâgat, lügatte varmak ve ulaşmak demektir. Terim olarak en veciz tabiriyle insan nefsinde etki bırakarak hâlin muktezasına göre söz söylemektir.³⁷⁷ el-Bâkılânî Kur’ân’ın bütün aksamının fesahat ve belâgatınca aynı mertebede olduğunu, her kelime ve cümlenin fesahatın en yüksek derecesinde bulunduğunu söylemiştir.³⁷⁸ Bu yönüyle Kur’ân’ı Kerîm, döneminin Arap belâgatçılarına meydan okumuş, belâgat ve fesahatındaki güzelliği ve üstünlüğü ile onları susturmuştur. Kur’ân’ı Kerîm’i anlamak ve hayatın her yönüne şamil ahkâmını beşerin yaşayışında tatbik etmek için, nazil olduğu dile, yani Arapçaya vâkîf olmak şarttır. Bu sebeptendir ki Arapçaya ve onun meselelerine vâkîf olmayan kimsenin Kur’ân’ı tefsir etmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Enes b. Malik, “Arap dilini bilmeden Allah’ın kelamını tefsir eden birisini görsem, onu rezil rüsvay ederim demiştir.”³⁷⁹

Hasan Basri Çantay’da, eserinde çok sık olmasa da, zaman zaman ayetlerin belâgat yönüne değinmiştir. Daha çok mecaz, kinaye, istiare, tariz vb. nüktelere işaret eden müellif, bunların çeşitlerini beyan etmemiş, sadece belâgi yöne dikkat çekerek kısa kısa açıklamalarda bulunmuştur.

Şimdi de müellifin Belâgat hususundaki örneklerini verelim.

1. Örnek: “*Vakta ki o, (eşini) örtüp bürüdü.*”³⁸⁰ Ayetin açıklamasında müellif, “örtüp bürüdü” cümlesinin cinsi münasebetten kinaye olduğunu beyan etmiştir.³⁸¹

2. Örnek: “*Arşı yüklenen bir de onun etrafında bulunan (melekler) Rablerini hamd ile (tenzih ve) tespih ederler.*”³⁸² Ayette geçen “Hamele-i arş” denilen meleklerle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “Arşı yüklenmelerinden maksat, onların hıfz ve tedbire

³⁷⁵ Çantay, *a.g.e.*, 3/1195.

³⁷⁶ Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/46-52-78-83-94-104-108-110-114-122-146-158-169-178-187-221-241-245-263-295-307-331-341-350; 2/479-486-534-647-731-965-991-1013-1069.

³⁷⁷ Carim, Ali Emin Mustafa, *el-Belâgatu’l-Vâdiha*, Daru’l Mearif, Lübnan ts., s.8.

³⁷⁸ Bâkılânî, Ebu Bekir, *İcazu’l Kur’ân*, İstanbul 1978, 1/13.

³⁷⁹ Zerkeşi, *el-Burhan*, 1/292.

³⁸⁰ Araf: 7/189.

³⁸¹ Çantay, *a.g.e.*, 1/249.

³⁸² Mü’min: 40/7.

me'mur olduklarını mecaz yoluyla beyan etmektir. Ya da arşın sahibi olan Cenab-ı Hakka manevi yakınlıklarından ve şereflerinden kinayedir.”³⁸³

3. Örnek: Nuh suresinin 25. ayetin izahında, müşriklerin Allah'tan başka tapılacaklar edindiklerine ve onların kendilerine hiçbir suretle yar olmadıklarına bir ta'riz³⁸⁴ olduğunu ifade etmiştir.”³⁸⁵

3.16. Kaynakları

3.16.1. Tefsir Kaynakları

Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân- Hakîm ve Meâl'i Kerim adlı eseri oluşturma esnasında yoğun olarak istifade ettiği tefsirler ve müelliflerinin isim listesi şöyledir:

el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Ebû Abdullah el-Kurtûbi (ö.671)

el-İşâre ile'l-i'câz fî ba'zı envai'l-mecâz, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselam b. Ebû'l-Kasım Sülemi İbn Abdüsselam, (ö.660)

el-İtkan fî ulumi'l-Kur'ân, Celâleddin es-Suyûti (ö.911)

el-Keşşaf an Hakaiki't-tenzil ve uyunü'l-ekavil fî Vücûhi't-te'vil (el-Keşşaf an hakaiki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî Vücûhi't-tevil), Zemahşerî (ö. 538)

en-Nâsîh ve'l-Mensuh fî Kitâbillâhi teâlâ, Katade (ö.118)

Envarü't-tenzil ve Esrarü't-te'vil, Kadî Beydâvî (ö.685)

Esbâbü'n-Nüzul, Ebû'l-Hasan el-Vahidi (ö.468)

et-Tefsîru'l-Kebir (Mefâtihü'l-gayb), Fahreddin er-Râzi (ö.606)

Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1358)

Haşiye ala Tefsiri'l-Celâleyn, Ahmed b. Muhammed es-Savi el-Halveti Savi (ö.1241)

---

³⁸³ Çantay, *a.g.e.*, 2/839

³⁸⁴ Çantay, *a.g.e.*, 3/1097

³⁸⁵ Daha fazla bilgi için bkz., Çantay, *a.g.e.*, 1/32-245-380-381; 695-2/522-735-799; 3/1039-1197

Haşiyeye Muhyiddin Şeyhzâde ala tefsîri'l-Kâdı el-Beydâvi, Muhyiddin Mehmed Konevi Şeyhzâde (ö.951)

İ'câzü'l-beyan fi te'vili ümmi'l-Kur'ân, Sadreddin Konevi (ö.673)

İ'câzü'l-beyan fi tercümeti ani'l-Kur'ân, Muhyiddin İbnü'l-Arabi (ö.638)

Lübâbü'n-nükul fi esbâbi'n-nüzûl, Celâleddin es-Suyûti (ö.911)

Lübâbü't- te'vil fi Meani't-tenzil, Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdi Hâzin, (ö.741)

Meâni'l-Kur'ân Ebü'l-Hasan Said b. Mes'ade el-Mücaşii Ahfeş (ö.215)

Meani'l-Kur'ân ve İ'râbuhu, Ebû İshak ez-Zeccac (ö.311)

Meani'l-Kur'ân, Ebû Zekerriyya el-Ferra (ö.207)

Medârikü't-tenzil ve Hakaiki't-te'vil, Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö.710)

Mevâkib (tercüme-i tefsir-i Mevahib), Hüseyin Vaiz-i Kâşii (ö.910) trc. İsmail Ferruh Efendi

Müfredatu elfazi'l-Kur'ân, Ragıb el-İsfahani (ö.503)

Rûhu'l-beyan, İsmail Hakkı Bursevi (ö.1137)

Tefsiru Cüz'i-Amme, Muhammed Abduh b. Hasan Hayrullah Abduh (ö.1323)

Tefsîru Ebüssuud (İrşadü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-Kur'âni'l- Kerîm), Ebüssuud Efendi (ö.982)

Tefsiru Mukaatil b. Süleyman, Mukaatil b. Süleyman (ö.150)

Tefsîrü'l- Celâleyn, Celâleddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed eş-Şâfiî Mahalli, (ö.864), Celâleddin es-Suyûti (ö.911)

Tefsirü'l-Begavi (Meâlimü'-tenzil), Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Begavi (ö.516)

Tefsirü'l-Fatiha (Mir'atü'l-Hamidin fi Keşfi'l-Esrari'l-Muhakkikin Ve'l-Müdekkikin) Muhammed Sabit b. Bekr Kayseri (ö.1323)

Tefsirü't-Taberi: Camiü'l-Beyan an te'vili'l-Kur'ân, Ebû Cafer et-Taberi (ö.504)

Uyunü't-tefasir (Tefsirü's-şeyh: Şemseddin-i Sivâsi), Şihabüddin Sivasi Ahmed b. Mahmud (ö.780)

3.16.2. Hadis Kaynakları

Ahvalü'r-Rical (el-Cerh ve't-Ta'dil, Kitâbü'd-duafa), Ebû İshak el-Cuzecani

Bulûğu'l-Meram min Edilleti'l-Ahkam, İbn Hacer el-Askalani (ö.852)

Câmiü'l-ehadisi'l- Kudsiyye, Ebû Abdurrahman İsameddin Sayabati

Cüz'un fihi ehadisi Nafi b. Ebi Nuaym, Nafi b. Ebû Nuaym Ebû'l-Fadl el-Huveyni

el-Bahrü'z-Zehhar (Müsnedü'l-Bezzar), Ebû Bekr el-Bezzar

el-Câmiu's-Sahih, Müslim (ö.261)

el-Câmiu's-Sahih, Buharî (ö.256)

el-Firdevs bi-Mesur el-Hitab: el-Firdevsü'l-Ahbar, Deylemi (ö.509)

el-İhvan, İbn Ebû'd-dünya

el-Lü'lüü-Mersuu fima la asla le ev'bi-asli mevzua, Ebû'l-Mehasin Şemseddin Muhammed b. Halil b. İbrahim Kavukci

el-Makasidü'l-hasane fi beyan kesir mine'l-ehadisi'l-meşhure, es-Sehavi

el-Mefârid, Ebû Ya'la el-Mevsili (ö.307)

el-Mu'cemü's-Sağîr, Taberani (ö.360)

el-Müsned, Ahmed b. Hanbel (ö.241)

el-Müstedrek ale's-Sahihayn, Hakîm en-Nisaburi (ö.405)

es-Sünenü'l-Kübra, Beyhaki (ö.544)

Garibü'l-Hadis, Hattabi

Garibü'l-hadis, İbn Kuteybe (ö.276)

Hatib-i Tibrizi, Ebu Zekeriyya, Yahya b. Ali b. el-Hasen b. Muhammed eş-Şeybani (ö.502)

Keşfü'l-Mugatta fi'fazli'l Muvatta, İbn Asakir

Kırk Hadis: (İtikat, amel ve ahlâk yönünden insanlara kemâlât rehberi olacak hadisler), Nevevi (ö.676)

Kitâbü Fezâili'l-A'mal, Ebû Abdullah el-Makdisi (ö.643)

Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehadis ve'l-Asar, İbn Ebu Şeybe (ö.235)

Kitâbü's-Sünen, Ebu Davud (ö.275)

Meâlimü's-Sünen, Hattâbi (ö.388)

Muhtasaru Sahihi'l-Buharî cem'un-nihaye fi bedi'l-hayr ve gaye, İbn Ebû Cemre (ö.699)

Müsnedu Ebi Davud et-Tayalisi, Ebû Davud Tayalisi

Müsnedü'l-İmam eş-Şâfiî, Şâfiî (ö.204)

Risâletü'l-İmam Malik fi's-sünen ve'l-Mevâiz âdâb, Malik b. Enes

Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümesi, Ebû'l-Abbas Şehabüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif Zebidi (ö.893) (trc. Kâmil Miras, trc.Ahmed Naim)

Sahihu İbni Hibban, İbn Hibban (ö.369)

Sarihü's-Sünne, Taberi (ö.310)

Sünen-i Dârimi, Dârimi (ö.255)

Sünenu İbni Mâce, İbn Mâce (ö.273)

Sünenü'n-Nesei, Nesâi (ö.303)

Sünenü't-Tirmizî, Tirmizî (ö.279)

Şerhu Ramuzü'l-Ehadis (levâmiu'l- Ukul min Şerhi Ramuzi'l-Ehadis), Ahmed Ziyaeddin Nakşibendi Gümüştanevi (ö.1311)

3.16.3. Diğer Kaynaklar

Ahteri Kebir, Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari Ahteri (ö.968)

Amelü'l-yevm ve'l-leyle, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak İbnü's-Sünni (ö.364)

Beyanü'l-Muhtasar şerhi Muhtasarı İbni Hâcib, Ebü's-Sena Şemseddin Mahmud b. Abdurrahman b. Ahmed İsfahani

Cevâhirü'l-Âsâr fi Tercümeti Mesnevi Mevlana Hüdavendigâr (Mesnevi), Mevlana Celâleddin Rûmi

Cuma'nın fazileti babında, Ebu Bekr b. Ebi Şeybe

el-Hakaik fi-Mehâsini'l-Ahlâk; Kurretü'l-Uyun fil-Maarif ve'l-Hikem fi eazzi'l-fünun; misbâh'ül-enzar, Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmud feyz'i-Kaşani

el-İşâre ila Vefeyâti'l-a'yan el-münteka min târih'il-islâm, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebi (ö.748)

el-Maksur ve'l-Memrud, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemi Ferra

el-Mısbâhü'l-Münir: Mu'cemu Arabi, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi Feyyumi

el-Okyanusu'l-Basit fi Tercümeti Kamûs'ul Muhit olarak bilinir. Kamus tercümesi Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzâbâdi (trc.Osman efendi),

er-Risâletü'l-Kuşeyriyye Ebü'l-Kasım el-Kuşeyri

et-Tabakatü'l-Kübra, İbn Sa'd (ö.230)

et-Tedbiratü'l-ilahiyye fi islahi'l- memleketi'l-insaniyye, Muhyiddin İbnü'l-Arabi (ö.638)

Fethü'l-Esrar şerh'i-vird-is Settâr, Muhammed b. Abdurrahman Haririzâde Kemaleddin Efendi

Fusûsü'l-hikem, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Arabi (ö.638)

Fütühât-ı Mekkiyye, Muhyiddin İbnü'l-Arabi (ö.638)

Huccetüllâhü'l-Bâliğa Tercümesi ve Şerhi, Şah Veliyyullah ed-Dihlevi (ö.1176)

İhyau Ulûmi'd-dîn, Gazâli (ö.505)

İnsan-ı Kâmil, AbdulKerîm-i Cîlî

İslâm-Türk Ansiklopedisi D.İ.B., Hamdi Akseki'nin yazdığı A'raf maddesi

İthâfû's-sâdeti'l-muttakin bi şerhi İhyai ulumi'd-din, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebidi

Kıyası Enbiya, Ahmed Cevdet Paşa

Kitâbu Sibeveyh, Sibeveyh

Kitâbü'l-elfaz: ekdamu mu'cem fi'l-meani, Ebû Yusuf Yakub b. İshak el-Huzistani İbnü's-Sikkit

Kitâbü'r-rec'a, Ahmed b. Zeyneddin İhsai

Kitâbü'l-İbriz, Abdülaziz b. Mesud b. Ahmed ed-Debbag Abdülaziz Debbag (ö.1132)

Kitâbüs Salât, H. Muhammed Zihni Efendi

Külliyât-ı Eş'ar-ı Mevlana Feyz-i Kâşani, Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza b. Mahmud Feyz-i Kâşani (ö.1091)

Külliyâtü Ebi'l-beka, Eyyub b. Musa el-Hüseyni Ebü'l-Beka el-Kefevi

Lugat-ı Vankulu : tercüme-i Sıhah-ı cevheri = Vankulu Lugatı, Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Farabi Cevheri (ö.400)

Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib ve ma nezele mine'l-Kur'ân fî Ali, Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. Merduye, İbn Merduye (ö.410)

Mişkâtü'l-envar, Gazâli

Muhassalü'l-keîâmı ve'l-hikme, İsmail Hakkı İzmirli

Nazariyyetü'l-Ma'rifeti'l-İşrakîyye, İbrahim Hilal

Nesimü'r-riyaz fi şerhi şifâi'l-Kâdi İyaz, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer Hafâci (ö.1069)

Nimet'i İslâm, Kitâbü'l-Hacc, Mehmed Zihni efendi

Nun, Zünnun mısri menkıbeleri, Ebü'l Feyz Zünnun Sevban b. İbrahim el-İhmimi el-Mısri

Reddü'l- Muhtar ala Dürri'l-Muhtar, İbn Abidin

Resâilü'l-Cüneyd, Ebü'l-Kasım el-Hazzaz Cüneyd b. Muhammed Cüneyd-i Bağdâdi

Siyer-i celile-i Nebeviye, İsmail Hakkı İzmirli

Şerhu Ramazan Efendi alâ Şerhi'l-akâid, Ramazan b. Muhammed el-Hanefi Ramazan Efendi

Şerhü'l-Mevakıf, Seyyid Şerif el-Cürcani (ö.816)

Şeyh-i Ekberi Niçin Severim, Mehmet Ali Ayni

Şifâyi Şerif tercümesi (eş-Şifâ bi-Ta'rifi Hukuki'l-Mustafa), Kâdi İyaz

Tâcü'l-arûs min Cevâhiri'l-Kamus, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed Zebidi (ö.1205)

Tahriru'l Murat, (Edirne Müftüsü ve Balıkesir Merkez Naibi Hacı Mehmet Fevzi Efendi

Tarikatı Muhammediyye (İmamı Birgivi), Zeyneddin Mehmed b. Pir Ali Muhyiddin (ö.981)

Türk Şeceresi: Şecere-i Türk, Ebûlgazi Bahadır Han (ö.1074)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı'nın son demlerini yaşadığı, savaşın ve mücadelenin hat safhaya ulaştığı bir dönemde Balıkesir'de dünyaya gelen Hasan Basri Çantay (ö. 1964) daha çocukluk yaşlardan itibaren hayatın yükünü sırtına almış, ömrünün sonuna kadar haksızlıklara karşı koyma, zorluklarla mücadele etme, sıkıntı ve meşakatlere sabretme konusundaki azim ve kararlılığından hiç vazgeçmemiştir. Babasının vefatı üzerine tahsilini yarım bırakmak zorunda kalan Çantay'ın ilme olan merakı, memuriyete başlamasıyla birlikte daha da derinleşmiştir. Özel dersler almak sûretiyle kendi kendini yetiştiren Çantay, gazeteciliği yanında pek çok eser de kaleme almıştır.

Hasan Basri Çantay ismini ön plana çıkaran en önemli eser, şüphesiz ki Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîmadiyla kaleme aldığı Kur'ân-ı Kerîm tercümesidir. Özellikleri dikkate alındığında açıklanmalı tercüme denilebilecek eser, Kur'ân ayetlerinin manalarını vermekte, gerekli yerlerde dipnotlar şeklinde açıklamalarda bulunarak kaynaklarını göstermektedir. Bu yönüyle tamamen sağlam kaynaklara dayanan eser, kısa bir tefsir niteliğindedir.

Çantay'ın böyle bir eseri kaleme almasındaki sebep, eserinin mukaddimesinde de değindiği gibi, hem aydın kesimin hem de Türk halkının yeterince istifade edebileceği bir Kur'ân Meâl'i olmadığı, eski Türkçe eserlerin o günün dilinden ve tercüme tekniğinden uzak olduğu, bazı oryantalist ve muteber olmayan mezhep mensuplarının yabancı dillerde hazırladıkları Kur'ân çevirilerinin Arapça bilmeyen kimseler tarafından ufak tefek değişiklikler yapılarak tercüme edildiği gerçeğidir.

Çantay, Cumhuriyet döneminde yoğun bir şekilde ortaya çıkan Türkçe Kur'ân'la ibadet tartışmalarına da bizzat katılmış, konuyla ilgili pek çok yazı kaleme almıştır. Ona göre Türk harfleri, Kur'ân'ın ihtiva ettiği kelimelerin tam yazılış ve okunuşunu karşılamaktan uzaktır. Oryantalistlerin islamî metinleri güya doğru okutmak için kabul ettikleri işaretlere de değinen Çantay, Kur'ân'ı Türkçe harflerle yazmayı uygun gören kimseleri de taklitçilikle suçlamıştır.

Öz Anadolu Türkçesi konuşan ve yazan, gazeteci, edip, şair, eğitimci, yazar, hukukçu ve mütercim olan Çantay'ın uzun yıllar Edebiyat öğretmenliği yapmış olması ona Türkçe'yi harikulade bir şekilde kullanma yeteneği kazandırmıştı. Dolayısıyla onun

yazılarında ve eserlerinde sadelik ve akıcılık ön plandadır. Dili böylesine mükemmel bir şekilde kullanan Çantay, Kur'ân'ın hem söz hem de mana yönünden mûciz olduğuna dikkat çekerek, insanlığın Onu bir başka dile çevirmekten aciz olduğunu, Kur'ân meâllerinde ne kadar mükemmellik hasıl olursa olsun, Allah kelamının tam hakkını vermenin mümkün olmadığını, dolayısıyla tercümede az da olsa tefsir ve izahlara ihtiyaç duyulduğunu dile getirmiştir.

Hasan Basri Çantay eserinde Kur'ân ayetlerinin manalarını açıklarken, genelde bir kelimenin çeşitli manalarından tercih edileni almış diğerlerine dipnotlarda işaret ederek kaynaklarını göstermiştir. Kur'ân metninde karşılığı olmayan, sadece tercümeyi tamamlamak için alınan kelime veya cümleler meâl'e alınmak zorunda kalındığında ise parantez içinde verilmiştir. Böyle bir metot meâl'de önemli ölçüde akıcılığı sağlamakla birlikte, Meâl-i Kerîm'in en çok eleştirilen yönü olmuştur. Söz konusu metodun kullanılmasıyla birlikte meâl, yerine göre bir satırda birkaç parantez içi kelime veya cümlelerle dolmuştur.

Ayet açıklamalarında hurafe ve uydurmalarından uzak olan Meâl-i Kerîmde, daha çok güvenilir kaynaklardan nakledilen izahlara yer verilmiştir. Ehl-i sünnet anlayışına sahip olan bu kaynaklar, bütün Müslümanların güvenlerini kazanmış, asırlardır ellerden düşmeyen tefsirler, hadis kitapları, tasavvuf kaynakları vb. eserlerdir. Geniş hacimli tefsir kaynaklarının özeti niteliğinde olan eserde daha çok Celaleyn, Beyzavi, Medarik ve Hâzin tefsirlerinden istifade eden müellif, eserinin meâller kısmını oluşturma hususunda da bu tefsirlerden oldukça faydalanmıştır.

Ayetleri tefsir ederken genelde kısa kısa kısa açıklamalara yer veren müellif, bazen verdiği bilgilerin kime ve hangi esere ait olduğu hakkında bilgi vermemiştir. Akademik kriterler açısından sakıncalı olan bu durum, daha fazla okumak ve araştırmak isteyen kimselerin asıl kaynağa ulaşmalarını zorlaştırmaktadır.

Kur'ân-ı Kur'ân'la tefsir etme yöntemine de başvuran Çantay, klasik tefsir usûl'ü kitaplarında mevcut olan, mutlakı mukayyet, mücmeli mübeyyen, muhtasarı mufassal, ammi tahsis v.b. tefsir şekillerinden ziyade, bir ayetin manasını açıklarken, başka bir ayete veya ayetlere atıf yapmak, ayetin maksat ve manasını atıf yaptığı ayetlerle teyit etmek sûretiyle Kur'ân-ın Kur'ân'la tefsiri yöntemini kullanmıştır.

Hadis ilmine olan vukufiyeti ile de ön plana çıkan Çantay, ayet açıklamalarında pek çok hadis kullanmış, kullandığı hadisleri güvenilir kaynaklardan seçmiştir. Eserinde yer verdiği, Buhari, Müslim vb. sağlam kaynaklara dayanan hadislerin hepsi de hadis âlimlerinin tenkit süzgeçinden geçmeleri sonucu sağlam olduklarına kanaat getirilenlerdir. Dolayısıyla eser, bu yönüyle de güvenilir niteliktedir.

Hasan Basri Çantay, eserinde büyük ölçüde Sahâbe ve Tabiûn'dan gelen rivayetlere yer vermiş, ayetlerin tefsirinde onlardan istifade etmiştir. Genelde tefsirlerden alıntı yaparak naklettiği rivayetleri bazen sadece Sahâbe'ye, bazen de Tâbiûn'a dayandırarak aktarmıştır.

Kur'ân ayetlerinin daha iyi anlaşılması ve ayetlerden doğru hüküm çıkarılması konusunda nüzul sebebinin de önemli rolü vardır. Müellifimiz Çantay'da, ayetlerin manasına açıklık getirme hususunda sebab-i nüzulden oldukça istifade etmiş, çoğu zaman kaynak belirtmediği rivayetlerde tercihte bulunmamıştır. Tefsirlerden naklederek aktardığı ayetler ve sûreler hakkında farklı rivayetler varsa onları da bir arada zikretme yoluna gitmiştir.

Eserinde nesh konusuna da değinen Müellif, neshi "müebbet olmayan bazı ahkâmı ameliyeyi ilga, aklen caiz fiilen sabit, vukuu hikmet ve maslahat icaplarına müstenit" olarak tarif etmiştir. Çantay, Kur'ân'da metni mensuh hükmü baki olacak şekilde bir neshin var olduğunu kabul etmemekte, bazı ayetlerin hadisler ile mensuh olabilmemesinin cevazına dair görüşleri de reddetmektedir.

Kur'ân ayetlerini açıklarken uydurmalara ve israili haberlere itibar etmeyen Çantay bu gibi uydurma haberlerin, Kur'ân'ın sarahatine uymadığını ve peygamberlik şanına yakışmadığını bildirmiştir. Okuyucuyu bilgilendirmek maksadıyla verdiği kimi uydurma rivayetlerin sonunda ise, bu gibi haberlerin Kur'ân'a ve Sünnete uymadığını, konu hakkındaki görüşünün olumsuz olduğunu beyan etmiştir.

Çantay, ayet açıklamalarında fıkıhla ilgili meselelere çok az değinmiş, teferruatlı meselelere girmekten kaçınmıştır. Çoğu zaman mensubu olduğu Hanefi mezhebinin görüşlerine yer veren müellif, bazen diğer mezheplerin görüşlerini nakletmiş, bazen de hiçbir mezhep ismi zikretmeksizin birtakım açıklamalarda bulunmuştur.

Hasan Basri Çantay, ayet açıklamalarında yeri geldiğinde kelami konulara da temas etmiştir. Daha çok tevhid, iman, sıfatullah, rü'yetullah, kaza ve kader, kabir azâbı, cinler vb. konulara değinerek, Ehl-i sünnetin görüşlerini yansıtmaya çalışan müellif, diğer itikadi mezheplerin görüşlerine ise hiç temas etmemiştir.

Çantay'ın kişiliğinde etkili olan amillerden birisi de tasavvuf ilkeleridir. Daha çocukluk yaşlardan itibaren ilgi duymaya başladığı bu akım, onun eserlerinde de etkisini göstermiştir. Ayet açıklamalarında işâri yorumlara sıkça yer veren Çantay, mutasavvıfların eserlerinden aktarmalar yaparak, kelimeleri tasavvufî yönden izah etmeye çalışmış, daha çok işâri yönü ağır basan “Hüccetullâhi'l Bâliğa ve El-İbriz” isimli eserlerden istifade etmiştir. Sûreler arasında ihtilafa sebebiyet verecek meselelerde de teferruatlı açıklamalarda bulunan müellif, sûrelerin Mekki mi Medeni mi olduğunu beyan ederek, ayet sayılarına dair bilgiler vermiştir.

Sonuç olarak hem ilmî hem de edebî bir seviye gerektiren, hem din ilimlerine vukufu hem de dilin inceliklerinin farkında olmayı icap ettiren Kur'ân tercüme faaliyetleri Cumhuriyet döneminden başlayarak günümüze kadar süregelmiştir. İşte bu Kur'ân Tercümeleri arasında yer alan Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîmadlı eseri de, gerek kaleme alındığı dönemde gerekse daha sonraki dönemlerde Türk halkı tarafından kendisinden çokça istifade edilen bir eser olmuştur. Mevcut Kur'ân tercümelerinin hemen hemen hepsi Çantay'ın eserinden faydalanmışlardır. Aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, Hasan Basri Çantay'ın bu eseri yazıldığı günkü gibi önemini koruyarak kendisinden sonra yapılan çalışmalar için örnek ve rehber olmaya devam edegelmiştir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1992.

Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri*, Akid Yay., Ankara 1989.

Akk, Hâlid Abdurrahman, *Târîhu Tevsîki Nassi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dımaşk, y.y., 1978.

-----, *Usûlü't-tefsir ve kavâiduh*, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1406/1986.

Âşık, Nevzat, “*Hasan Basri Çantay'ın Hadisçiliği*,” Merve (Balıkesir İ.H.L. ve Anadolu İ.H.L. Yayın organı), yıl 3, sayı 5, Balıkesir Mayıs – Haziran 1995.

Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerîmin Tercümesi Meselesi*, Kur'ân Okulu Yayıncılık, İstanbul 1996.

Aydemir, Abdullah, *Büyük Tefsir Bilgini Şeyhu'l-İslam Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB. Yay. Ankara ts.

-----, *Tefsirde İsrâiliyyât*, D.İ.B. Yay., Ankara 1979.

Bâkılânî, Ebu Bekir, *İcazu'l Kur'ân*, İstanbul 1978.

Beydavi, Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Dersâdet, İstanbul ts.

Beyûmi, Muhammed Recep, *el-Beyânu'l-Kur'ânî*, Mecmau'l Buhau'l- İslamiyye, Beyrut 1971.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul 1973.

-----, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Bilmen Yay., İstanbul 1972.

Buharî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buharî*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

- Carim, Ali Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdîha*, Daru'l Mearif, Lübnan ts.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1988.
- , *Tefsir Usûlü*, T.D.V. Yay./3, Ankara 2006.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah Tacü'l-Lûğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafûr), Mısır, 1376.
- Ceyhan, Abdullah, *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991.
- Curcani, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Tarifât*, İstanbul 1318.
- Cündioğlu, Düccane, “*Matbu Türkçe Kur’ân Çevirileri ve Kur’ân Çevirilerinde Yöntem Sorunu*,” 2. Kur’ân Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1996.
- , *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi*, İstanbul 1997.
- , *Türkçe Kur’ân ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998.
- , *Bir Kur’an Şâiri Mehmed Âkif ve Kur’ân Meâl’i*, Kültür Sanat Yay., İstanbul 2000
- Çantay, Hasan Basri, *Akifnâme*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1966.
- , *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, (Sad., M.Ali Yekta Saraç), Risâle Yay., İstanbul 2005.
- , *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, Cild I, II, III, Elif Ofset Yay., İstanbul 1992.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, ys., ts.
- Demirci, Muhsin, *Kur’ân Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1997.
- , *Kur’ân Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

- , *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1998.
- Devrim, İzzet Melih, *Edebi Tercüme*, (Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi), Haz. Öner Yağcı, Ankara 1999.
- Dihlevi, Şah Veliyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, (terc. Mehmet Erdoğan), İz Yay., İstanbul 2001.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as, *Müsnedu Ebi Davud*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Ekin, Yunus, "Etimolojik Anlamın Kur'ân Çevirileri Açısından Konumu ve Sınırları", Usûl, sy. 2, Temmuz-Aralık 2004
- Gümüş, Sadrettin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Ankara 1990.
- Güngör, Mevlüt, *Cassas ve Ahkamü'l Kur'ân*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1981.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, İrfan Yay. (trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1991.
- , *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, M.Ü.İ.F.V. Yay.,(trc. Salih Tuğ) İstanbul 1993.
- Han, Sıdk b. Hasan b. Ali el-Hüseyin el-Kinnûcî, *Fethu'l-Beyan fi-Mekasidi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1992
- Hazin, Alaaddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, *Lübabu't-Te'vil fi-Meâni't-Tenzil*, Daru'l-Mârifê, Beyrut ts.
- Işık, Emin, Hasan Basri Çantay, *D.İ.A.*
- İbn Barizi, *Nasihü'l-Kur'ân'il-Azîz ve Mensûhu*, Müessesetü'r-Risale, (thk. Hatim Salih ed-Damin), Beyrut 1983.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman, *Mukaddime*, M.E.B. Basimevi, İstanbul, 1986.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1990.

İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1960

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, Müessesetü Ulumu'l-Kur'ân, Dımaşk 1936.

İbnü'l-Hatîb, *el-Furkân*, Beyrut, ts.

İz, Mahir, *Yılların İzi*, İrfan Yay., İstanbul 1975.

Kara, Necati, *Kur'ân – Sünnet Bütünlüğü*, İhtar Yay., İstanbul 1995.

Karaçam, İsmail, *Kırâatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul 1996.

-----, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nuzûlü ve Kırâati*, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul 1974.

Karmış, Orhan, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türklerin Tarih Boyunca Ona Hizmetleri*, 50.yıl, Ankara 1973.

Karslı, İbrahim H., *Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'deki Tercüme Metodu*, EKEV Akademi Dergisi, Yıl 6, Sayı 13, Erzurum 2002.

Mahallî, Celaledin Muhammed b. Ahmed, *Tefsiru'l Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi Yay. İstanbul 1983.

Muhammed b. Said, *Tabakatu'l Kübra*, Daru's-Sadr, Beyrut ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac, *Sahihu Müslim*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Nesefî, *Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, Beyrut 1988

Okiç M. Tayyib, *Hadiste Tercüman*, AÜİF., Ankara 1967, sayı,14.

Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *"Mufredât fi Garîbi'lKur'ân"*, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Mektebetü Mustafa el-Bâbi'l-Halebi ve Evlâdihi, Mısır, 1961

- Râzî, Fahru'd-din, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l - Kutubi'l -İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Kahire 1935.
- Rida, Ahmet, *Mevsuatun Lugaviyyetun Hadisetun*, Beyrut 1960.
- Sabri, Mustafa, *Mes'elet-ü Tercemeti'l-Kur'ân*, El-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1351.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Daru'l-Marife, Beyrut ts.
- Serinsu A. Nedim, *Kur'ân'ın anlaşılmasında Esbab-ı Nüzül'ün Rolü*, Şûle Yay., İstanbul 1994.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru İbn Kesir, Beyrut 2000.
- , *ed-Dürü'l-Mensûr*, Beyrut ts.
- Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camîu'l Beyan an Tevili Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988.
- Taşköprüzade, Isamüddin Ahmet b. Mustafa, *Mevdûâtü'l-Ulûm*, (terc. Kemaleddin Muhammed Efendi) İstanbul 1313.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Türk İslam Ansiklopedisi*, Hasan Basri, Ankara 1971.
- Uğur, Mücteba, *Hasan Basri Çantay*, T.D.V. Yay., Ankara 1994.
- Vahidi, Ali b. Ahmed en-Nisaburi, *Esbabu'n-Nuzûl*, Mısır 1968.
- Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İslam Alimleri*, Nesil Yay., İstanbul 2005.
- Vardar, Berke, *Dilbilim Açısından Çeviri*, Türk Dili, s.322, Temmuz 1978.

Yavuz, Ali Fikri, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâl'i Âlisi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979.

Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Mukaddime), (Sad. İsmail Karaçam, Heyet), Azim Dağıtım, İstanbul ts.

Yıldırım, Suat, "Kur'ân'ı Kerîm'in Meâl'i Hakkında", *Tefsirin Dünü Bugünü Sempozyumu*, Samsun 1992.

-----, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.

Yıldız, Sakıp, *Fatih'in Hocası Molla Gürani ve Tefsiri*, İstanbul ts.

Zehebi, Muhammed b. Hüseyin, *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Kahire 1971.

-----, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn*, Kahire 1961.

Zurkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Kahire 1943.

Zerkeşi, Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1972.

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Bayburt'un Arslandede Köyünde doğdu. İlkokulu İstanbul Esenlerde okudu. Hayırseverler Kur'ân Kursunda Hıfzını tamamladıktan sonra Bayrampaşa Yeşil Camii Kur'ân Kursunda bir süre Arapça eğitimi alıp, ortaokul ve liseyi dışarıdan bitirdi. 1997 yılında İmam Hatiplik görevine başladı. 1998 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2003 yılında aynı fakülteden mezun olan Abdullah YILMAZ, hâlen Sakarya'da İmam Hatip olarak görev yapmaktadır.